

Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva: nove serije svezke XXIV-XXV

Šeper, Mirko

Other document types / Ostale vrste dokumenata

Publication year / Godina izdavanja: **1944**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:300:511264>

<https://doi.org/https://doi.org/10.52064/vamz>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological
Museum in Zagreb](#)

16

PREŠTAMPANO IZ
„VJESTNIKA HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOG DRUŽTVA”
N. S. SV. XXIV.—XXV. 1943—1944.

PRAPOVIESTNE GLINENE FIGURE

I.

U prapoviestnoj zbirci Hrvatskog državnog arheološkog muzeja u Zagrebu pohranjen je velik broj, najvećim dielom neolitskih glinenih figurica, skoro izključivo ženskih, koje su sve, osim tri primjerka, nađene na području Hrvatske. Dobar dio tih figurica uobće nije objelodanjen. Jednu je od njih objelodanio Hoffiller¹, a drugi, koji potječe s Kormadina, objelodanio sam ja². Reprodukcijske dviju figurica iz Surčina, zatim dviju iz Jakova, te ponovno figurice iz bilježke 2, iznio sam također ja³. Figurica, izkopana godine 1938. na Vučedolu s nekoliko drugih ulomaka figurica bit će uzkoro objelodanjena⁴. Figuricu iz Vinče, koja se danas također nalazi u zagrebačkom arheološkom muzeju, objelodanio je svojevremeno Vasić⁵, a reprodukciju jedne figurice iz Surčina donio je Šišić⁶. Ostale figurice iz zagrebačkog arheološkog muzeja nisu nikad objelodanjene.

Što se tiče prapoviestnih glinenih figurica s ostalog područja Hrvatske, sve su već uglavnom objelodanjene. Figuricu iz Babske-Novaka, koja se danas nalazi u Beču, objelodanio je Hoernes⁷. Objelodanjene su zatim figure iz Butmira⁸, iz Ripča⁹, Debelog Brda¹⁰, Gradine na Rami¹¹, Donje Doline¹², te iz Ravnih Bakija kod Sarajeva¹³.

Nadam se, da ću objelodanjivanjem dosada neobjelodanjenih figurica iz prapoviestne zbirke arheološkog muzeja u Zagrebu doprinieti novi obol upoznavanju vjere, praznovjerja i likovne umjetnosti ranih razdoblja prapoviesti na području današnje Hrvatske. Taj će rad, prema tome, samo nadovezati na

¹ Idol iz ilovače iz Dalja, Vjestnik NS XV. 1928.

² Prilog upoznavanju prehistorijskog čaranja, Alma mater croatica, god. V. br. 4.

³ Vjera i praznovjerje neolitičara, Hrvatska smotra, god. XI. br. 1.

⁴ R. R. Schmidt, Burg Vučedol der Stein-Kupferzeit, gdje će kao analogije biti reproducirane i neke druge glinene figure zagrebačkog muzeja. Djelo je već u štampi.

⁵ Vasić, Vinča III., 1936. p. 48./49. sl. 280.

⁶ U Poviest Hrvata, Zagreb 1925. p. 51.

⁷ Urgeschichte d. bildenden Kunst, 1925. p. 409. Vidi uz to L. Franz, Zur Datierung

des Idols von Babska, Wiener praeh. Ztschrift, XVIII. 1931. p. 62.

⁸ Radimský-Fiala-Hoernes, Die neolithische Station von Butmir, 1895. i 1898. i J. Korošec, Likovna umjetnost u Butmiru, u GMBH LIV. 1942. I on nalazi prototip odnosno izvor butmirskim figurama u egejskom krugu.

⁹ Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, god. XX. 1908.

¹⁰ GMBH god. VI. 1894.

¹¹ GMBH god. XII. 1900.

¹² Truhelka, Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina, 1904.

¹³ GMBH god. XX. 1908.

rad Hoernesov, kojega je djelo udarilo čvrste temelje za poznavanje prapoviestne umjetnosti i kulture u Evropi.

II.

Predmet našeg razpravljanja već se odavna u stručnoj literaturi naziva imenom »idol«. Pod tim ga imenom nalazimo u Hoernesovom fundamentalnom djelu, a i Ebertov Reallexikon prihvaća taj naziv, da i ne govorimo o onim brojnim publikacijama, koje rade o tom predmetu.

Kad je govor o idolima, vežu se sasvim nesviestno uz tu riječ asociacije čisto i izključivo religioznog značaja. Pod pojmom »idol« razumievamo uglavnom likove božanstava i deificiranih ljudi, koji su (likovi) stajali kod antiknih naroda u svetištima ili kućnim lararijima, kako to i danas još nalazimo kod suvremenih primitivnih i civiliziranih plemena i zajednica odnosno naroda. I ako se danas više ne mogu za većinu takvih i sličnih figurica rekonstruirati okolnosti nalaza t. j. i ako se za većinu figura ne može onako nasumce utvrditi, da su stajale u kućnim svetištima ili da su imale kakvu religioznu funkciju, ipak možemo za većinu tih figura slobodno reći, pomažući se pri tom analogijama iz raznih suvremenih primitivnih kultura i usporedbama s antiknim mediteranskim kulturama, da su imale čisto religiozni značaj.

Međutim, veličina pojedinih takvih figura, pa onda mnoge druge pojedinosti na njima jasno svjedoče, da sve te figure nisu imale istu namjenu i da nisu služile sve od reda istoj svrsi. Ako tako u pojedinostima razmotrimo te figure, nužno dolazimo do zaključka, da su one imale daleko mnogostraniju upotrebu nego li samo simboliziranje ili likovno prikazivanje izvjestnog božanstva. Kad budemo o tome kasnije obširnije razpravljali, pokušat ćemo nekako sistematizirati te figurice i obširnije razložiti tu njihovu mnogostranu namjenu.

Uočivši tu raznoličnost figura i raznovrstnost njihovu u namjeni, moramo ustanoviti, da je naziv »idol« za njih preuzak. Zato ćemo se zadovoljiti, ne našavši nikakav bolji izraz, izrazom figura.

III.

Oblikovanje manjih ili većih ljudskih figura, većinom ženskih, u raznom tvorivu, ali najčešće u glini, dosiže u neolitu svoju kulminaciju, nakon što je mladi paleolit stvorio uvod i čvrstu bazu. Nakon tog velikog uzpona u neolitu ta umjetnička i kulturna manifestacija prapoviestnog čovjeka počinje u metalnim razdobljima sve više opadati. U metalnim razdobljima mi još uvijek nalazimo takvih glinenih figurica, na pr. na Cipru¹⁴, u Troji, Miken, Tirintu, tračkim tumulusima¹⁵, u Gemeinlebarnu¹⁶, u Ugarskoj¹⁷, Sedmogradskoj, Rumunj-

¹⁴ Myres, Handbook of the Cesnola collection of antiquities from Cyprus.

¹⁵ Weiser, Thracien u. s. Tumuli, Mitt. d. anthrop. Gesell. Wien, II. p. 137.

¹⁶ Szombathy, Die Tumuli v. Gemeinlebarn. Mitt. d. präh. Comm. Bd. V. p. 58./60.

¹⁷ Hampel, Alterthümer d. Bronzezeit in Ungarn.

skoj, u Pizzughi u Istri¹⁸, Kličevcu (za ovu figuru Hoernes misli, da bi mogla predstavljati tračku bakhantkinju), pa na nekim nalazištima u Hrvatskoj (Babska-Novak, Dalj, Kiringrad) i t. d. One međutim polagano ustupaju mjesto fajansama ili brončanim, odnosno uobće metalnim figurama. Ali tradicija se ne gubi ni ne umire čak ni u mnogo kasnijim poviestnim razdobljima, nego se vuče i dalje sve do danas, u promijenjenom obliku i u drugom tvorivu, kao baština pradavnih vremena i kao logično nadovezivanje na kulturne manifestacije iz onih najtamnijih vremena poviesti ljudskog roda.

Kao daleke predhodnike naših neolitskih figura nalazimo već u mladem paleolitu ženske figure, reliefe¹⁹ i slobodne plastike s raznih nalazišta u Francuzkoj, Belgiji, Austriji, sjevernoj Italiji i južnoj Rusiji s najiztočnijim izdancima tamo daleko u Sibiriji²⁰. I dok je ta plastična umjetnost mlađeg paleolita, koja realizira ljudske likove, prostorno dosta ograničena i skućena, dotle je prostor, na kome nailazimo na neolitske, najvećim dielom glinene, figure daleko prostraniji i veći. I dok su paleolitske figure najgušće grupirane u zapadnoj Francuzkoj odnosno južnoj Rusiji, dotle one neolitske nalazimo najgušće posijane u iztočnom dielu Balkanskog poluotoka, u Bukovini, Iztočnoj Galiciji, Ukrajini i Zapadnoj Rusiji. Na tom su prostoru te figure tako česte, da ga Hoernes i naziva »Region der Tonplastik«. Rjeđe posijane nalazimo ih onda po čitavoj Evropi²¹. Ovdje uostalom možemo liepo promatrati, kako su

¹⁸ Amoroso, La necropoli preistorica dei Pizzughi.

¹⁹ Neolitski menhiri, koji također većinom prikazuju ženske likove, a tek su manjim dielom mužki, imaju uglavnom religiozno i sepulkralno značenje. Ne potječu li oni možda izravno od lausselskih reliefa, za koje Schuchhardt misli, da su također grobni spomenici?

²⁰ Brassempouy, Laussel, Savignano (Antonelli, Una statuette femminile di Savignano, u Bull. paletn. XLV. 1925. i isti, La statuette femminile, u IPEK II. 1926.), Terme Pialat kod Combe capelle, Trou Magrite, Willendorf (Menghin, Die kunstgeschichtliche Stellung der Venus von Willendorf, u Ginhart, Die bildende Kunst in Österreich, Baden 1936.), Côte d'Azur, Mas d'Azil, Brno. — Noviji nalazi: Pekárna u Moravskoj i Sireuil u Dordogni (Kühn, Neu weibliche Statuetten der Eiszeit, IPEK VI. 1930.), Malta u Sibiriji (Salmony, Die Kunst des Aurignacien in Malta, IPEK VII. 1931.), Petersfels (Peters, Die Kunst d. Magdalénien von Petersfels, IPEK VI. 1930. i E. Peters, Die altsteinzeitliche Kulturstätte Petersfels,

Augsburg 1930.), Kostjenki (Reinach, Une nouvelle statuette féminine en ivoire de Mammouth, u L'Anthrop. 34. 1924.), pa onda Gagarino, Jelisejevići, Bureti i Mezin (Hančar, Zum Problem der Venusstatuetten, Präh. Ztschr. Bd. XXX—XXXI. 1939.—1940.) i Schiozza di Scandiano.

²¹ Hrvatska: Lasinja, Kirin-grad, Črni Potok, Donja Dolina, Rama, Hrnjévac, Debelo Brdo, Ravne Bakije, Butmir, Samatovci, Dalj, Vučedol, Babska-Novak, Ledinci, Hrtkovci, Surčin, Kormadin, Sisak, Osiek (J. Bösendorfer, Osiek i okolica u predhistorijskim eonima, u Osječkom zborniku I., Osiek 1942.).

Srbija: Jablanica (Vasić, Die neolithische Station Jablanica, Braunschweig 1902.), Kličevac (Hoernes, Eine prähistorische Thonfigur, Mitt. d. anthrop. Ges. Bd. XXI. 1891. i Valtrović, Zemljani preistorički kip iz Kličevca, Starinar sv. VII.), Vinča (Vasić, Preistoriska Vinča, I—IV.), Gradac kod Zlokućana (M. Vasić, Gradac, preistorijsko nalazište latenskog doba, u Starinaru LXXXVI, drugi razred 51.), Pločnik, Mali Drum kod Popovića, Čaršija (Glas srbske kralj. ak. LXX),

se tokom vremena kulturni centri polagano pomicali: na zapadnoevropski i istočnoevropski paleolitski nastavlja se srednjoevropski neolitski, da onda i on kasnije ustupi mjesto brončanodobnom jugoiztoku. Idoloplastika mlađeg paleolita, kad je u neolitu kao baština prešla na balkanske zemlje i dalje na iztok, prestala je na zapadu uobće postojati i dalje se razvijati (osim možda menhira). A kad je opet idoloplastika idolske regije prešla kao baština neolita u jugoiztočni kulturni krug, onda je ona ovdje u idolskoj regiji prestala postojati, da joj se kao nasljednica javi brončanodobni jugoiztok. Brončanodobna glinena plastika na donjem toku srednjeg Dunava je neosporno povezana s neolitskom glinenom plastikom istog područja. A sličnost njena s plastikom egejskog područja pokazuje, da je u to doba morala bezuvjetno postojati uzka

Žuto Brdo (Vasić u Starinaru 1907.), Kremenite Njive (Žujović-Valtrović, Staro selište u Barajevu; Starinar VIII. 1891.), Bubanji (Oršić, u Mitt. d. präh. Komm. Bd. IV. 1940.), Starčevo (Moravski arheološki glasnik, 1936. p. 58.).

Tesalija: Zerelia (Ann. Brit. School Athens, XIV. 1907.), Sesklo i Dimini (Tson-tas, Hai proistorikai akropoleis Dimenion kai Sesklou, 1908.).

Bugarska: Sultan (Čilingirov, Knochenidole von der vorgesch. Ansiedlung im Dorfe Sultan, Archiv f. Volksentwicklung, 25.1900., Poppoff, Beiträge zur Vorgeschichte Bulgariens, Präh. Ztschr. Bd. IV. 1912.), Vidbol, Račev (Bull. de corr. hell., t. XXX. 1906., Bull. Soc. arch. Bulg., II. 1911.), Kodža Dermen (Poppoff, Idoli i životnicki figuri, Bull. Soc. arch. Bulg., II. 1911.), Tatar Pazardžik, Nova Zagora, Razgrad, okolica Rušćuka (Godišnik na Narodna Muzei, 1922—1925.), Deve-Bargan (ibidem), okolica Tirnovo-Semena (Stanley Casson, Macedonia, Thrace and Illyria, Oxford 1926.), okolica Balbunara (Izvestia na Blgarskia arheologičeski Institut, IV. 1926.—1927.), Sveti-Kyrilovo (Kasarow, Vorgeschichtliche Funde aus Sveti-Kyrillovo, Präh. Ztschr. Bd. VI. 1914.), Naklata (Čilingirov u Bull. Soc. arch. Bulg. II. 1911.), Mečkjur kod Filipopola, Filipopol (Čilingirov, Zwei Marmorfiguren aus Bulgarien, Präh. Ztschr. VII. 1915.).

Bukovina: Schipenitz (Jahrb. d. zentr. Komm. Bd. I. 1905., članak Kaindlov).

Sedmogradska: Tordos, Brenndorf

(Teutsch, Prähistorische Funde aus dem Burzenlande, Mitt. d. anthrop. Ges. in Wien, Bd. XXX. 1900.).

Rumunjska: Cucuteni (H. Schmidt, Cucuteni, 1932.), Vidra (Rosetti, Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest, IPEK Bd. 12. 1938., Rosetti, Publicatiile Muzeului Municipiului Bucuresti, Nro 1. Săpăturile dela Vidra, Bucuresti 1934.), Sultana (Andriescu, Les fouilles de Sultana, Dacia I. 1924.), Oltenia (Berciu, Arheologia preistorică a Olteniei, 1939.).

Galicija: Horodnica, Bilze Zlote, Koszylowce (Jahrb. f. Altertumskunde, Bd. II. 1908.).

Moravska: Boskovštyn (Skutil, Die neolithischen Plastiken aus dem Kreise der mährischen bemalten Keramik, IPEK Bd. 13/14. 1939—1940.), Jaispitz, Hlubké Mašůvsky (Salm-Vildomec, Ein wichtiges neolithisches Idol aus Mähren, IPEK 1936—1937.), Stěpánovice i Jaroměřice (Kühn, Das mährische Landesmuseum in Brünn, IPEK II. 1926.), Bojanovice, Střelice, Mirovec, Křepice, Rivnáč (Schránil, Vorg. Böhm. u. Mähr., Leipzig 1928.).

Poljska: Vierzchowska Górna, Mnikow.

Češka: Znaim, Šarka (Niklasson, Steinzeitliche Tonidole).

Rusija: Volosovo.

Prusija: Schwarzort (Tischler, Die neuesten Entdeckungen aus d. Steinzeit im ostbaltischen Gebiete, Schriften d. physikal-ökonom. Ges. zu Königsberg, XXIV., Klebs, Der Bernsteinschmuck der

kulturna izmjena između ta dva kulturna područja²². I željezno doba nastavlja i dalje tu tradiciju: i tu još nalazimo figure u glini, ali i u bronci i jantaru,

Steinzeit von der Baggerei bei Schwarzort, Beitr. z. Naturk. Preussens, Königsberg 1882.).

Saska: Birmenitz. (Niklasson, Steinzeitliche Tonidolen; Deichmüller u Präh. Ztschr. I. 1909.).

Finska: otok Åland (Björn Cederhvarf, Neolithische Tonfiguren von Åland, Finska Fornminnes-Fören, Tidskr. XXVI.).

Italija: Vho, Arene Candide (Antonelli, Primi saggi di arte plastica nell'Italia preistorica, IPEK 1925.), Anghelu Ruju (Taramelli, Memnon II. 10.), Stentinello (Mosso, Idoli femminili e figure di animali dell'età neolitica, Accademia reale delle scienze di Torino, 1906/07.), Caldare, Terlizzi, Pulo di Molfetta, Jesi (Galli, Un idolo preistorico di terracotta, Bull. paletn. NS II. 1938.), Taranto, S. Caterina (Laviosa, Terramara S. Caterina, Bull. paletn. LV. 1935.), Grotta di Pertosa, Palermo, Thapsos, Lozzo Atestino, Cannatello, Genovski zaliv (menhiri).

Francuzka: Montels, Croizard, Courjeonnét, Collorgues, Les Maurels, Saint Sernin, Dampmesnil, Épône, Petit-Morin — sve menhiri.

Španjolska: Almizaraque, El Garcel. Portugal: Alvao.

Malta: Hal-Sâflieni (Battaglia, Le statue neolitiche di Malta, IPEK III. 1927.).

Slovenija: Ljubljansko Blato.

Njemačka: Rössen, Stössen, Ottitz, Wulfen (Niklasson, Steinzeitliche Tonidole aus Mitteldeutschland, Jahresschrift f. d. Vorgesch. d. sächs.-thuring. Länder, 1925. Bd. XII. Heft 2.), Rhinow (Weigel u Arch. f. Anthr. Bd. XXI. 1892.).

Egipat: Gornji (Rev. archéol. XV. 1910. I. Roeder, Die vorgesch. Plastik Aegyptens, IPEK II. 1939.).

Grčka: Srednja Grčka (Franz, Mittelgriechische Steinzeitidole, IPEK 1939.) Heroneja.

Kreta: Haghia Triada (Hutchinson, Cretan neolithic figurines, IPEK 12. 1938.). Phaestos, Knossos.

Turska: Hissarlik (Schliemann, Troja, Leipzig 1884.).

Mađarska: južna (Tompa, Über einige ungarländische Denkmäler d. präh. Kunst, IPEK IV. 1928.), Kopáncs-Zsoldostanya (Banner, Die III. Periode der Theisskultur u Travaux de l'Institut... à Szeged, VIII. 1932.), Krassó-Szörény, Vatina, Nagy-Szredistye (Milleker, Óskori szobrocskák az Alduna vidékeről, Arch. ért. XX. 1900.), Homolicz. (Milleker, Dél Magyarország régiségletei, Bd. I.), Kécsa (Endre Orosz u »Erdély Muzeum«, sv. XIII.), Öregfalu (Orosz, Tört. és rég. Értesítő, NS sv. XIII.), Gája (Bella, Aldunai leletek, Arch. ért. NS XVIII.), Kubin (Miske, Óskori bálványképek Temes-Kubinról, Arch. ért. NS XIX.).

Vojvodina: Beli Breg, Bela Crkva, Ostrovo, Vršac (Kühn, Die Skulptur von Werschetz, IPEK II. 1926., Starinar II. 1925., Milleker u Mitt. d. anthrop. Ges. Bd. XXX. 1900., Menghin, Ka preistoriji vršačke oblasti, Starinar, Ser. III. knj. 4. 1926./7.).

Ukrajina: Tripolje (Makarenko, Sculpture de la civilisation Trypollienne en Ukraine, IPEK III. 1927.), Petrenji (Stern, Die prämykenische Kultur in Südrussland, Moskva 1906.), Ržišev (Minns, Scythians and Greeks, Cambridge 1913.), Šerbanovci (ibidem).

Azija: Suza, Uruk-Warka (Franz, Religion u. Kunst).

Turkestan: Kurgan kod Merwsa, Anau (Pumpelly, Explorations in Turkestan, I. 1908.).

Japan: (Iiujiro Nakaya, Introduction a l'étude des figurines de l'âge de pierre au Japon, IPEK VI. 1930.).

Dakako, da ovaj popis nalazišta nije potpun, jer su nabrojena samo glavna nalazišta.

²² Na tu kulturnu izmjenu aludira i Hof-filler govoreći o daljskoj figuri samo u tom smislu (što je uostalom i vjerojatno u tom kasnom razdoblju prapovijesti), da upliv dolazi s juga na sjever.

a nailazimo na njih kao i prije i u kućama i u grobovima. Samo što je tih figura sve manje, a prevladavaju muški likovi. A čini se, da je i namjena tih figura varirala. Dok je mládepaleolitska i neolitska plastika, koja prikazuje ljudske likove, ima' a uglavnom religioznu i kultnu, odnosno magičnu namjenu, dotle se u metalnim razdobljima prapoviesti javlja uz tu plastiku još i plastika, koja ima sasvim profani značaj.

Karakteristična je svakako činjenica, da tih figura nalazimo sve manje, što idemo dalje prema sjeveru. To je tim zanimljivije, što tu činjenicu možemo pratiti i dalje kroz poviest: sjever je oduviek pokazivao ravnodušnost prema figuralnoj plastici, kojoj su zemlje sredozemne kulture posvećivale osobitu pažnju, počevši tamo od mládeg paleolita zapadne Francuzke sve do rinascimenta u Italiji, a još i kasnije. Scheltema²³ promatrajući sve to dolazi do zaključka, da postoje dva podpuno zatvorena kulturna kruga: nordijski ornamentalni i mediteranski figuralni. Srednja Evropa kao područje, na kome su se križali i utjecaji sjevera i uplivi juga, postaje tako područje raznorodnih kulturnih elemenata. Ovdje samo napominjem, da Scheltema zaboravlja na zapadno- i istočno-, te srednjo-evropsku mládepaleolitsku figuralnu plastiku. Sve te činjenice pokazuju i dokazuju s jedne strane srodnost odnosno oprečnost pojedinih kultura, a s druge strane utvrđuje naše mišljenje, da su se pojedine kulture kroz stoljeća i tisućljeća logično razvijale i prelazile u savršenije oblike bez jačih i značajnijih prekida i razkida i da su psihičke osebine nosilaca tih kultura ostajale u biti iste, te su se baštinile od generacije na generaciju.

Međutim, o tim ćemo pitanjima govoriti kasnije nešto obširnije. Prije svega moramo se s našim materialom točno upoznati. Mi ćemo ovdje objelodaniti gotovo sve ljudske prapoviestne glinene figure i ulomke takvih figura, koje se nalaze u Hrvatskom državnom arheoložkom muzeju u Zagrebu. Izostavit ćemo jedino figuru, koju je već jednom objelodanio Hoffiller¹, a koja pripada brončanom dobu, zatim figuru, što će je publicirati R. R. Schmidt⁴, a pripada neolitu, te dva fragmenta figura, što pripadaju čistom vučedolskom, dakle kasnoneolitskom stilu, a konačno nećemo se osvrnuti ni na figuru zagrebačkog muzeja, koju je objelodanio Vasić⁵ ni na onu, koju sam ja objelodanio², a koja je služila za osvetno čaranje. Sve ostale figure i njihove fragmente iz arheoložkog muzeja u Zagrebu objelodanit ćemo ovdje.

IV.

Kako bi se kod opisa tih figura mogli držati izvjestnog reda, podielit ćemo ih u pojedine grupe. Dvie osnovne grupe bit će: neolitske i brončanodobne figure. Neolitske ćemo onda podieliti u dvie veće podgrupe, u stojeće i sjedeće. Te ćemo onda podgrupe podieliti u odjele, već prema tome, da li su figure izrazito ženske ili nisu, da li su ornamentirane ili ne i konačno, imaju li te figure grbu ili ne.

²³ Die altnordische Kunst, Berlin 1925.

A) NEOLITSKE FIGURE

I. STOJEĆE

1. IZRAZITO ŽENSKE FIGURE

a) ornamentirane

1. V. 128 mm. — Siva ugladčana glina. Mjesto nogu proširio se donji dio tiela u ovalnu stajnu plohu. Figura pokazuje steatopižke oblike. Donji dio tiela odijeljen je od gornjega horizontalnom urezanom crtom. Čitav taj dio tiela ornamentiran je meandrastim motivima. U sredini, točno na crti, koja razstavlja gornji dio tiela od donjega, urezan je spolni trokut s ucrtanom okomicom. Trbuh je jako naglašen i izpupčen prema napried, dok su bokovi naglašeni okruglim izpupčenjima, koja su zaokružena urezanim polukrugom. Ruke su označene dvim oduljim koničnim patrljcima, koji su probušeni s po tri vodoravne rupe. Grudi su u odnosu spram oblika samog tiela dosta slabo naglašene. Na prsima i na ledima, izpod vrata urezane su dvie crte, koje se sieku skoro pod pravim kutem. Na figuri fali vrat i glava. (t. sl. 1, a i b.)

Nalazište: Kormadin Surčina. Posjed Kreculjev (zakupnik Petar Buta). Izkopao A. Poturičić, učitelj 1902.

2. V. 152 mm. — Žutkasto-siva glina, ugladčana, na ledima i na desnoj strani grudi djelomice potamnijela od dima. — Donji dio tiela završava kao stalak s četiri noge. Bokovi su sasvim neznatno iztaknuti. Ruke su vjerojatno bile u obliku patrljaka. Grudi su dosta slabo naglašene. Glava je oblikovana kao četverostrana piramida. Na mjestu ušiju stajale su sa svake strane po dvie vodoravne rupice. Od tjemena prema zatiljku glave idu četiri okomite rupe. Od vrha nosa do grudi ide ornament u obliku romba, koji je vodoravno podijeljen u dva trokuta, a ovi su opet koso šrafirani. Na donjem dielu tiela nalazimo manju ornamentiranu četverokutnu plohu: stranice te plohe nose na sebi kratke okomite paralelne crtime. Sama ploha ornamentirana je u sredini jednim rombom, od kojega teku lievo i desno crte, paralelne sa stranicama romba. Na figuri je djelomice oštećena lieva strana glave, fale četiri noge od postolja figure, a oštećene su i ruke. (t. sl. 4, a i b.)

Nalazište: Ledinci, ciglana Krištofa Frauenhofera. Kupljeno od Filipa Meistera 1911.

3. V. 109 mm. — Siva glina, na kojoj gdjegdje ostatci crvene boje. Donji dio tiela završava skoro sasvim okruglom konkavnom stajnom plohom. Bokovi su figure oštro naglašeni i nose po jednu vodoravnu rupu. Pupak je oblikovan kao jedno jače izpupčenje, a isto tako i grudi. Ruke su dva kratka patrljka, svaki s po jednom vodoravnim rupom. Nos je također oblikovan kao jedno jače izpupčenje. Od tjemena do zatiljka glave idu dvie paralelne rupe. Figura je i s prednje i sa stražnje strane ornamentirana od stajne plohe do vrata

urezanim crtama, koje se sieku pod oštrim kutem. Okrhan je nešto nos i dielovi glave kod ušiju, kao i mali dio stajne plohe. (t. sl. 9, a i b.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

4. V. 134 mm. — Siva glina, sva pocrnjela od dima, mjestimice tragovi gladčanja. To je plosnat lik, kojemu je jedino ovalna stajna ploha malo proširena. Bokovi su iztaknuti kao jaka izpupčenja, a ruke su poluovalni jači patrljci, koji su probušeni s dvie vodoravne rupe. Grudi, koje su bile naliepljene, odpale su, ali se jasno vide mjesta, gdje su stajale. Kao jedini ornament nalazimo izpod vrata dio koso šrafiranog trokuta, a izpod njega dvie crte, koje se sastaju pod oštrim kutem. Fali glava i grudi, a oštećen je lievi bok. (t. sl. 14.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, Caprdžina zemlja (prije Kreculj-Buta). Našao A. Poturičić 1904.

5. V. 97 mm. — Siva, ugladčana glina, na prednjoj strani nešto pocrnjela od dima. Donji dio tiela završava ovalnom stajnom plohom. Bokovi su iztaknuti kao jaka izpupčenja. Ruke su patrljci, a na lievom se zapaža jedna vodoravna rupa. Pupak je jače izpupčenje, kome se u sredini nalazi jedna rupa. Grudi su onizka izpupčenja, a izpod vrata u sredini nalazimo opet jedno takvo izpupčenje. Donji dio tiela, od bokova na niže ornamentiran je vodoravnim i okomitim urezanim crtama koje tvore onda četverokute. Na bokovima su ucrtane po dvie koncentrične kružnice. Ručni su patrljci također uokvireni izpod pazuha i preko ramena ucrtanom kružnicom. S lieve i desne strane vrata teku sve do bokova dvie crte, koje se izpod grudi jedna od druge jako razdalečuju. Fali vrat i glava figure, uništeni su djelomice ručni patrljci, desni bok i djelomice donji dio tiela. (t. sl. 2.)

Nalazište: Surčin, Kormadina, Hauckov vinograd. Izkopao A. Poturičić, 1902.

6. V. 72 mm. — Žutkasto-siva glina. Donji dio tiela završava nepravilnom ovalnom stajnom plohom. Bokovi su označeni kao jača izpupčenja. Ruke su konični patrljci, probušeni po jednom vodoravnom rupom. Uzduž leđa i prednje strane tiela po sredini teče urezana crta, koja se u visini ramena razdvaja, prelazi preko obiju ramena, te se na leđima opet sjedinjuje u okomitu crtu. Ženski spolni organ označen je neposredno iznad stajne plohe spolnim trokutom, koji ima u sredini okomicu. Dio tiela iznad bokova ornamentiran je sa svake strane s po četiri kraće crtice, koje se sieku pod oštrim kutem. Fali lievi ručni patrljak, dio vrata i glava. (t. sl. 3.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

7. V. 54 mm. — Žuta, ugladčana glina. Donji je dio tiela oblikovan kao kružna, konkavna stajna ploha. Ruka je konični patrljak, probušen jednom vodoravnom rupom. Grud je naznačena jednim jačim izpupčenjem. Prednja strana donjeg diela tiela nosi urezan četverokut, koji je onda kosim crtama

šrafiran. Fali lievi ručni patrljak, vrat i glava, a oštećena je lieva strana prsnog koša. (t. sl. 7.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

8. V. 61 mm. — Žutkasta glina. Figura je sasvim plosnata. Donji dio tiela završava dugoljastom stajnom plohom, koja je međutim preuzka, a da bi figura na njoj mogla stajati. Ruke su sasvim kratki patrljci, a bokovi su naznačeni također kao sasvim kratki patrljci. Grudi su oblikovane kao manja izpupčenja. Prednja i stražnja strana figure ornamentirane su duboko urezanim kosim crtama i crtama, koje se sastaju pod ostrim kutem. Fali glava figure, a nešto je oštećen desni bok i dio donjeg diela tiela izpod boka. (t. sl. 6.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

9. V. 57 mm. — Crna, neugladčana glina. Sačuvan je samo donji dio figure, koji svršava kružnom stajnom plohom. Forme figure upućuju na malu steatopigiju. I prednja i stražnja strana figure od pojasa na niže ornamentirana je. Na prednjoj strani nalazimo šahovska polja, gdje se izmjenjuju prazna polja i polja s urezanim kraćim crticama. Na stražnjoj strani nalazimo ornamente u obliku kosih crta, koje se nalaze u grupama od po tri ili četiri paralelne crte. Fali čitav dio figure od pojasa na više, a stajna je ploča nešto oštećena. (t. sl. 5.)

Nalazište: Hrtkovci, Gomolava. Izkopao dr. J. Brunšmid 1904.

10. V. 90 mm. — Siva glina. Figura pokazuje malu steatopigiju. Donji dio figure oblikovan je kao kružna stajna ploha. Bokovi su jako naglašeni. Izpod boka teče naokolo vodoravna crta. Od te crte na niže figura je ornamentirana kosim crtama. Gornji dio figure ornamentiran je kraćim kosim paralelnim crticama, koje se sieku pod ostrim kutom. Fali čitava jedna strana figure, zatim ruke, ramena, vrat i glava. (t. sl. 15.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

b) neornamentirane

11. V. 100 mm. — Siva, ugladčana glina, na prednjoj strani jači tragovi dima. Figura je samo trup, koji završava kružnom stajnom plohom. Po sredini te plohe teče udubljenje, koje plohu dieli na dva diela. Desna je polovica te plohe konkavna s donje strane. Na leđima, skoro u čitavoj dužini figure teče okomito udubljenje. Ruke su patrljci s po dvie vodoravne rupe. Grudi su dosta malene. Glava je shematizirana, a nos se iztiče kao jače izpupčenje. Svako uho ima po jednu vodoravnu rupicu. Na tjemenu glave sa svake strane po jedan okomiti kanalčić, kojega se drugi otvor nalazi na zatiljku. Fali lievi ručni patrljak, malo je uništen, nos, zatiljak glave i dio stajne plohe. (t. sl. 10.)

Nalazište: Hrtkovci, Gomolava. Izkopao dr. J. Brunšmid 1904.

12. V. 115 mm. — Žuta glina, mjestimice tragovi crvenila. Donji dio tiela završava ovalnom stajnom plohom. Nos je oblikovan kao piramidalno izpupčenje, a uši isto tako. Ruke imaju oblik kratkih koničnih patrljaka. Grudi su jača čunjasta izpupčenja. Bokovi su naglašeni kao mala uzvišenja. Figura je straga sasvim ravna. Fali desni ručni patrljak i desna grud. (t. sl. 12.)

Nalazište: Surčin.

13. V. 66 mm. — Žuta glina. Donji dio tiela oblikovan je kao ovalna konkavna stajna ploha. Ruke su konični patrljci. Grudi su jača izpupčenja. Nos je također iztaknut kao jače izpupčenje. Fali desna grud, nešto je uništena stajna ploha, desni ručni patrljak i desna strana glave straga. (t. sl. 17.)

Nalazište: Jakovo.

14. V. 49 mm. — Tamnožuta glina. Noge su oblikovane kao prizmatični patrljci. Ruke su konični patrljci. Grudi su naznačene malim ovalnim odnosno kružnim uzvišenjima. Na glavi je tek nos jače naglašen plastičnim plosnatim izpupčenjem. Oštećen desni ručni i lievi nožni patrljak. Sumnjiva. (t. sl. 43.)

Nalazište: Crni Potok (Bosanska Kostajnica).

15. V. 35 mm. — Žutkasto-crvena glina. Leda figure su spljoštena. Donji je dio tiela oblikovan kao polukružna stajna ploha. Ruke su konični patrljci. Pupak i grudi označene su manjim uzvišenjima. Fali djelomice desni ručni patrljak, zatim vrat i glava. (t. sl. 45.)

Nalazište: Jakovo.

2. FIGURE NEODREĐENOG SPOLA

a) ornamentirane

16. V. 91 mm. — Žuta, ugladčana glina, mjestimice pocrnjela od dima. Donji dio figure oblikovan kao ovalna stajna ploha. Bokovi su naglašeni polukuglastim izpupčenjima, koja su vodoravno probušena s po jednom rupom. Ruke su šiljasti patrljci, od kojih je svaki probušen s dvie vodoravne rupe. Na glavi je jače naglašen nos, koji je oblikovan kao trostrana prizma. Na zatiljku glave nalazimo četiri okomita udubljenja. Donji dio figure iznad stajne plohe ornamentiran je okomitim i kosim crticama, te vodoravnim crtom, koja teče naokolo čitavog donjeg diela lika, a iznad ove su opet urezane kraće kose i okomite crtice. Fali desni ručni patrljak, a malo je oštećen zatiljak glave. (t. sl. 13.)

Nalazište: Surčin Kormadina. Posjed Kreculjev (zakupnik Petar Buta). Izkopao A. Poturičić 1902.

17. V. 60 mm. — Žutkasto-siva glina. Donji dio tiela završava ovalnom stajnom plohom. Ruke su kratki konični patrljci. Nos se iztiče kao jače izpupčenje. Dio tiela od pazuha na niže ornamentiran je naizmjenice okomitim crtama i okomitim pojasevima udubljenih točkica. Na prednjoj strani figure nalazimo

i jedan vodoravni niz točkica. Neznatno je oštećen lievi ručni patrljak. (t. sl. 16, a i b.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

18. V. 61 mm. — Žutkasta glina. Donji dio tiela u obliku kružne konkavne stajne plohe. Ruke su kratki patrljci, na kojima su plastički oblikovane šake: lieva šaka seže do izpod vrata. Glava je oblikovana kao njuška životinje s dva uha, koja su vodoravno probušena. Figura je na leđima ornamentirana kosim crtama, a isto tako i na prednjoj strani. Svako je rame ornamentirano s po jednim urezanim trokutom. Vrat je s prednje strane ornamentiran okomitim crtama, a isto tako i oba obraza. Stajna je ploha nešto oštećena. (t. sl. 18, a i b.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin.

19. V. 68 mm. — Žutkasta glina. Donji dio figure završava kružnom stajnom plohom. Iznad nje s prednje strane dva plastična kruga, a dalje naokolo udubljeni krugovi. Ruke su kratki konični patrljci, oblikovani na taj način, da su na svaki patrljak prilijepljena tri kratka pojasa gline. Glava je oblikovana kao glava životinje: dva roga označuju uši, a treći nos. Figura sasvim uzčuvana. (t. sl. 22.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr. J. Brunšmid 1905.

20. V. 54 mm. — Žutkasta, mjestimice od dima pocrnjela glina. Donji dio tiela u obliku kružne stajne plohe. Nešto iznad nje, s prednje strane figure, tri prilijepljena plastična kruga. Samo desni bok označen je izpupčenjem, koje je vodoravno probušeno jednom rupom. Na glavi je iztaknut nos kao kljun u obliku četverostrane piramide. Svako je uho probušeno jednom vodoravnom rupom. Po čitavoj su figuri urezane vodoravne ili okomite crte. Fali desni ručni patrljak i dio leđa, te oba uha. (t. sl. 23.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Jovana Caprdže. 1906.

21. V. 69 mm. — Crvenkasta glina. Donji dio figure završava kružnom stajnom plohom. Nos je iztaknut kao jače piramidalno, a uši kao plosnata izpupčenja. Uši su probušene po jednom vodoravnom rupom. Samo na prednjem dielu tiela nalazimo urezane ornamente: izpod vrata ogrlica u obliku dviju urezanih crta, koje se sieku pod pravim kutom, a na donjem dielu tiela nepravilne, kose i vodoravne crte. Fali desni, a oštećen je lievi ručni patrljak. (t. sl. 31, a i b.)

Nalazište: Babska-Novak.

22. V. 46 mm. — Žutkasto-siva glina, mjestimice pocrnjela od dima. Donji dio tiela završava nepravilnom kružnom stajnom plohom. Ruke su kratki konični patrljci. Preko oba ramena, pa uzduž prednjeg i stražnjeg diela figure teče po jedna urezana crta sve do stajne plohe, a dvie kraće crte idu također preko oba ramena, te se sastaju na grudima i leđima pod oštrim kutom. Fali vrat i glava, a nešto je oštećena jedna strana figure iznad pazuha. (t. sl. 32.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

23. V. 39.5 mm. — Sivo-smeđa glina. Figura završava dolje kružnom stajnom plohom. Ruke su vodoravni konični patrljci, probušeni s po dvie vodoravne rupice. Donji dio tiela ornamentiran je vodoravnim, okomitim i kosim crtama, koje sačinjavaju pregaču figure. Fali vrat i glava. (t. sl. 19.)

Nalazište: Samatovci.

24. V. 68 mm. — Žuta glina. Figura završava dolje ovalnom stajnom plohom. Ruke su kratki konični patrljci s po jednom vodoravnom rupicom. Jedna strana figure ornamentirana je dugim kosim crtama, a meduprostor im je izpunjen kosim crtama u suprotnom pravcu. Druga je strana figure ornamentirana paralelnim kosim crtama u raznim pravcima. Fali glava, jedan je ručni patrljak jače, a drugi slabije oštećen. (t. sl. 20.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

25. V. 62 mm. — Žutkasto-smeđa glina. Dolje završava figura kružnom stajnom plohom. Lieva je grud naglašena kao neveliko izpupčenje. Čitava je stražnja strana figure ornamentirana paralelnim crtama i crtama, koje se sastaju pod tupim kutem. Fale obe ruke, vrat i glava, a dosta je oštećena prednja strana lika. (t. sl. 25.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr. Josip Brunšmid 1905.

b) neornamentirane

26. V. 95 mm. — Tamnosiva glina. Figura završava dolje ovalnom stajnom plohom. Ruke su konični patrljci. Glava je na tjemenu sasvim plosnata. Dva uha su označena manjim izpupčenjima. Nos je dosta pravilno oblikovan, a već se nazrievaju i očne šupljine s nadočnim torusima. Na leđima figure izpod zatiljka vide se po dvie paralelne crte, koje se sieku pod ostrim kutem. Nešto je oštećena stajna ploha, prednji dio figure oko trbuha, te tjeme glave. (t. sl. 11.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

27. V. 105 mm. — Tamno-siva glina. Figura dolje završava nepravilnom ovalnom stajnom plohom. Bokovi su označeni kao jača izpupčenja s po jednom vodoravnom rupom. Ruke su patrljci probušeni s po dvie vodoravne rupe. Nos ima oblik četverostrane piramide. Uši su probušene s dvie vodoravne rupe. Tjeme je glave probušeno okomito s tri rupe, koje izlaze na zatiljku glave. Nešto je oštećena desna strana tjemena i zatiljka glave. (t. sl. 8, a i b.)

Nalazište: Surčin, Kormadina, Mirkovićeve zemlja. Izkopao A. Poturičić 1903.

28. V. 70 mm. — Žutkasto-siva glina. Donji dio figure završava nepravilnom kružnom konkavnom stajnom plohom. Ruke su konični patrljci. U visini jednog ručnog patrljka veliko nepravilno kružno udubljenje. Neznatno oštećena stajna ploha, te jedan ručni patrljak, a fali vrat i glava figure. (t. sl. 33.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

29. V. 67 mm. — Žutkasta, najvećim dielom od dima pocrnjela glina. Donji dio figure oblikovan kao nepravilna ovalna konkavna stajna ploha. Ruke su konični patrljci. Fali glava, nešto su oštećeni ručni patrljci. (t. sl. 27.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

30. V. 69 mm. — Žuta glina. Donji dio figure završava kružnom stajnom plohom. Ruka je konični patrljak. Nešto izpod visine ruku nalazimo u sredini oveće izpupčenje, kojim se je vjerojatno htio naglasiti pupak. Fali desni ručni patrljak skupa s desnim ramenom, vrat i glava. (t. sl. 21.)

Nalazište: Jakovo.

31. V. 75 mm. — Žuta, od dima mjestimice pocrnjela glina. Figura završava dolje kružnom stajnom plohom. Ruka je kratki patrljak, vodoravno probušen jednom rupom. Pupak je označen malim izpupčenjem. Fali desni ručni patrljak, dio desne polovice figure, vrat i glava. (t. sl. 26.)

Nalazište: Surčin, Kormadina, posjed Kreculjev (zakupnik Petar Buta). Izkopao A. Poturičić 1902.

32. V. 64 mm. — Svetlosiva glina. Donji dio figure završava kružnom stajnom plohom. Ruka je patrljak, koji završava s dva kao rožčića. Fali jedna strana gornjeg diela figure s jednom rukom, dielom vrata i glava. (t. sl. 28.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr. Josip Brunšmid 1905.

33. V. 48 mm. — Žutkasto-crvena glina. Figura završava dolje nepravilnom ovalnom stajnom plohom. Ruka je konični patrljak. Fali jedna strana prsnog koša, jedna ruka, vrat i glava. (t. sl. 29.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr. Josip Brunšmid 1905.

34. V. 56 mm. — Žuta glina. Donji dio figure završava nepravilnom i neravninom ovalnom stajnom plohom. Ruke su konični patrljci. Na glavi je jače iztaknut nos kao piramidalno izpupčenje. Figura je čitava. (t. sl. 30.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr. Josip Brunšmid 1905.

35. V. 63 mm. — Žutkasto-crvenkasta glina. Bokovi su označeni jakim izpupčenjima, koja su okomito probušena s po jednom rupom. Ruke su konični patrljci. Nos ima oblik četverostrane piramide, kojoj su dvie suprotne strane konkavne. Stražnji je dio glave konkavan, a na mjestima ušiju probušene su

dvie okomite rupice. Fali čitav donji dio figure, djelomice su oštećena oba ručna patrljka i nos. (t. sl. 24.)

Nalazište: Jakovo.

36. V. 41 mm. — Žuta glina. Donji dio figure završava nepravilnom ovalnom konkavnom stajnom plohom. Ruke su kratki konični patrljci. Uši su oblikovane kao dva manja konična izpupčenja, a nos kao veće izpupčenje. Lievo je uho oštećeno. (t. sl. 41.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, Šarkina zemlja. Izkopano 1904.

37. V. 35 mm. — Žuta glina. Figura završava dolje nepravilnom ovalnom konkavnom stajnom plohom. Ruke su konični patrljci. Nos je oblikovan kao jače izpupčenje. Figurica je straga plosnata. Lievi je patrljak neznatno oštećen. (t. sl. 42.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao A. Poturičić 1905.

38. V. 45 mm. — Žuta glina. Donji dio figure završava ovalnom stajnom plohom. Ruke su kratki konični patrljci. Nos je oblikovan kao jače izpupčenje. Figura je na leđima sasvim plosnata. Na mjestu pupka jako izpupčenje. Pupak malo oštećen. (t. sl. 44.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao A. Poturičić 1905.

39. V. 39 mm. — Žutkasto-crvena glina. Donji dio figure završava kružnom stajnom plohom. Na glavi je jedno nešto jače izpupčenje, koje označava nos. Figurica je od tjemena do stajne plohe probušena jednim okomitim kanalčićem. Fale oba ručna patrljka, a malo je oštećena stajna ploha i leđa. (t. sl. 46.)

Nalazište: Jakovo.

40. V. 102 mm. — Smeđa glina. Na većem ulomku glinene posude s debelim stienkama ljudska figura u reliefu. Glava ima oblik kruga, vrat je dugačak, a ruke su polukružno zaobljene. (t. sl. 36.)

Nalazište: Surčin, vinograd Milana Pelagića. Darovao A. Poturičić 1909.

c) s grbom na leđima

41. V. 80 mm. — Sivkasta glina. Figura na donjem dielu svom završava kružnom stajnom plohom. Glava, koja je straga plosnata, ima nos u obliku piramidalnog izpupčenja. Na mjestu, gdje su uši, nalazimo po dvie vodoravne rupe, koje izlaze napolje na zatiljku. Ruke imaju oblik dugačkih koničnih patrljaka, koji se pružaju koso napried. Na leđima je grba, kroz koju prolazi okomito kanalčić, a taj svršava na stajnoj plohi. Malo je oštećen nos i desno uho. (t. sl. 35.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin.

42. V. 58.5 mm. — Žuta, ugladčana glina. Donji dio figure završava kružnom stajnom plohom. Ruke su kratki konični patrljci. Na licu je nos kao

čtetverostrano piramidalno izpupčenje, dok su uši isto tako manja izpupčenja. Na leđima je jaka grba, kroz koju prolazi probušeni kanalčić, što završava na stajnoj plohi. Figura je posvema sačuvana. (t. sl. 38, a i b.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

43. V. 63.5 mm. — Žutkasto-siva glina. Donji je dio figure oblikovan kao kružna stajna ploha. Ruke su konični patrljci, koji su pruženi, ne u stranu, nego napried. Na leđima je grba u obliku piramidalnog izpupčenja, kroz koju prolazi okomiti kanalčić, koji svršava na stajnoj plohi. Glava ima oblik životinjske glave s koničnom njuškom i dva konična uha. Fali lievi ručni patrljak. (t. sl. 40, a i b.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Jovana Caprdže. Darovao A. Poturičić 1905.

44. V. 46 mm. — Žutkasto-siva glina. Figura završava dolje kružnom stajnom plohom. Ruke su konični patrljci, pruženi koso napried. Na leđima je grba u obliku piramidalnog izpupčenja, kroz koju okomito prolazi kanalčić, koji završava na stajnoj plohi. Glava je slična životinjskoj glavi s koničnom njuškom i dva konična uha. Malo je oštećena njuška i patrljak lieve ruke. (t. sl. 49.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr. Josip Brunšmid 1905.

45. V. 68 mm. — Žutkasto-siva glina. Figura završava dolje kružnom konkavnom stajnom plohom. Ruke su konični patrljci, pruženi koso prema napried. Na leđima grba u obliku piramidalnog izpupčenja. Fali glava, a oštećen je dio tiela oko stajne plohe. (t. sl. 48.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin.

46. V. 48 mm. — Žutkasta glina. Torzo figure s velikom grbom na leđima, koja je naskroz sve do stajne plohe probušena jednim kanalčićem. Ruke su kratki konični patrljci. Fali čitav donji dio figure, te dio vrata i glave. (t. sl. 39.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao A. Poturičić 1905.

47. V. 62.5 mm. — Žutkasto-smeđa glina. Donji dio figure svršava kružnom stajnom plohom. Nos je oblikovan kao konično izpupčenje, a uši su isto tako izpupčenja, samo nešto manja. Na leđima je grba, kao jače izpupčenje. Oštećena je stajna ploha. (t. sl. 34, a i b.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

II. SJEDJEĆE

1. IZRAZITO ŽENSKE FIGURE

48. V. 85 mm. — Žutkasto-siva glina, na lievoj strani sasvim pocrnjela od dima. Figura sjedi na stolici, koja je napried niža, nego li straga. Ta je stolica oblikovana kao nepravilni četverokut, koji je na stajnoj plohi po sredini, uz čitavu širinu stolice, izduben. Stolica je na gornjem rubu ornamentirana kosim i okomitim crticama. Bočne stranice stolice ukrašene su plastičkim krugom u sredini, a od njega teku u raznim smjerovima prema rubovima stolice četiri plastična pojasa. Figura ima plastično oblikovane noge, a isto je tako imala plastično oblikovane ruke, kojih su se dlanovi nalazili izpod grudi. Desna ruka ima u zglobu kod ramena jednu okomitu, a lieva na istom mjestu dvie vodoravne rupe. Grudi su jasno označene. Leđa figure su ornamentirana kosim, vodoravnim i okomitim crtama, te trokutastim likovima. Fali glava, obe ruke najvećim dielom i desna noga. (t. sl. 51, a, b i c.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

49. V. 89 mm, razpon sjedišta 81 mm. — Tamnosiva glina. Figura sjedi na sjedištu u obliku svoda. Noge su označene samo dvim koničnim izpupčenjima. Bokovi su označeni dvim polukružnim izpupčenjima, jednako kao i lieva grud. Ruke su primitivno oblikovane, sasvim kratke, a prsti su označeni s tri dublja ureza. Desna podlaktica ima još dva okomita ureza. Desna je grud pokrta dlanom desne ruke. Izpod vrata teče ornamenat u obliku dviju crta, koje se sieku pod oštrim kutem. Fali vrat i glava figure. (t. sl. 52, a i b.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin.

2. FIGURE NEODREĐENOG SPOLA

50. V. 51 mm. — Žuta glina. Sjedeća figura s grbom na leđima. Grba je okomito od leđa do sjedišta probušena kanalčićem. Tielo je valjčastog oblika, kao i glava, na kojoj se iztiče samo nos kao jače izpupčenje. Ruke uobće nisu naglašene, a noge su iztaknute samo dvim kratkim patrljcima. Fali jedan dio desne noge. (t. sl. 47, a i b.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin.

51. V. 53.5 mm. — Žuta glina. Trup ima oblik valjka, a noge su kao dva vodoravna konična patrljka. Ruku nema. Na licu se jedino nos iztiče kao jače izpupčenje. Okomito kroz čitavu figuru, od tjemena do sjedišta ide probušeni kanalčić. Fali lievi nožni patrljak, a leđa su dosta oštećena. (t. sl. 50, a i b.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, Šarkina zemlja. Izkopano 1904.

52. V. 57.5 mm. — Žutkasto-siva glina. Donji dio figure završava s dva kratka konična patrljka. Na glavi su uši označene kao dva šiljka, a nos kao treći, kukasti šiljak. Na grudima (ne na leđima!) nalazi se grba: kroz nju

prolazi probušeni kanalčić, koji završava na sjedištu. Nešto su oštećena oba nožna patrljka, lievi ručni, te lievo uho. (t. sl. 53, a i b.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

III. ULOMCI

1. IZRAZITO ŽENSKIH FIGURA

53. V. 74 mm. — Crvenkasta, mjestimice od dima pocrnjela glina. Na glavi je osobito iztaknut nos, sa svake strane lica oblikovana su kao dva uha, koja su probušena s po jednom vodoravnom rupom. Ruke su kratki patrljci, probušeni s po dvie vodoravne rupe. Grudi su jasno naznačene kao dva konična izpupčenja. Preko ramena teku dvie paralelne crte, koje se na grudima i leđima sieku pod oštrim kutem. Izpod nosa je urezan romb, podijeljen u dva trokuta, koji su koso šrafirani. Fali čitav donji dio figure i lievi ručni patrljak, a oštećen je nos. (t. sl. 37.)

Nalazište: Surčin.

54. V. 62 mm. — Žutkasto-siva glina. Ruke su konični patrljci. Grudi su naglašene polukružnim izpupčenjima. Nos je jako, konično, pomalo kukasto izpupčenje. Uši su probijene s po jednom vodoravnom rupom. Fali čitav donji dio figure, oštećena je jako čitava lieva strana glave. (t. sl. 55.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao A. Poturičić 1905.

55. V. 38 mm. — Žutkasto-crvena glina. Ruke su figure konični patrljci, okomito probušeni svaki s po jednom rupom. Grudi su jasno naznačene izpupčenjima. Fali čitav donji dio figure, te glava. (t. sl. 57.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr. Josip Brunšmid 1905.

56. V. 46 mm. — Sivkasta glina. Ruke su konični patrljci, probušeni s po dvie vodoravne rupe. Uz desni ručni patrljak jasno se zapaža desna grud kao malo izpupčenje. Fali donji dio figure, vrat i glava, a oštećena je djelomice prednja strana figure. (t. sl. 58.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Živkovića. Izkopao A. Poturičić 1905.

57. V. 45 mm. — Crvena, gruba, slabo pečena glina. Torso ženske figure. Ruke su naznačene kratkim patrljcima. Lieva je grud iztaknuta, dok desne nema. Fali čitav donji dio figure i glava. (t. sl. 61.)

Nalazište: Iz neolitičke naselbine »Brdo« nad Hrnjevcem. Darovao Milan Turković, vlastelin u Kutjevu 1898.

58. V. 34 mm. — Siva glina, djelomice pocrnjela od dima. Donji dio jedne sjedeće figure, od pojasa na niže. Po ulomku lieve noge vidi se, da je podko-

ljenica okrenuta prema vani i natrag. Figura je ornamentirana okomitim paralelnim crtama, šahovskim poljima, pojasa s urezanim trokutima ili paralelnim crticama, te ubodenim rupicama. Fali čitav gornji dio figure od pojasa na više, desna noga, te dio lieve podkoljenice. (t. sl. 54, a i b.)

Nalazište: Surčin, Kormadina. Posjed Kreculjev (zakupnik Petar Buta). Izkopao A. Poturičić 1902.

59. D. 38.5 mm. — Crvenkasta glina. Koljeno ljudske figure s dielom podkoljenice i nadkoljenice. (t. sl. 74.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr. Josip Brunšmid 1905.

59a. V. 43 mm. — Siva glina. Donji dio ženske figure, od pojasa na niže. Stražnji je dio tiela jasno naglašen. Noge su plastično formirane: stopala su ravna tako, da figura može stajati na ravnoj plohi. Oko pojasa i u visini gležnjeva teče unaokolo vodoravno urezana crta, koja očito označuje granice suknje. Sama je suknja urešena nepravilnim, okomito urezanim crtama, koje sigurno naglašuju nabore suknje. Fali čitav gornji dio figure od pojasa na više i lievo stopalo, dok je desno stopalo i desna strana stražnjeg diela figure oštećena. (t. sl. 64.)

Nalazište: Navodno iz okolice Poljanaca na Savi. Kupljeno godine 1940. od učitelja Vjekoslava Dukića.

2. FIGURA NEODREĐENOG SPOLA

60. V. 54.5 mm. — Žuta glina, djelomice pocrnjela od dima. Ulomak pokazuje lievu nogu jedne figure. Taban je podpuno ravan, oba su gležnja naglašena jačim izpupčenjima, a isto tako i koljeno. Na stražnjoj su strani urezane dvie kose i jedna okomita crta. Malo je oštećena peta, a djelomice i nadkoljenica. (t. sl. 60.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao A. Poturičić 1905.

61. V. 26 mm. — Siva glina. Noga figure s ravnim stopalom. Prsti noge su neizdiferensirani. Od podkoljenice sačuvan samo jedan dio. (t. sl. 71.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, Šarkina zemlja. Izkopano 1904.

62. Š. 71 mm. — Crvenkasta glina. Donji dio figure s bokovima, koji su naglašeni kao jača izpupčenja, s po jednom vodoravnom rupom. (t. sl. 59.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin. Šarkina zemlja. Izkopano 1904.

63. V. 47 mm. — Crvenkasta glina. Donji dio figure svršava ovalnom, konkavnom stajnom plohom. Ruka ima oblik patrljka s jednom probušenom vodoravnim rupom. Ornament se sastoji iz kosih paralelnih crta, koje se s drugim paralelnim kosim crtama sieku pod pravim kutem. Fali jedna čitava strana figure skupa s rukom, vrat i glava. (t. sl. 56.)

Nalazište: Jakovo.

64. V. 45 mm. — Žutkasto-crvena glina. Ulomak figure oko desnog koničnog ručnog patrljka. Površina figure je djelomice ornamentirana crtama, koje se sieku pod ostrim kutem: unutar tog prostora sličan ornament, samo manji i u suprotnom pravcu. Sačuvan je samo desni ručni patrljak, dio desne polovice figure i dio vrata. (t. sl. 63.)

Nalazište: Samatovci, vinograd. Darovao grof Gustav Normann-Ehrenfelški 1899.

65. 51 mm. — Žutkasto-crvenkasta glina. Ruka je konični patrljak, probušen vodoravnom rupom. Figura je ornamentirana s prednje i stražnje strane nepravilnim, koncentričnim krugovima, kojima je središte ručni patrljak. Fali čitav donji dio figure, lievi ručni patrljak i glava. (t. sl. 62.)

Nalazište: Jakovo.

66. V. 46.5 mm. — Sivkasta glina. Trup figure s rukama u obliku koničnih patrljaka. Fali čitav donji dio figure, vrat i glava, a nešto je oštećen jedan ručni patrljak. (t. sl. 69.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao A. Poturičić 1905.

67. 41 mm. — Gruba, crvenkasta glina. Ulomak trupa figure, na kome su ruke naglašene kao kraća izpupčenja. Fali donji dio tiela izpod pojasa i glava. (t. sl. 72.)

Nalazište: Samatovci.

68. V. 30.5 mm. — Žutkasto-siva glina. Glava figure s nosom kao jačim izpupčenjem i tek samo naznačenim očnim šupljinama. Vrat je dugačak. Zatiljak je konkavno udubljen. Fali na figuri čitav trup i ručni patrljci. (t. sl. 76.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr. Josip Brunšmid 1905.

69. V. 42 mm. — Žuta glina. Glava figure s jako izpupčenim nosom. Uši su konična izpupčenja s po dvie vodoravne rupe. Izpod nosa urezan je romb, koji je podijeljen u dva trokuta, a oba su šrafirana. Po sredini vrata s prednje i stražnje strane okomita crta, na koju se vežu s lieva i desna pod ostrim kutem kose paralelne crte. Lieva je strana glave uništena. (t. sl. 79.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr. Josip Brunšmid 1905.

70. V. 56 mm. — Siva, ugladčana glina. Životinjska glava s dva roga, s dosta izpupčenom njuškom i urezanim očima. Vjerojatno je to glava jelena. Oba su roga krnja, njuška je oštećena. (t. sl. 70.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao A. Poturičić 1905.

71. V. 77 mm. — Siva, ugladčana, mjestimice od dima pocrnjela glina. Glava i vrat figure. Nos ima oblik četverostrane piramide. Uši su probušene s po dvie vodoravne rupe. Tjeme i zatiljak glave probušeni su s dvie okomite rupe. Vrat je s prednje i stražnje strane ornamentiran kosim crtama i crtama,

koje se sieku pod oštrim kutem. Podbradak je ornamentiran jednim deltoidom, razdijeljenim u dva trokuta: gornji je trokut prazan, a donji je koso šrafiran. Fali lievo uho, te čitav trup od vrata na niže. (t. sl. 78.)

Nalazište: Surčin, vinograd Miloša Simatovića. Darovao vlasnik 1905.

72. V. 53.5 mm. — Tamnosiva glina. Glava i vrat figure. Uši i nos su konična izpupčenja, a oči su označene kao plitka udubljenja. Glava i vrat su straga plosnati. Oštećen je stražnji dio glave i vrata. (t. sl. 80.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr Josip Brunšmid 1905.

73. V. 41 mm. — Žutkasto-smeđa glina. Glava figure. Nos je jače kukasto izpupčenje, uši su manja izpupčenja s po jednom vodoravnom rupom. Zatiljak je konkavno udubljen. Kroz tjeme su prolazile tri okomite rupe, koje su izlazile na zatiljku. Oštećen je nos i velik dio desne strane lica. (t. sl. 82.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao A. Poturčić 1905.

74. V. 22 mm. — Crvenkasta glina. Životinjska glava figure, gdje je nos jače iztaknut kao piramidalno-konično izpupčenje. Tjeme je od uha do uha konkavno uleknuto. I lice i zatiljak ornamentirani su kraćim crticama, koje su urezane u raznim smjerovima. Stražnji je dio glave oštećen. (t. sl. 75.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr Josip Brunšmid 1905.

75. V. 54 mm. — Žutkasto-crvenkasta glina. Ruke imaju oblik koničnih patrljaka. Nos je oblikovan kao jače izpupčenje, a uši su vodoravno probušene s po dvie rupe. Fali donji dio figure, a oštećen je nos i lievo uho. (t. sl. 65.)

Nalazište: Jakovo.

76. V. 68 mm. — Siva glina. Poprsje figure. Nos je naglašen izpupčenjem poput trostrane piramide, a uši su kao dva konična izpupčenja. Straga je figura sasvim plosnata. Fale ruke i čitav donji dio figure od vrata na niže. (t. sl. 67.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr Josip Brunšmid 1905.

77. V. 54 mm. — Tamnosiva, ugladčana glina. Poprsje figure. Nos je iztaknut kao jače piramidalno-konično izpupčenje. Figura je straga plosnata. Fali sve od ramena na niže. (t. sl. 68.)

Nalazište: (Kormadin?)

78. V. 50.5 mm. — Tamnosiva, ugladčana glina. Poprsje figure. Nos je naglašen kao jače konično izpupčenje. Figura je straga sasvim plosnata. Od ramena na niže fali sve. (t. sl. 66.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr Josip Brunšmid 1905.

79. V. 60 mm. — Tamnosiva glina. Glava figure. Donja je čeljust plastično oblikovana, te oštro dieli glavu od vrata. Isto je tako plastično oblikovan i

nos. Donja je čeljust na svakoj strani probušena s po jednom rupom, a isto tako i sljepoočne kosti. Izpod sljepoočne rupe vodoravna crta, koja se spaja sa zaobljenom okomitom. Nos i nadočni torus uokviruju dvie dublje urezane crte. Na svakom obrazu teku dvie kose crte. Tjeme i zatiljak glave jako su konkavno udubljeni i probušeni s četiri okomite rupe. Iza lievog uha nekoliko vodoravnih crta. Vrat nosi na stražnjoj strani jednu vodoravnu crticu, na koju po sredini udara pod pravim kutem jedna okomita crta. Ta glava daje dojam maske. Tjeme i vrat glave nešto su malo oštećeni. (t. sl. 81. a i b.)

Nalazište: Vinča. Kupljeno od dra Sime Trojanovića 1913.

80. V. 77 mm. — Žuta, mjestimice od dima pocrnjela glina. Glava i vrat figure. Lice je plastički odvojeno od vrata. Nos je malo jače izpupčenje. Neznatno su naglašeni i nadočni torusi. Oči su urezane. Od tjemena glave do kraja vrata ide okomito urezana kosa u obliku paralelnih crta, koje se na tjemenu sastaju. (t. sl. 77, a i b.)

Nalazište: Srbija (Vinča?). Kupljeno od Taubera 1920.

81. V. 27 mm. — Donji dio jedne figure, koje je stajna ploha oblikovana kao konkavni oval. Još je sačuvan jedan bok kao jače izpupčenje, probušeno jednom vodoravnim rupom. I prednji i stražnji dio tog ulomka ornamentiran je urezanim kosim crtama. Fali jedan bok i čitav gornji dio figure od boka na više. (t. sl. 73.)

Nalazište: Jakovo, Kormadin, vinograd Milutina Vukojevića. Izkopao dr. Josip Brunšmid 1905.

B) BRONČANODOBNE FIGURE

82. V. 90 mm. — Žuta glina. Čitava ljudska figura. Noge su kratki krnji konični patrljci, jednako kao i ruke. Vrat je dugačak. Glava je oblikovana s četiri izbočine, dvie deblje konične i dvie tanke, od kojih svaka ide u drugom pravcu. Fali jedna noga, a oštećena je jedna izbočina na glavi. (t. sl. 87, a i b.) Sumnjiva.

Nalazište: Kirin-grad. Kupljeno od Đorđa Niševića 1938.

83. V. 60.5 mm. — Žutkasto-crvena glina. Čitava ljudska figura. Noge su oblikovane kao dva konična zaobljena patrljka. Ruke ne idu vodoravno u stranu, nego koso prema dolje. Na glavi su jače naglašena oba uha. Nos je oblikovan kao izpupčenje, a kao oči nalazimo dvie rupice. Fale dielovi ruku, a nešto malo je oštećen lievi nožni patrljak. Sumnjiva. (t. sl. 86, a i b.)

Nalazište: Kirin-grad.

84. V. 58 mm. — Crvena glina. Čitava ljudska figura. Vrata nema, nego je glava izravno spojena s trupom. Na glavi je jače iztaknut nos kao izpupčenje, a očne su šupljine također nešto malo označene. Uši su naglašene kao manja izpupčenja. Od uha do uha teku dvie kanelire: one su u visini brade nešto niže nego li u visini očiju. Ruke su naznačene kao sasvim mali patrljci.

Donji dio figure fali, isto tako i desni ručni patrljak, a nešto je malo oštećena glava kod lievog uha. (t. sl. 85, a i b.)

Nalazište: Kirin-grad. Nabavljena od Đorđa Niševića 1938.

85. V. 41 mm. — Crvenkasta glina. Ruke su naglašene kao jaki konični patrljci. Lieva je grud jače, a desna slabije naglašena. Vrat je dugačak. Fali donji dio figure i glava, a oštećen je desni ručni patrljak. (t. sl. 91.)

Nalazište: Naselbina brončanog doba kraj Gradca blizu izvora lasinjske kiseline. Darovao grof A. Oršić-Slavetički 1940.

86. V. 74 mm. — Žuta, na leđima od dima pocrnjela glina. Donji dio figure završava plastično oblikovanim stopalima. Na oba nožna svoda nalazimo po jedan plastični pojas, koji je ornamentiran kosim crtama. Ruke su kratki kosi patrljci sa sličnim plastičnim pojasevima u visini ručnog zgloba. Izpod vrata teče opet jedan plastični pojas s tri ovalna plastična privjeska, koji su vodoravno raščlanjeni urezanim crticama. Oko struka teku isto takva dva pojasa, od kojih donji ima opet tri ovalna plastična privjeska. Grudi su naglašene manjim kružnim izpupčenjima (od kojih lievo fali), a između njih je okruglo plastično uzvišenje s okomito urezanim crtama, dok se iznad svake grudi nalazi po jedno manje kružno plastično izpupčenje s vodoravno urezanim crticama. Fali glava i vrat, oštećen je lievi ručni patrljak i lieva strana donjeg diela tiela. (t. sl. 83, a, b i c.)

Nalazište: Kirin-grad. Kupljena od Vjekoslava Dukića 1933.

87. V. 34 mm. — Crvena glina. Ulomak trupa figure. Ruke idu koso dolje. Iznad ruku, a izpod vrata i preko ramena, a i s leđne strane, idu dva niza plastičnih ukrasa, koji se sastoje iz dugačkih, uzkih četverokuta, nanizanih jedni uz druge. Fali glava, dielovi ruku i čitav donji dio figure. (t. sl. 89, a i b.) Sumnjiva.

Nalazište: Kirin-grad. Nabavljena od Đorđa Niševića 1938.

88. 54 mm. — Siva, ugladčana glina. Donji dio figure završava s jedne strane jednom vodoravnom urezanom crtom, a u visini ruku nalazi se također jedna takva crta, koju okomito presiecaju urezane crte s polukružnim završetcima. Ruke su kratki patrljci sa završetkom u obliku dvaju rogova. Donji dio druge strane figure završava s dvie vodoravne crte. U visini ruku nalaze se dvie vodoravne crte, uokvirene gore i dolje nizom kružnih udubljenja. S te strane nalaze se kod vrata dvie okomite crte. Fali donji dio figure, vrat i glava. (t. sl. 84, a i b.)

Nalazište: Dalj, dunavski bajer povrh ciglane. Kupljeno od Josipa Schmiederera 1910.

89. V. 56 mm. — Crvenkasta glina. Gornji dio figure. Nos figure oblikovan je kao piramidalno izpupčenje, a isto tako i uši. Oko vrata teče kao ogrlica plastični glineni pojas s okomito urezanim crticama. Glava je straga plosnata,

Fale patrljci ruku i čitav donji dio tiela, a oštećen je nos i desno uho, te djelomice prednja i stražnja strana trupa figure. (t. sl. 88.) Sumnjiva.

Nalazište: Navodno iz okolice Poljanca na Savi. Kupljeno g. 1940. od učitelja Vjekoslava Dukića.

90. V. 70 mm. — Crvenkasta glina. Figura je bila, čini se, sjedeća. Grudi, kao dosta slaba i nepravilna izpupčenja, označavaju figuru kao žensku. Ruke, kako se čini, nisu bile patrljci, nego plastično formirane, a spuštale su se okomito dolje. Noge su oblikovane kao patrljci, koje prema tielu stoje skoro pod pravim kutem. Fali glava figure, jako su oštećene ruke i noge, a i čitav je trup s prednje i stražnje strane oštećen. (t. sl. 90.)

Nalazište: Navodno iz okolice Poljanca na Savi. Kupljeno godine 1940. od učitelja Vjekoslava Dukića.

V.

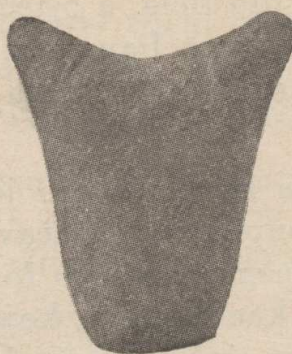
U Hrvatskoj je iza Butmira²⁴ najbogatije nalazište prapoviestnih glinenih figurica lokalitet Kormadin, koji se nalazi na putu između Jakova i Surčina u Srijemu. Naselje Kormadin, koje je djelomice, ali nestručno, odkopano, je čisto neolitsko naselje. Ako tražimo analogije, za skup figura, ovdje nađenih, bezuvjetno i u prvom redu moramo spomenuti Jablanicu kod Međulužja u Srbiji: ona pokazuje zapanjujućih sličnosti s Kormadinom ne samo u pogledu figurica, nego uobće u pogledu svega glinenog materiala. Uostalom, ne samo za Kormadin, nego i za ostala nalazišta u Hrvatskoj nalazimo uglavnom prve analogije u figurama iz Jablanice i Vinče, te s Gradca kod Zlokućana. To vrijedi i za stojeće i za sjedeće kao i za figure sa životinjskim glavama. I oblik figura i oblikovanje glave i ruku, kao i ornamentika naših figura odgovara sasvim nalazima iz spomenutih dviju srbskih nalazišta. Jedino, što kod naših nalazišta ne nalazimo onaj kasniji, savršeniji tip figura, kakav nam pokazuje t. sl. 77. i 81. s nalazišta u Srbiji: to su tipovi, koje nalazimo u Vinči u višim i kasnijim slojevima.

Možda kiringradska figura t. sl. 85. pokazuje u oblikovanju glave izvjestne veze s figurama iz Ripča, pa bi je mogli savezno s time, a i radi drugih nekih nalaza s Kirin-gradom datirati najranije u brončano doba. Isto vrijedi i za kiringradsku figuru t. sl. 86. Zanimljivo je, da naše ovdje opisane figure nemaju gotovo nikakve veze s tipičnim butmirskim figurama²⁵.

²⁴ Figure iz Butmira, Jablanice i Gradca, iako pokazuju izvjestnih međusobnih razlika, ipak spadaju u istu grupu. Te su sve figure nađene po kućama, a ne u grobovima, te zato Hoernes misli, da se kod njih radi o figurama lara. Butmirske su sve figure ženske (ima ih 72), visina im varira od 60 do 200 mm, a karakter

im je čisto neolitski. Jablanica, koja je također čisto neolitsko nalazište, ima 83 figure. Na Gradcu kod Zlokućana nađeno je 170 fragmenata što ljudskih, što životinjskih figura. Ljudske su figure sve od reda ženske.

²⁵ Po mišljenju Cederhvarfa, figure s otoka Ålanda imaju najbližu analogiju u

Sl. 1.

Tražimo li analogije našim figurama u pogledu rupica na njima, onda ćemo ih naći u jugozapadnoj Rusiji, Rumunjskoj²⁶, Bugarskoj²⁷ i Srbiji, pa na sjeveru u Schwarzortu²⁸, a na jugu veoma osamljeno u Tesaliji²⁹ i Beociji. Oltenia nam pruža mnogo analogija za naše figure, kao i za figure iz Čaršije i Vinče³⁰.

Izvjestnih analogija nalazimo onda i na sjeveroistoku u Sedmogradskoj³¹, Istočnoj Galiji, Južnoj Moravskoj³², a nekih dalekih sličnosti naći ćemo i na figurama iz Taranta iz brončanog doba, u Troji, Castellaro del Vho, na Kreti³³ i u Tesaliji. Taj tesalski upliv može se sasvim jasno uočiti, ako pogledamo glinene tvorevine, kojih je mnogo nađeno na Kormadinu (sl. 1.), a koje pri-

butmirskim figurama. Dakako, da su figure tamo na sjeveru rađene, samo što je upliv morao doći preko Šleske i Prusije iz podunavskih zemalja.

²⁶ Rumunjske se figure stilski vežu uz Butmir, Vinču, Jablanicu i Vidbol. Figure mlađeg rumunjskog neolita (Cucuteni) vežu se uz Tripolje. A južno mogu se pratiti veze preko Bugarske u Macedoniju i Tesaliju.

²⁷ Bugarska neolitska plastika stilski se veže na sjeverozapadu sa srbijanskom, a na sjeveroistoku s ukrajinskom idolo plastikom. U Bugarskoj nalazimo također sjedećih figura (Tatar Pazardžik, Papasli). Dvie mramorne figure iz Filipopola pokazuju absolutnih analogija s bakrenodobnim figurama iz Južne Rusije i s Kavkaza (Alabaster- und Tonstatuen vormykenischer Kultur aus den Hügeln Südrusslands und des Kaukasus, *Izvestija carske arheološke komisije Petrograd* 35. 1910.). Figure iz Sultan Sela osim najbližih analogija u Moldaviji i Srbiji, pokazuju sličnosti s figurama iz Transsilvanije i Ukrajine, te Tesalije i Troje.

²⁸ Te jantarske figure služile su kao nakit. Sličnih figura ima iz okolice Krakova i s Ladožkog jezera.

²⁹ U Tesaliji nađene su primitivne figure u četverouglastim kućicama. U svakom slučaju tesalske figure pokazuju neospornu vezu s balkanskim figurama.

³⁰ Berçiu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, 1939.

³¹ Veze Tordosa u keramičkom pogledu idu do rössenske i vrpčaste keramike, a na jugu nalazimo analogija u Egeji, Troji i Yortanu.

³² U moravskoj nalazimo i po koju mužku figuru. Što je zanimljivo, figure ne drže ovdje nikad ruke na grudima, jer su im ruke samo patrljci. To absolutno govori ovdje za njihovo srednjoevropsko porijeklo.

³³ Na Kreti su nađene u nekim skeletnim grobovima figure, koje pokazuju sličnosti s ciklaskim, bosanskim, srbskim, sedmogradskim i ukrajinskim figurama. Hoernes misli, da su kod tih kretskih figura djelovali uz iztočne uplive (Babilon) i uplivi iz Srednje Evrope: ti su se uplivi negdje na egejskim otocima križali.

kazuje priložena slika: ti glineni predmeti imaju oblik primitivne ljudske, čisto shematizirane figure, samo što fali glava, a ručni patrljci nisu vodoravni, nego idu koso prema gore. Na mjestu, gdje bi morao stajati vrat, nalazi se dosta duboka rupa. U te rupe umetali bi se konični, odnosno krnjekonični glineni dugoljasti umetci, koji su bili redovito ornamentirani, a Schuchhardt ih naziva »Seelenthron«. S Kormadina, kao i iz Tesalije imamo mnogo takvih glinenih predmeta.

Međutim, najbliže analogije našim figurama nalazimo, kako sam već spomenuo, u figurama iz Jablanice i Vinče. Čini se, da su stanovnici najiztočnijeg kuta Srijema s onima u Srbiji barem do Jablanice sačinjavali jednu, istovjetnu etničku cjelinu t.j. da su tvorci iztočnosrijemske i sjevernosrbijanske neolitske plastike bili jedno te isto pleme. To, kako sam već prije spomenuo, ne potvrđuju samo glinene figure, nego i ostali nalazi s tih nalazišta. To, što kod nalazišta u Hrvatskoj ne nalazimo one savršenije jablaničke i vinčanske idolo-plastike, tome može biti više razloga, ali u tu stvar neću zalaziti.

Analogija za kiringradske figure t. sl. 83. i 89. ne nalazimo nigdje u neolitu, koliko je meni poznato, a niti u kasnijim prapoviestnim razdobljima. One stoje podpuno osamljeno, pa sam čak sklon vjerovati, da ni nisu prapoviestne, nego mnogo kasniji proizvod. Analogije za njih nalazim tek u indijanskoj idolo-plastici, što nam dakako ne može pomoći u tumačenju naših figura: upliv ili bilo kakvi utjecaj, pa čak i trgovačke veze tu su podpuno izključene za ta prapoviestna razdoblja. Iako ne vjerujem, da su te naše figure prapoviestne, donosim ih ipak radi toga, što ne mogu s posvemašnjom sigurnošću utvrditi, da nisu prapoviestne: one svakako pripadaju razdoblju i kulturi, koja poznaje metal, kako to svjedoči i nakit na figurama. Možda će se uostalom i kadgod naći prapoviestnih analogija tim našim figurama.

VI.

Neke od naših figurica sasvim nam liepo prikazuju žensku nošnju neolitskih prastanovnika u međurječju Save, Drave i Dunava. Osobito liepo to vidimo na figuri t. sl. 1. Prije svega moram naglasiti, da je problem rukava na odjeći veoma teško riješiti, budući da su ruke gotovo na svim tim figurama dane kao kraći ili dulji patrljci, koji nisu precizno izrađeni, te na taj način to pitanje rukava ostaje otvoreno. Meni se čini, da u većini slučajeva rukava ni nije bilo. Na spomenutoj se figuri dobro vidi, kako su žene kao gornje odielo nosile haljetak, koji je imao izpod vrata na grudima i leđima izrez. Od bokova na niže prikazana je na istoj figuri sukinja, urešena meandrastim motivima, koji možda i jesu tekstilnog porijekla, ali u konkretnom slučaju ne moraju značiti, da je ova sukinja i bila baš tako ornamentirana: ovaj ornament može biti sasvim proizvoljan. Figura t. sl. 14. opet nam jasno pokazuje haljetak s uglatim izrezom izpod vrata, dok sukinja nije posebno naglašavana. Figura t. sl. 2. pokazuje nam uglavnom isti tip kao i ona t. sl. 1: gornji dio

tiela pokriva haljetak, a od bokova na niže dolazi opet suknja. Suknju drže n a r a m e n i c e, koje idu preko lievog i desnog ramena uzduž prsiju odnosno leđa sve do suknje. Suknja mora da je negdje u visini bokova bila još posebno vezana s haljetkom, kako to pokazuju dva koncentrična polukruga na bokovima ove figure, a po jedan takav na figuri t. sl. 1. Ornamentiranu suknju i haljetak s uglatim izrezom izpod vrata nalazimo i na figuri t. sl. 31. Ulomci figura t. sl. 54. i 73. pokazuju donji dio odjeće u obliku ornamentirane suknje: ona prva, čini se, da pokazuje i remen, koji je pridržavao suknju. Na figuri t. sl. 5. opet liepo razabiremo od bokova na niže suknju, koju podržavaju n a r a m e n i c e. Nije izključeno, da na prednjoj, ornamentiranoj strani te figure imamo uz suknju također i pregaču. Šahovski motiv u ornamentu upućuje nas na kasni neolit. Da je haljetak mogao biti sašiven iz dva diela, koji su se spajali na leđima i grudima, pokazuje nam figura t. sl. 3. Figura t. sl. 15. pokazuje do gležanja dugačku suknju, koja je ornamentirana. Figura t. sl. 13., iako nije izrazito ženska, pokazuje suknju, koja je možda imala rese, a suknju vidimo i na figuri t. sl. 16. Kako je ta figura ornamentirana okomitim crticama i vodoravnim nizovima točkica, a s prednje strane vodoravnim nizom točkica, moglo bi se pomisliti, da se ovdje radi o sasvim kratkoj suknjici oko bokova (kakvu još i danas nalazimo kod primitivaca), koja se je sastojala od naizmjeničnih okomitih trakova tkanine i resa. Ulomak figure t. sl. 37. pokazuje samo izrez izpod vrata, a figura t. sl. 11. ima na stražnjoj strani vrata dva paralelna ureza, koji vjerojatno označavaju izrez haljetka, a slično vidimo i kod figure t. sl. 52., samo što izrez haljetka vidimo ovdje s prednje strane izpod vrata.

Na figuri t. sl. 32. vidimo drugu vrst ženske odjeće: to je d u g a č k a h a l j i n a do gležanja s izrezom izpod vrata.

Figura t. sl. 4. ima na donjem dielu tiela p r e g a č u^{33a}. Ta je pregača ornamentirana, a rubovi njeni s kosim ili okomitim crticama jasno označuju šavove ili možda i rese, koje uokviruju pregaču, a kakve još i danas vidimo u narodu na pregačama. Postojanje pregače dokazuje nam još i figura t. sl. 7., jednako kao što je vidimo i na figuri t. sl. 19.

Kakvu su obuću nosile žene tog vremena, teško je reći. Vučedolska figurica i ulomci figurica, koji ovdje nisu objelodanjeni⁴, svjedoči, da su se nosile i c i p e l e. Sudeći po jednom ulomku vučedolske figurice, možda su se nosile i neke vrsti o v i j a č a, koje su bile vjerojatno iz tekstila (ornamentirane su, a ornamentat je dan u pojasevima), ukoliko nam taj ulomak ne prikazuje čarape.

Na figurama t. sl. 22. i 23. nalazi se izpod bedara, dakle na mjestu, gdje počinje sukna, po nekoliko plastičnih krugova, jednako kao što i na jednoj figuri našeg muzeja, koja potječe iz Vinče. Vasić misli, da su to ukrasi

^{33a} Vasić (Preist. obredni predmeti, Starinar NR III. 1908.) drži, da je i pregača na figurama srbskih nalazišta ostatak juž-

ne, mediteranske nošnje, koji se je tradicijom sačuvao tek još u kultu i kod obreda,

remena, koji je držao suknju. To i može biti, budući da kod tih figurica ne nalazimo naramenica.

Figura t. sl. 83. ne spada absolutno stilski u grupu naših neolitskih, a ni kasnijih figura. Neka veoma daleka analogija u pogledu nakita oko vrata postoji kod jedne butmirske figure³⁴. Sličan nakit pokazuje jedna mužka statueta iz Faraka u Mezopotamiji, pa iz Argosa i s Cipra³⁵. Sama naša figura inače pokazuje mnogo sličnosti s indijanskim plastikama, na pr. iz Perua. Mislim, da je ona među našim figurama jedan sasvim strani elemenat, a svakako mora potjecati iz jedne metalne kulture. To nam dokazuje i pojava tordiranih narukvica na rukama, koje su plastički izrađene, zatim torquesa s ovalnim privjescima, onda nekoliko tokama sličnih predmeta na grudima i konačno remen oko pojasa, koji ima vjerojatno također metalne privjeske. Ulomci figura t. sl. 88. i 89. opet nam donose taj strani tip figure s plastičkim torquesima, ovog puta bez privjesaka. Figura t. sl. 11. pokazuje na desnom ručnom patrljku sa stražnje strane dva paralelna ureza, koji možda označavaju narukvicu. Figura t. sl. 52. ima na zglobu desne ruke također dva ureza, koji i opet možda označavaju narukvicu. Brončanodobni ulomak figure t. sl. 84. ima sasvim pri dnu jednu vodoravno urezanu crtu, koja sigurno označava donji rub haljetka ili gornji rub suknje. Svi ostali vodoravni i okomiti ornamenta na toj figuri označavaju vjerojatno ogrlicu ili kakav tome sličan nakit. Najbliža paralela za tu figuru bila bi figura iz Babske, danas u Beču³⁶. Okomiti ornamenta na ledima prikazuju možda privjeske na kapi, kakve nalazimo, recimo, na figuri iz Kličevca (ovdje, dakako, u mnogo bogatijem obliku) i iz Babske.

Čini se, da haljetak nije spadao u običnu, dnevnu nošnju tog vremena, budući da ga gotovo nikad ne nalazimo posebno ornamentiranog ni posebno naglašenog, dok se to kod sukanja može gotovo na svakom primjerku vidjeti. Zato je vjerojatno, da se najčešće nosila samo suknja bez haljetka, koju su držale naramenice ili pojas.

Ako tako razmotrimo te figure, onda vidimo, da možemo razlikovati trovrstnu žensku nošnju: najčešće nailazimo na suknju sa ili bez haljetka, zatim pregačicu i konačno dugačku haljinu do gležanja poput talara. U svakom slučaju, ovdje moramo pretpostaviti barem dva kulturna sloja: jedan, gdje se kao nošnja javlja pregačica i drugi, gdje već nalazimo punu odjeću (suknju, haljetak, košulju). Na našim su figurama ta dva sloja istovremena, no mislim, da je po postanku starija nošnja, koja upotrebljava samo pregačicu, a sačuvala se je kao reminiscenca na daleku prošlost. Možda ima pravo Vasić, kad tvrdi,

³⁴ Radimský-Fiala-Hoernes, Die neolithische Station von Butmir, I. tabl. II. br. 10a.

³⁵ Val. Müller, Frühe Plastik in Griechenland und Kleinasien, Augsburg 1929. tabla XXXIV. 360., XXVI. 315., VII. 160.

³⁶ Franz, Zur Datierung des Idols von Babska, Wiener präh. Ztschr. XVIII. 1931.

da pregača sada još ima samo kultno značenje i svrhu. Njezina riedka pojava svakako je dokazom, da se više nije upotrebljavala u dnevnom životu.

Takvu nošnju možemo pratiti sve do u kasni neolit, da se onda u eneolitu u vučedolskoj kulturi javi drugačija nošnja. S Vučedola samog znamo, da su se u to vrijeme nosili i opanci, a isto tako da su se upotrebljavale neke vrsti ovijača iz tekstila ili čarape. A iz Ljubljanskog Blata poznajemo jednu glinenu figuricu, koja jasno pokazuje, da se je nosio dosta dugački haljetak s dugim rukavima, a taj je bio ornamentiran tekstilnim ornamentima.

U brončano doba nalazimo onda u tim krajevima u pogledu nošnje jaki utjecaj s juga, koji možemo sasvim liepo pratiti na figuri iz Dalja, Kličevca, Vršca i Osieka (nalazište nepoznato), koja dosada nije publicirana. Te figure onda pokazuju tipičnu dugačku zvonoliku suknju kretskih figura.

VII.

Kad smo već kod odjeće i nakita, da progovorimo nekoliko rieči i o tatauiranju. Tatauiranju nalazimo tragova već na neolitskim figurama³⁷. Preko poviestnih razdoblja širilo se ono i dalje u starom vieku, da se još kod mnogih civiliziranih naroda održi sve do danas, a da o suvremenim primitivnim narodima ni ne govorimo. U svakom slučaju ono nema kao prvotnu svoju svrhu ukrašavanje, nego uvijek i svuda simboličku ili religioznu namjenu. Često je namjena tatauiranja čistog magičkog karaktera.

Kako već prije rekosmo, tragova tatauiranju nalazimo već u neolitu: mnogo sačuvanih figurica iz tog prapoviestnog razdoblja očito dokazuje, da je tatauiranje — i ono bojama i ono urezanim ožiljcima — bilo već u to vrijeme u obilnoj primjeni tako, da Berthelon čak misli³⁸, da izvor suvremenom tatauiranju urođenika sjeverne Afrike treba tražiti u neolitu i u mikenskom kulturnom krugu.

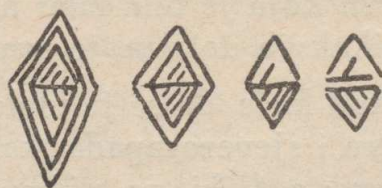
Na našim figurama, koje smo ovdje objelodanili, mislim da ne možemo naći tragova tatauiranju odnosno da ne možemo nijedan ornament na tim figurama tumačiti kao tatauiranje. Naše figure t. sl. 9, 6, 15, 18, 20, 25, 56, 63 i 62 pokazuju doduše na trupu izvjestne ornamente, koji svuda osim u dva slučaja (t. sl. 15. i 63.) pokrivaju čitavu površinu trupa. Međutim, za sve sam te ornamente uvjeren, da ni u kojem slučaju ne označuju ornamente tatauiranja, nego da su urezani u trup figura u namjeri, da prikažu dekoraciju haljetka.

Druge neke figure — t. sl. 4, 79, 78 i 37 — pokazuju ornament izpod nosa, koji nam ilustrira priložena slika (sl. 2.). Iako postoji danas kod nekih primitivnih plemena (Arawaka, Warrau i mnogih karijskih plemena³⁹) običaj tataui-

³⁷ Nalazimo ga na figuri iz Seriphosa i Amorgosa, a može se ustanoviti i u Cucuteni, Vinči, Tordosu i drugdje.

³⁸ u Arch. d'anthrop. crimin. I. 1904.

³⁹ vidi Ebert, Reallexikon, s. v. Tätowierung.

Sl. 2.

ranja oko usta, mislim, da se ovdje ne radi o tatauiranju, nego samo o shematskom, ornamentalnom prikazivanju usta.

VIII.

O porijeklu i značenju tih i sličnih figura mnogo se je i često razpravljalo. Mišljenja su se razilazila uglavnom kod dvaju pitanja: prvo, da li su te neolitske ženske figure samo logički i jasni razvitak paleolitskih ženskih figura ili ne, odnosno drugo, da li im treba tražiti izvor u iztočnim predjelima mediterana, u krugu mediteranske kulture ili ne.

Déchelette⁴⁰ čvrsto zastupa mišljenje, da se je tip tih figura razvio i počeo širiti s obala Male Azije i arhipelaga prema britanskom otočju preko apeninskog poluotoka i Galije t.j. veoma starom evropskom pomorskom trgovačkom cestom. Tu on zastupa obratno mišljenje nego li Reinach⁴¹, koji tvrdi, da se sličnost zapadnih i egejskih figura može protumačiti kulturnom migracijom od sjeverozapada prema jugoistoku ili barem kulturnim uplivom iz centralne odnosno sjeverne Evrope na južnu Evropu i Malu Aziju. Déchelette međutim zaboravlja jednu stvar: kad bi sav komparativni material egejski, koji on poziva u pomoć, da protumači pojavu naših neolitskih figura, i bio istovremen s našim figurama — što najvećim dielom nije — ni onda još ne bi tim samim riešio temeljno pitanje. On bi mogao samo utvrditi nesumnjivi međusobni upliv, ali ni u kojem slučaju ne bi mogao reći, odakle je taj upliv došao, da li iz zapadne odnosno srednje Evrope u egejski krug ili obratno.

Franz⁴² misli uglavnom isto što i Déchelette. Ali polazna mu je točka druga. On, čini se, naginje mišljenju, da su neolitske figure nastavak mladepaleolitskih ženskih figura, ali valjda u uvjerenju, da »ex oriente lux«, predpostavlja ovdje u Aziji mladepaleolitsku figuralnu plastiku, koja bi onda trebala dati bazu za neolitske figure. Ne znam, zašto tumačiti jednu nepoznanicu drugom: zato, da se na silu dokaže, kako je centar razprostranjivanja neolitskih figura bila Azija, mora se hipotetski predpostaviti, da je tamo negdje i cvala i dalje živjela

⁴⁰ Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine, I. 1908. p. 594.

⁴¹ Le mirage oriental, p. 73. (navedeno kod Déchelettea).

⁴² Zu den Frauenidolen des vorderasiatischen Kulturkreises (Mitt. d. anthrop. Ges. in

Wien, Bd. LVI. 1926. p. 399ss.), gdje kaže: »Es ist ja gar nicht ausgeschlossen, dass irgendwo in Asien jungpaläolithische Elemente weitergelebt und im Neolithikum wieder aufgelebt haben können.«

paleolitska figuralna umjetnost, koja je bila mati neolitskih figura. A da on za tu svoju tvrdnju nema baš nikakvih dokaza, to svaki prehistoričar zna.

Slično misli i Hoernes⁴³, kad kaže, da se je idoloplastika, u neolitu posvuda razprostranjena, izuzev sjevera i sjeverozapada, kasnije održala tek u istočno-sredozemnom kulturnom krugu: a to bi, po njemu, bio dokaz, da je ona i tu nastala. Međutim, jasnih dokaza za tu svoju tvrdnju nije donio. A što se tiče činjenice, da se je idoloplastika održala najdulje baš u istočnosredozemnom krugu, samo potvrđuje staro i izkušano zapažanje, da izvjestna kulturna dobra u zemljama, koje su ih primile, dulje žive i preživljuju one zemlje od kojih su ih primile. Sve to njega ništa ne smeta, da u istom svom djelu uztvrdi, da je na pr. neolitska kultura Trakije i Tesalije na višem stupnju od otočne i to baš radi toga, što se nadovezuje na unutrašnjost evropskog kontinenta, koja je u neolitu bila najnapredniji predjel Evrope. Taj se odnos počinje mienjati tek u početku metalnih razdoblja. Isto tako tvrdi na drugom mjestu (op. cit. p. 204.), da su na jugoistoku njegove regije idola možda s pravom tražili pradomovinu starije egejske kulture, a isto tako drži, da oblik figura, kakav nalazimo u neolitu, dolazi iz istočne ili kontinentalne zone regije idola. Menghin međutim dosta izpravno uočuje i zahvaća taj problem⁴⁴.

Scheltema⁴⁵ misli, da je južna Rusija bila u neolitu središte idoloplastike. U isto vrijeme⁴⁶ tvrdi, kako je staroevropska umjetnost u biti svojoj ne figuralna, nego ornamentalna. Govoreći to on zaboravlja, da je i u zapadnoj kao i u istočnoj Evropi već u mladem paleolitu postojala i plastika i figuralno slikarstvo, te da prema tome praevropska umjetnost nije u biti svojoj dekorativna. Schuchhardt⁴⁷, kad govori o predindogermanskoj kulturi sredozemlja, zastupa

⁴³ Urgeschichte der bildenden Kunst, 1925³, p. 56: »Daraus ergibt sich doch wohl, dass sie ursprünglich auf Einwirkungen und Anregungen aus dem nahen Orient beruhte, wo die bildliche Darstellung der Gottheit in Menschengestalt uralte Übung war. Der alteuropäische Geist neigte zum Symbolismus, zur anikonischen, nicht zu ikonischen Darstellung der Götter.«

⁴⁴ U dodatku Hoernesovom spomenutom djelu, p. 682., kad kaže: »... einen Zusammenhang zwischen der Ostkunst des Jungpaläolithikums und der Kunst des Neolithikums zu vermuten...«

⁴⁵ U Ebertovom Reallexikonu s. v. Idol: »In der jüngeren StZ scheint Südrussland (s. d. B.) das Verbreitungszentrum einer Idolplastik in Ton gewesen zu sein, die sich von den pontischen Küstenländern, Ostgalizien, Siebenbürgen bis Südmähren und Schlesien, über Rumänien bis Ser-

bien-Bosnien und Bulgarien vervolgen lässt.«

⁴⁶ U Ebert Reallexikon, s. v. Plastik, pa kaže: »die alteurop. Kunst war aber ihrem Wesen nach keine darstellende, sondern eine schmückendornamentale.« I dalje: »Es kann kein Zufall sein, dass die beiden Ströme figuralplastischer Kunsttätigkeit, die in neol. bzw. der frühesten Metallzeit auftreten, ihren Anfang offenbar im SO nehmen und nach W und N allmählich versanden. In erster Linie handelt es sich dabei um die Idolplastik, die mit der Bandkeramik (s. d.) donauaufwärts getragen wurde, auf dem Seeweg aber nach Südwesteuropa und vereinzelt sogar bis nach den brit. Inseln vordrang.«

⁴⁷ Alteuropa, 1935³, p. 106: »Auch diese Entwicklung sehen wir vom Westen nach Osten laufen: vom paläolithischen Süd-

sasvim drugo, a djelomice i izpravnije mišljenje. On traži porijeklo neolitskih figura u francuzkom mlađem paleolitu. Možda će se morati i tu, a posebice za kasnija prapoviestna razdoblja napraviti izvjestne korekture, ali je sam problem uglavnom dosta sretno zahvaćen. U tom smislu govori onda i H. Schmidt⁴⁸. On tvrdi, da je neolitska kultura podunavskih i balkanskih zemalja starija od drugog naselja u Troji, starija od otočne kulture, a još starija od ranomikenske. Prema tome, treba se pitati, u koliko su sjeverni uplivi djelovali na oblikovanje egejske kulture i u koliko moramo tražiti u podunavskim i balkanskim zemljama preduvjete za razvoj egejske kulture. Bojadisana keramika srednje Evrope, koja se je prvotno razvila negdje oko donjeg toka Dunava i koja se skoro redovito javlja u vezi s glinenim figurama, je izvorna tvorevina, a nije nastala pod uplivom iztoka. Plemena, koja su se selila iz srednje Evrope, donela su te svoje tvorevine i u egejsko kulturno područje. (Vjerojatno su tu veliku ulogu igrala tračka plemena.) To se je možda zbilo u najranije brončano doba, kad se osjeća jako kulturno strujanje sa sjevera na jug barem u jednom pravcu i to valjda iz Sedmogradske. Zato je i Evans⁴⁹ doveo južnoevropsku premikensku plastiku u vezu s neolitskom plastikom srednje Evrope.

Vasić⁵⁰ zastupa u tom pitanju opet ono staro mišljenje, da porijeklo naših neolitskih figura (posebice misli na one iz Vinče) treba tražiti na iztoku. Dakako, Vasić čini jednu osnovnu pogrešku, kad vinčine nalaze, radi nekih kasnijih analogija u Egeji, datira mnogo kasnije, nego što bi to smio. Skutil⁵¹, govoreći o neolitskoj plastici u Moravskoj (koja ovdje ima tradiciju već iz aurignaca), drži, da je pradomovina tih figura — koje su sve gole, netatauirane, a ruke su im, kao i kod naših, samo patrljci — u prednjoazijskom i egejskom krugu. U istom smislu govori i Antonielli⁵² i Pigorini⁵³, a Reinach se u jednoj svojoj

frankreich über Malta und Kreta nach Mykene; und wir sehen sie verbunden mit einer zweiten Eigentümlichkeit, die auch ihre Wurzel in jenem Paläolithikum hat: der grossen Fettleibigkeit der weiblichen Gestalten.«

⁴⁸ Troja-Mykene-Ungarn, u Ztschr. f. Etn. XXXVI. 1904.

⁴⁹ Cretan pictographs and prefoenician script, p. 127.

⁵⁰ Vinča I. 1952. p. 158: »Kolonisti koji su taj ritual (vezanje božanstva, moja op.) preneli u Vinču, pošli su s Kiklada, gde je taj ritual postojao — što dokazuju same statuete iz Vinče — i gde je on, razume se stariji nego u Vinči.« Pa dalje: »Iz dosadašnjih podataka može se zaključiti samo to, da u onoj istočnoj oblasti

i u Dunavskoj Dolini imamo paralelne evolucije iste kulture, čije je poreklo na Jugoistoku, u Egeji i u susednim joj oblastima.«

⁵¹ Die neolithischen Plastiken aus dem Kreise der mährischen bemalten Keramik, IPEK Bd. 13/14. 1939/40.

⁵² Primi saggi di arte plastica nell'Italia preistorica, IPEK 1925.

⁵³ Note per lo studio del culto dell'ascia e della dea nuda nelle età preistoriche, Bull. paletn. XXXVII. 1911., gdje kaže: »che la civiltà neolitica nell'Europa centrale e occidentale non nacque per evoluzione da quella locale paleolitica« i »credo si debba ritenere che dall'Asia penetrasse in Europa il culto del quale ci siamo occupati.«

drugoј razpravi⁵⁴ naslanja također nekako uz ta mišljenja. Orientalnim proizvodom smatra te figure i v. Fritze⁵⁵. On nalazi analogija između nippurskih i ciparskih figura u ptičjem tipu, nosu, očima, ustima, držanju ruku i t. d., pa misli, da je Cipar bio posredna postaja kod prienosa tog tipa dalje na zapad. I Mortillet⁵⁶ također pretpostavlja dvie invazije s iztoka u Evropu: jednu u neolitu, a drugu već u doba poznavanja metala.

Val. Müller⁵⁷ govoreći o tom predmetu misli, da tim figurama nije izvor u Egeji, nego da bi se prije moglo misliti na Malu Aziju, samo što su tu analogije vremenski premlade. Međutim, on ne izključuje ni mogućnost paleolitskog upliva sa zapada.

IX.

Izniei smo razna mišljenja o porijeklu tih figura. Sad ćemo iznieti neka mišljenja o značenju njihovom. Najprije ćemo se osvrnuti na paleolitske figure.

Antonielli pišući o poznatoj paleolitskoj figuri iz Savignana je mišljenja, da sve takve prehistorijske figure imaju erotsko-religiozno značenje. Ako na njih nailazimo u grobovima (kao što je to na pr. slučaj u neolitu), one imaju magičku funkciju, a ako ih nalazimo po kućama ili svetištima, one su onda predmeti kulta i praktične magije. (Pišući u drugom jednom članku o istoj figuri tvrdi jednu nemogućnost, to jest, da je ta figura neolitska.)

Hoernes, pozivajući u pomoć neke analogije iz Tasmanije i Australije, tvrdi, da u paleolitu ne postoje likovi božanstava, kao što ih prava lovačka plemena ni ne poznaju. Nemaju idola ni stanovnici Ognjene Zemlje, ni Eskimci, a da ovi posljednji u isto vrijeme poznaju lutku kao dječju igračku.

Schuchhardt je uvjeren, da mladepaleolitski reljefi prikazuju likove pokojnika i da stoje na njihovim grobovima, a mladepaleolitske plastike da su likovi preda. (Aurignačka figura iz Brna nađena je u grobu.) I za neolitske menhire, gdje su mužkarci prikazani s oružjem, a žene s nakitom, također misli, da prikazuju likove pokojnika.

⁵⁴ Le déesses nues, Rév. arch. XXVI. 1895. I. p. 367., gdje kaže: »Nous pensons, au contraire, que la civilisation dont la mer Égée était le centre et qui s'étendait sur les côtes syriennes, a fait pénétrer en Asie, à deux reprises, le motif de la déesse nue. C'est de Grèce aussi que l'Italie l'a reçu, pour le transmettre, sous la domination romaine, jusque dans les régions les plus éloignées du monde antique.«

⁵⁵ Die nackte orientalische Göttin, Jahrb. d. kais. deutschen archäol. Instituts, Bd. XII. 1897. p. 199ss.

⁵⁶ Formation de la nation française, p. 316.

⁵⁷ Frühe griechische Plastik in Griechenland und Kleinasien, Augsburg 1929. p. 35: »Anderseits weist die Fettleibigkeit nach dem Westen mit seiner schon paläolithischen figürlichen Kunst. Dann dürfte der Weg über Nordafrika gegangen sein, da in frühen Zeiten die Verbindung zu Lande hinter der zur See zurücksteht.« Pa dalje: »Anderseits möchte man die thessalischen Figuren kaum von Kreta herleiten, aber auch eine etwaige Anknüpfung an die paläolithische Plastik... hängt vorläufig noch ganz in der Luft.«

Wilke⁵⁸ misli, da je lice Venere willendorfske prikazano sakrito: to je strah pokojnika pred srdom zlopogledom. Radi toga se kasnije pokojnicima daju maske. Inače, on zastupa mišljenje protivno Schuchhardtovom: on naime drži, da paleolitski čovjek, kao nomad ne poznaje kulta pokojnika.

Passemard⁵⁹ tvrdi za paleolitske ženske figure, da one imaju samo i čisto seksualni karakter i da nikako ne prikazuju božanstva, nego ljude.

Da vidimo sada, što misle pojedini autori o neolitskim figurama.

Mosso, kad govori o sličnosti neolitskih figura s Krete i iz Egipta, tvrdi, da one znače apoteozu plodnosti prirode. Nikako da se ne radi o nekoj steatopizkoj rasi (ta i danas još vole urođenici debele žene!). Za butmirske figure misli, da su to lari. Svakako, njihovo razprostranjenje označuje granice prostorne razširenosti matriarhata. U drugoj svojoj razpravi⁶⁰, gdje ustanovljuje sličnost egipatskih, kretskih i italjskih figura, i gdje tvrdi, da je Egipat već u preddinastijsko vrijeme imao veze sa zapadom, veli, da te ženske figure možemo podieliti u dvie grupe: u debele i normalne figure, koje vjerojatno odgovaraju dvim različitim koncepcijama o božanstvu, koje simbolizira prirodu. Za butmirske figure nabacuje ovdje pitanje, ne prikazuju li one možda adorante. Za one figure, kod kojih nije naznačen spol, veli, da su sigurno votivne figure.

Brun⁶¹ misli za figure, koje su mlade od neolitskih, a nađene su u grobovima, da mužke među njima imaju neku vezu s religijom odnosno kultom pokojnika, dok su ženske figure likovi božanstva, koja bi odgovarala kasnijoj Astarti.

Evans iznosi zanimljivo mišljenje, koje međutim sigurno nema mnogo vjerojatnosti. On naime kaže, da te figure prikazuju likove robova ili rođaka pokojnika. Za tu mu tvrdnju služe neke analogije u Japanu, Mexiku i Egiptu.

Ohnefalsch-Richter misli, da dvostruki idoli s Cipra i Roda prikazuju boga i božicu i da kod tih figura treba tražiti prauzor za kasniji lik hermafrodita.

Thiersch misli za ležeće figure s Malte, da su to »Gestalten, die an geweihtem Orte die Nacht im Inkubationschlaf verbringen, um über sorgenvollen Fragen Aufklärung zu erhalten«.

Schuchhardt misli, da u svim neolitskim figurama trebamo u prvom redu gledati likove pređa ili pokojnika, a tek, kad ih na taj način ne možemo razumjeti, tek onda moramo pomišljati na likove božanstva.

Wilke misli, da figure nađene po grobovima, zamjenjuju osobe, pokojniku najdraže. Za neke neolitske menhire (na pr. za onaj mnogo puta citirani u Petit Morin) misli, da prikazuje Magnu Mater. Svakako, figure nađene u grobovima, to su substituirajući likovi, a oni iz kuća su likovi pređa. Neke figure iz vrpčastokeramičkog kruga (na pr. ona iz Birmenitza) nađene su na ognjištima, pa

⁵⁸ Die Religion der Indogermanen in archäologischer Betrachtung, Leipzig 1925.

⁵⁹ Les statuettes féminines paléolithiques dites Venus stéatopyges, Nîmes 1938.

⁶⁰ Le origini della civiltà Mediterranea, Milano 1910.

⁶¹ Griechische Kunstgeschichte, II. p. 56.

bi mogle stajati u vezi s poštivanjem ognja. Za neolitsku figuru iz Stěpanovica s podignutim rukama i razširenim prstima, kojoj onda ima analogija s Bohu-slāna i Kavkaza, misli, da ima apotropejsko značenje. Po njemu, mogu se mnoge podunavske neolitske figure ubrojiti u prikaz mjesečevog božanstva: tako sjedeće figure iz tračkih tumulusa, a i one sjedeće ženske figure s djetetom. U tu istu grupu spadale bi i figure s jarčjim ili ovnovim glavama s Gradca kod Zlokučana, pa onda mnoge figure s kukastim križem. Figure, koje sjede na prijestoljima i figure majke s djetetom sasvim su sigurno likovi božanstva.

Vasić drži, da vinčanske figure imaju najvećim dielom sepulkralnu svrhu. Sjedeće figure mogle bi prikazivati pokojnika. Taj je rezultat iznesen i u člaku Maximove⁶².

Milleker⁶³ je uvjerenja, da sve te figure nisu dječje igračke, nego da sve služe u religiozne svrhe.

Franz misli za kretske ženske figure sa zmijama, da prikazuju svećenice neke kretske božice, koja bi bila neka varijanta Ištar. No isto tako bi te figure mogle prikazivati i sama božanstva. Za sjedeće tesalske figure tvrdi također, da su varijante boginje Ištar.

X.

Kako smo već prije vidjeli, sve te figure iz neolita i brončanog doba najvećim su dielom ženske figure. A veoma dobro znamo, da je isti slučaj bio i u paleolitu: sve slobodne plastike prikazuju ženske likove, a u Lausselu ima samo jedan relief, za koji bi se moglo reći, da prikazuje mužkarca, jednako kao što je to slučaj i s onom figurom iz Brna. Isto to nalazimo i u neolitu na našim figurama, kao i na onima s drugih nalazišta. Ili su to figure, koje sasvim očito pokazuju, da se radi o ženama ili su to hermafroditiski likovi⁶⁴ (na primjer iz brončanog doba u Ripču i iz sojenica u Grésine) ili su opet figure, kod kojih spol nije naglašen, pa se zaključuje, da bi to mogli biti likovi mužkaraca. Izraziti likovi mužkaraca javljaju se tek kasnije (na primjer u Ripču). Tek u metalnim razdobljima nalazimo više mužkih nego li ženskih likova, a ti su onda mužkarci prikazani veoma često ili kao adoranti ili opet s raznim muzičkim instrumentima, oružjem, šljemom i t. d. Takve figure nalazimo na primjer na otočiću Kerosu⁶⁵. Nailazimo čak na figure frulaša, za koje Hoernes misli, da su to »Kinder der Muttergottheit«.

U tom prednjeazijskom krugu Franzovom⁴², koji ide od Crnog mora do Češke, od Ukrajine do Grčke, a nastavlja se u Prednjoj Aziji razvija se i napreduje ta idoloplastika, kojoj je objekt najvećim dielom ženska figura.

⁶² Les vases plastiques dans l'antiquité.

⁶³ Óskori szobrocskák, Arch. Ért. XX. 1900.

⁶⁴ Hoernes im ne pridaje nikakvog posebnog značenja, nego misli, da su se kod

prelaza iz predočbe ženskog u mužko božanstvo atributi mužkarca jednostavno pridavali ženskim likovima.

⁶⁵ Ath. Mitt. IX. 1884. p. 156.

Te se figure ne javljaju samo u kasnijoj neolitskoj bojadisanoj keramici, kako to Franz misli, nego već i ranije: to nam najbolje dokazuje naše nalazište na Kormadinu. Brojčano su mužke figure tako neznatne⁶⁶, da ih se gotovo ni ne treba uzeti u obzir.

Zašto se javljaju pretežno samo ženske figure, i o tom se je dosta pisalo i razpravljalo. Vjerojatno je tome razlog matriarhatski sistem predarijskih nosilaca te plastike. Pitanje, da li su to bili u našim krajevima Pelazgi, kako to misli Županić⁶⁷, puštamo po strani. Svakako je zanimljivo, da je Županić došao na Pelazge promatrajući jednu glinenu glavu iz Vinče. Jer u isto vrijeme i Köster⁶⁸) govoreći o odjeći nekih rodskih terakota tvrdi, da su neki elementi na odjeći tih terakota — a te nalazimo i na nekim vinčanskim figurama — sigurno hetitskog porijekla. Međutim, to pitanje puštamo po strani, te se vraćamo na matriarhat.

Matriarhat se redovito razvija kod sjedilačkih plemena, kakva su bila i ona na područjima, gdje se javlja idoloplastika. Kod nomadskih plemena prevladava patriarhat, kakav je vladao kod osvajalačkih i ratobornih plemena metalnih razdoblja, kod kojih onda i u plastici već nalazimo i mužke likove. Matriarhat, odnosno barem materinsko pravo, kako to još i danas vidimo kod Baska, može se literarno dokazati za Pikte na škotskoj granici, a djelomice i za Kelte i Germane, kod kojih vidimo pojavu pratilicu matriarhata tzv. avunkulat. U tom je sistemu majka-žena glavni priradnik u gospodarstvu i ona prema tome i uživa najviše prava.

U vezi s time, a i u vezi s našim figurama stoji i totemizam, koji znači skup običaja i vjerovanja povezanih s totemom. Totem je kao biće (rjeđe kao stvar) začetnik i nosilac života, a često puta i praotac nekog plemena, pa je on prema tome sveto biće, kojega se čovjek mora bojati i poštivati ga. Veoma je često totem životinja. U matriarhalnom sistemu, jasno, igra veliku ulogu totem ženin.

Ako sad pod tim aspektom promotrimo naše figure, onda nam stvar postaje jasna. Kad je kod neolitičara došlo do prvih religioznih predočbi i do realizacije tih predočbi u likovima božanstava, onda nije čudo, da se kod matriarhalnih sistema javlja žensko božanstvo. Jer ako je žena glavni činbenik u životu ljudi na zemlji i ako je ona začetnik života i nosilac pojma života jedne porodice ili plemena, onda je jasno, da i božanstvo, koje stoji nad svim ljudima, porodicama i plemenima, od kojeg je čovjek u svakom pogledu ovisan i koje daje ljudima život i sve, što je potrebno za život, mora biti ženskog roda. Uspomenu i daleki odjek onih pradavnih vremena, kad je žena značila sve, nalazimo onda i u poviestnim razdobljima Grčke i Male Azije u poštivanju pramajke, nosilice života Rhee - Magnae Matris - Demetre - Kybele - Ištar.

⁶⁶ Ima ih recimo u neolitu u Moravskoj.

⁶⁸ Griechische Terrakotten, p. 37.

⁶⁷ Tragom za Pelazgima, Narodna starina, sv. I. 1922.

Sve jači upliv patriarhata ili barem otčinskog prava unosi onda u religiozne sisteme pomalo i muška božanstva.

Pri opisu pojedinih figura spomenuli smo, kako neke figure imaju glave, koje naliče na životinjske glave. Razlog toj pojavi ne može biti ništa drugo, nego totemističko shvaćanje. Ako je totem začetnik svega života, onda i onaj, koji prima život od njega mora imati izvjestnih osebina tog totema. Kod primitivnih, ali i kod mnogih kulturnih naroda u poviesti nalazimo poštivanje raznih životinja, koje su onda za te narode svete životinje. Ta pojava, dakako, nije ništa drugo nego totemizam odnosno ostatak totemizma. Mnoge od prapoviestnih životinjskih figura — ne, dakako, sve — možemo sigurno smatrati likovima totema.

Kod primitivnih religijskih sistema često dolazi miešanje pojma božanstva i totema. Tako iz tog miešanja — gdje božanstvo ima ljudski, a totem životinjski lik — izlaze često bića, koja imaju neke osebine ili oznake ljudi, a neke opet oznake životinja. To su onda kentauriska bića, kakva na primjer nalazimo i u Egiptu (Hathor s kravljom glavom i druga). Ta egipatska, a ne samo egipatska, božanstva sa životinjskim glavama baština su i sjećanje na ona vremena, kad je totem bio nosilac i davatelj života. A naše figure, koje imaju ljudsko tielo, a životinjsku glavu nisu opet ništa drugo, nego daleki predhodnici spomenutih božanstava sa životinjskim glavama iz poviestnih razdoblja nekih kultura⁶⁹. Takvih onda figura s ptičjim glavama nalazimo, osim na našim nalazištima još u Butmiru, Jablanici, Kreti, Troji, Egiptu i drugdje.

Navodeći kasne poviestne analogije našim ženskim neolitskim figurama (Magna Mater i t. d.) logično nam se nameće odgovor na pitanje: kakva božanstva prikazuju naše figure, ukoliko prikazuju likove božanstava. To su božanstva plodnosti, plodnosti zemlje i plodnosti žene, pa ako hoćemo i božanstvo ljubavi, jer konačno, ljubav je začetnik plodnosti kod žena. Kasnije se onda ono prvobitno značenje tog ženskog božanstva, plodnost, sve više gubi u pozadini, da ustupi mjesto ljubavi i to veoma često ljubavi lascivnoj i čisto putenoj.

To se, dakako, tiče samo jednog diela naših figura. Mi ćemo još kasnije govoriti o tome, kako zapravo sve ove neolitske i kasnije figure ne smiemo i ne možemo smatrati izključivo likovima božanstava. Zato je i pogrešno neko generaliziranje. Te figure imaju i druge svrhe i druge namjene.

XI.

Kad sam iznosio mišljenja pojedinih učenjaka o porijeklu tih neolitskih figurica, onda se je moglo vidjeti, da postoje uglavnom dva različita mišljenja

⁶⁹ Hœrnes (op. cit. p. 59.) misli naprotiv, da se ljudske figure sa životinjskim glavama ne smiju tumačiti tendencijom prema antropomorfnom shvaćanju životinjskih božanstava, nego ritualnim oponašanjem

životinja po ljudima na primjer u plesovima s maskama. Sličnih likova, samo ne plastika nego crteža, nalazimo već u paleolitu, samo veoma riedko.

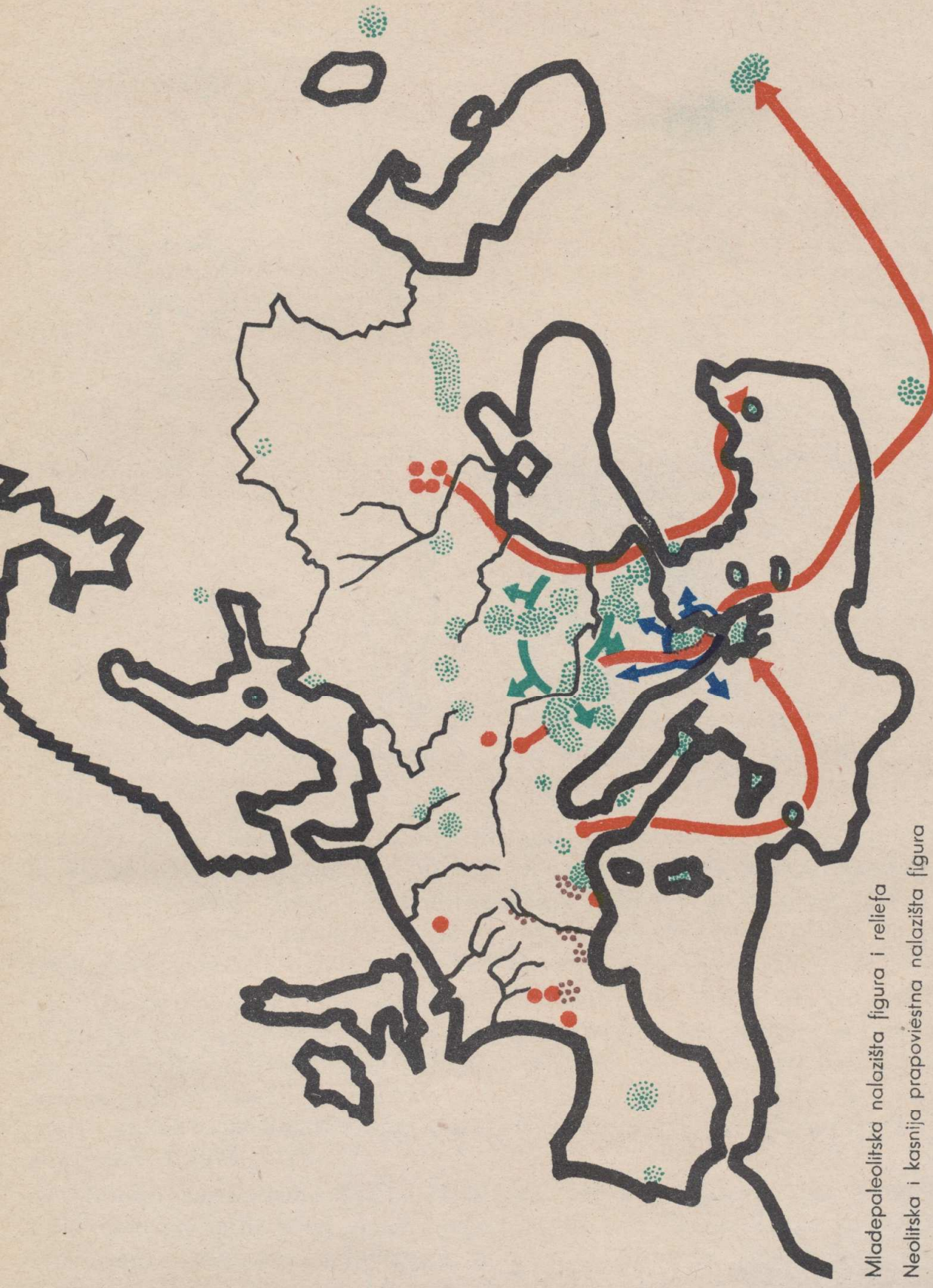
*Willendorf**Nova Zagora**Sesklo**Pyrgos**Amorgos**Kreta*

Sl. 4.

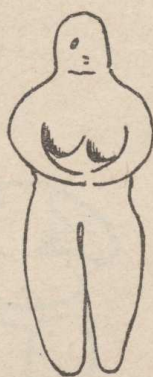
o tome: jedno, koje je najjasnije formulirao Schuchhardt stoji na stanovištu, da su te neolitske figure logični razvitak iz mladjepaleolitskih ženskih figura, te da im porijeklo treba tražiti na zapadu i drugo, koje stoji na stanovištu, da te neolitske figure nemaju nikakve veze s paleolitskima, te da im porijeklo treba tražiti negdje u istočnom mediteranu.

Ako pogledamo kartu nalaza mladjepaleolitskih figura (sl. 3.), onda vidimo, da su ti nalazi grupirani s jedne strane u zapadnoj Francuzkoj, a prema iztoku su sve rjeđi, s najiztočnijim izdankom u Brnu, a s druge strane nailazimo na njih u južnoj Rusiji, s dalekim izdankom u Sibiriji, u Malti. To nalazište u Malti, dakako, ne dolazi nikako u obzir kod rješavanja pitanja porijekla naših neolitskih figura.

A ako razmotrimo tipove neolitskih ženskih figura, onda ćemo ih moći uglavnom podieliti u tri grupe: jedno su sjedeće figure, drugo su figure s očitom naturalističkom tendencijom, a treće su konačno figure, koje su sasvim shematizirane i geometrijski dane. Ništa nije logičnije, nego pretpostaviti, da su naturalističke neolitske figure logični nastavak paleolitskih i da je zapadna grupa tih paleolitskih figura bila središte, iz kojeg su u neolitu, pa i kasnije

- Mladopaleolitska nalazišta figura i reliefa
- Neolitska i kasnija prapovijesna nalazišta figura
- Zapadnoevropski menhiri
- ➔ Smjer prodiranja tipa mladopaleolitske figure
- ➔ Središte neolitske figure s patrijcima i njezino prodiranje dalje
- ➔ Središte sjedeće neolitske figure i njezino prodiranje dalje

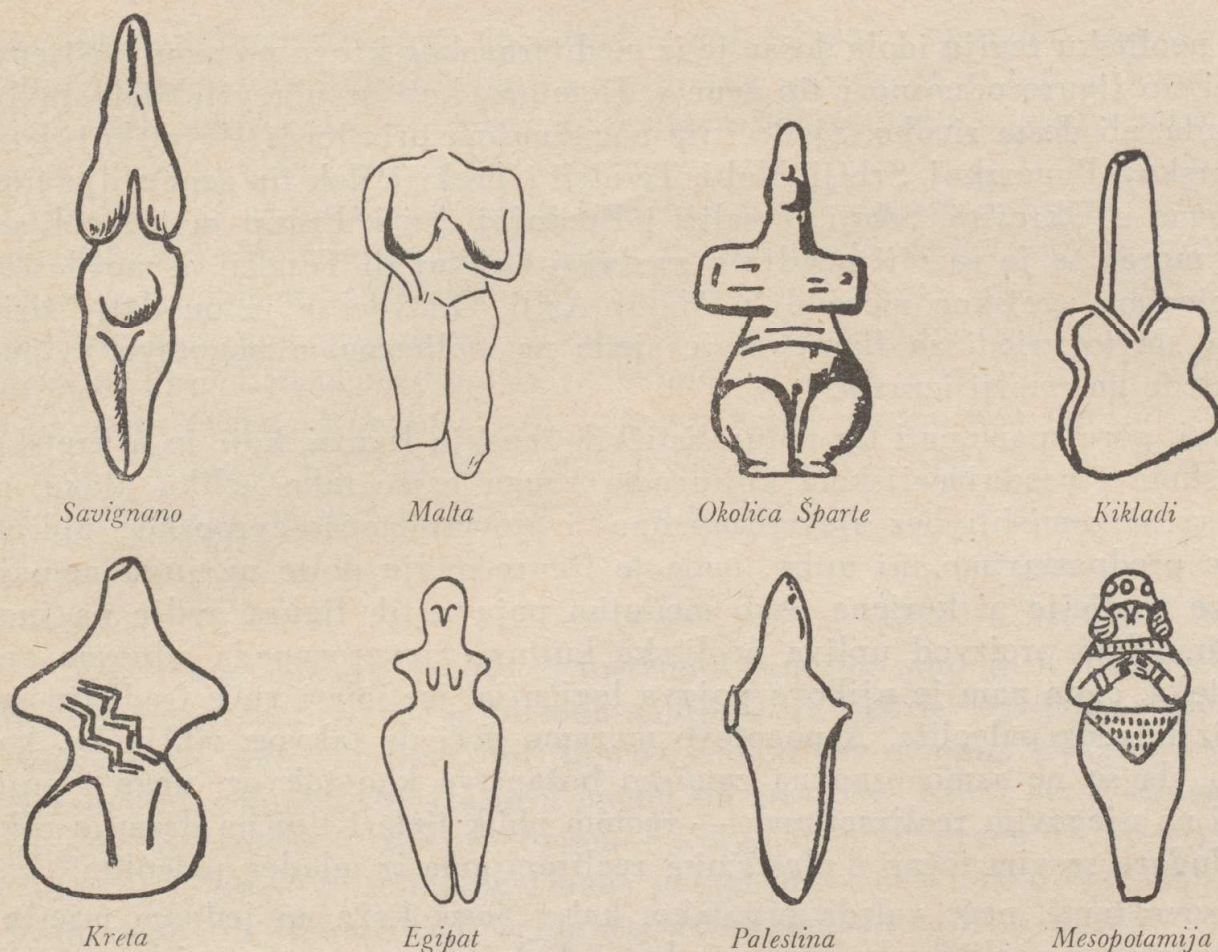
*Kostjenki**Tripolje**Trakija**Troja**Jugozapadna M. Azija**Tell u Vidri**Cipar*

Sl. 5.

išli dalje uplivi u stvaranju likovnih prikazivanja ženskih figura. Tu moramo pretpostaviti logični razvitak s jednostavnog razloga, jer između mladog paleolita i neolita nema nikakvog oštrog prelaza, koji bi mogao pretpostavljati neki prekid sa starom kulturom: obratno, čini se danas sve više, da je taj prelaz išao evolutivno i da je on značio samo usavršavanje mladepaleolitske kulture. Mezolit konačno i znači samo polagani prelaz u neolitsku kulturu.

Čini mi se, da je baš Dunav, taj najvažniji prometni put srednje Evrope igrao i u razprostranjivanju paleolitskog upliva na neolit važnu ulogu. Tim je putem prikazivanje ženske figure, kao što je recimo ona iz Willendorfa, i uobće pojam o takvom božanstvu plodnosti našao svoj put dalje na istok i jugoistok. Vjerujem, da to nije jedini put, kojim se je mladepaleolitska tradicija probijala u mediteranski krug. Možemo lako pretpostaviti, da je drugi put išao preko italskih mladepaleolitskih nalazišta, pa preko Krete dalje na istok. Treći je možda put kretao iz južne Rusije, gdje također nalazimo jedan centar mladepaleolitske figuralne plastike: tragovi upliva tog središta mogu se vidjeti u neolitu Ukrajine, da ih onda pratimo dalje uz obalu Crnog mora na jug u Trakiju, pa čak možda i u Malu Aziju.

Put tog tipa naturalističke figure može se liepo rekonstruirati. Pratip iz Willendorfa (sl. 4.) s rukama na grudima vodi nas preko Kormadina i Vinče

Sl. 6.

(gdje ga također nalazimo, samo možda ne u tako izrazitom obliku) u Novu Zagoru, da ga onda dalje možemo pratiti do Seskla, da ga kasnije nađemo u srednjoj Grčkoj, na Amorgosu, pa još i dalje na Kreti.

Idemo li drugim putem, onda taj pratip možemo opet liepo pratiti (sl. 5.). Od Kostjenki u južnoj Rusiji vodi nas put preko Tripolja, Rumunjske i Trakije, a ako priedemo u Malu Aziju, naći ćemo ga u Troji, da ga opet južnije sretnemo u jugozapadnoj Maloj Aziji, a u gruboj formi čak još i na Cipru.

Od trećeg središta, Savignana u Italiji (sl. 6.) možemo opet sliediti put tog tipa preko Malte do Šparte, da ga susretnemo onda na Cikladima i Kreti, u preddinastičkom Egiptu, u Palestini i još dalje u Mezopotamiji.

Ako sam kod tog pitanja naglasio, da je upliv kod prikazivanja takve naturalističke ženske figure u neolitu došao sa sjeverozapada i sjeveroiztoka na jugoiztok, time onda nisam htio reći, da istočni bassin sredozemnog mora nije sjeveru dao ništa. On je davao, samo tek nakon, što je on sam sa sjevera primio. O tom njegovom davanju možda najbolje svjedoči daljska, kličevačka i vršačka figura brončanog doba u usporedbi sa srednjeminojskim tzv. zmijskim božicama: te su kretske figure bezuvjetno djelovale i što se tiče nakita i nošnje na gore spomenute figure. Taj se, dakle, južni upliv na kulture dunavskog doba u konkretnom slučaju u kasnijim razdobljima ne može nikako zanijekati.

U neolitsku regiju idola došao je iz mediteranskog kruga po mom mišljenju sjedeći tip figure odnosno i tip žene s djetetom, koji se u regiji idola javlja gdjekada, ali dosta riedko. Sjedeći tip nalazimo na primjer u Hrvatskoj, Istri, Madžarskoj, Bugarskoj, Srbiji, Malti, Tesaliji i Trakiji, dok tip žene s djetetom susrećemo u Ukrajini, Srbiji, Tesaliji i Prednjoj Aziji. Pratip za te neolitske figure morao se je razviti negdje u srednjoj Grčkoj ili Tesaliji, a možda čak i na otocima egejskog mora ili u Maloj Aziji. Odavde se je on dalje širio. Mislim, da to vriedi za figure, koje sjede na stolicama, a pogotovo za one, koje sjede na zemlji izravno^{69a}.

Prvi, gore spomenuti tip naturalističkih ženskih figura, koji je u kretsko-mikenskom i prednjeazijskom kulturnom krugu igrao tako veliku ulogu, ne može se ni zamisliti bez sjeverozapadno- i sjeveroiztočno-evropskog upliva: ako ne pretpostavimo taj upliv, onda te figure ovdje dolje na jugu nemaju nikakve tradicije ni koriena. Ako međutim pojavu tih figura ovdje na jugu zamislimo kao proizvod upliva neolitske kulture sjeverozapada odnosno sjeveroiztoka, onda nam je njihova pojava logičnija, jer ima i vuče tradiciju sve tamo iz mlađeg paleolita. A pogotovo moramo doći do takvog zaključka, kad vidimo, da se ne samo osnovna zamisao božanstva kao takvog, nego i pojedinosti na njegovim realizacijama — recimo oblik tiela i tipično držanje ruku — podudara sasvim točno s plastičnim realizacijama iz mlađeg paleolita⁷⁰.

Prema tome, neće valjda biti tako, kako Vasić kaže na jednom mjestu⁷¹ («O prenašanju neolitske kulture u jednom ili drugom pravcu u smislu poznijih putova i načina ne može biti ni reči»), nego ćemo moći reći, da je taj upliv u prikazivanju debelih ženskih figura s rukama na ili izpod grudi došao sa sjeverozapada odnosno sjeveroiztoka, kao što se uostalom taj zapadni upliv može pratiti i kod mnogih drugih pojava⁷². Iluzija o iztoku kao majci svake

^{69a} Vasić (nav. čl. u Starinaru NR III. 1908.) s pravom to isto zaključuje. Po njemu je taj tip došao u Podunavlje iz Grčke preko Bugarske. On tvrdi, da je stariji tip figura, koje sjede izravno na zemlji, a mlađi onaj, koji sjedi na prijestolju. Prema analogijama s Kretom možda točno zaključuje, da figure na prijestolju pokazuju božanstva.

⁷⁰ Breuil misli obratno t. j. da je prielaz iz paleolita u neolit usliedio seobom neolitičara s juga prema zapadnoj Evropi.

⁷¹ Prilozi ka rešavanju trojanskih problema, Glas srbske kralj. akademije, LXX. 1906. p. 279.

⁷² Schuchhardt, op. cit. p. 311ss. Uz to ću još samo nešto primietiti. Ako pogledamo kasnija prapoviestna, metalna razdoblja, baš tih podunavskih i iztočnoevropskih

krajeva, koji su u neolitu prepuni idolo-plastike, onda vidimo, da u tim krajevima u kasnijim razdobljima ima figura sasvim malo, gotovo ništa. A kako je figuralna plastika jugoiztoka u to doba na visokoj razini, a upliv njezin na sjeverozapad i Evropu uobće sve jači, onda nam je začudno, kako to, da u krajevima nekada bogate neolitske figuralne plastike te plastike skoro i nema. To možemo protumačiti jedino migracijom neolitičara iz tih krajeva prema jugu, kuda su oni donieli figuralnu plastiku, tu baštinu zapadno- odnosno iztočnoevropskog mlađeg paleolita, i gdje oni onda nestaju i stapaju se s drugim etničkim skupinama. U njihova prasjedišta dolaze onda valovi novih barbarskih plemena s drugim estetskim gledanjima i nazorima, kojima

postojeće kulturne pojave na zemlji — a u vezi s tom iluzijom gotovo se redovito promatra kulturni razvoj evropskog zapada, te se prema tome i dolazi do krivih zaključaka — treba već jednom likvidirati odnosno postaviti je na pravo mjesto i dati joj pravo značenje.

Treći tip neolitskih glinenih figura, t. j. one figure, koje su dane sasvim shematički i s patrljcima mjesto ruku, mislim, da ne vuče tradiciju iz paleolita, nego da je nastao u neolitu i to u Hoernesovoj regiji idola, a odavde se je proširio u raznim pravcima^{72a}. O tom će, međutim, tipu biti kasnije još nešto govora. Prema tome mislim, da je jedino taj oblik glinenih neolitskih figura originalni proizvod neolita, koji je u toj regiji nastao kao minijatura prema većim likovima, koji su bili napravljeni iz drva, krpa i t. d., uglavnom iz materiala, koji se nije mogao do danas sačuvati.

XII.

Kao i kod mnogih drugih znanstvenih pitanja, tako je i kod naših figura pogrješno generaliziranje u pogledu namjene tih figura. Te figure, koje su tako različite po oblicima tiela, po dimenzijama i po mnogim drugim karakteristikama, ni u kojem slučaju nisu mogle služiti samo jednoj svrsi. Konačno, već njihova nalazišta — po grobovima i kućama — otvoreno i jasno govore o njihovoj višestrukoj namjeni. Danas je sigurno veoma teško kod tako velikog broja nadenih figura, kod kojih najvećim dielom ni nisu poznate okolnosti nalaza, pa i samo približno točno odrediti, koje su figure kakvoj namjeni služile. Pokušat ćemo, da pokažemo put, kojim bi se možda moglo ipak kako-tako odgovoriti na to pitanje, analizirajući ovdje objelodanjene figure.

Dimenzije naših, a i svih drugih figura, dosta variraju. Najveća od naših figura, brončanodobna daljska (koju je objelodanio Hoffiller), kad bi joj bila sačuvana čitava visina, ona bi odprilike imala 270 mm. (Kličevačka je još veća: ona ima odprilike 330 mm.) Dimenzije naših, ovdje objelodanjenih figura kreću se od 170 mm do 40 mm visine. (Najmanja figura u Jablanici ima 20 mm visine.) Već prema ovom variranju u visini figura vidimo, da je i njihova namjena morala biti različita. Ne možemo, naime, pretpostaviti, da je istu svrhu imala daljska figura od 270 mm, kao i najmanja kormadinska od 40 mm. Ove najmanje figure, simbolizirajući možda i vjerojatno ono isto, što su simbolizirale i one veće figure, ipak su morale imati i drugu svrhu i drugačiju upotrebu nego li velike.

Donji završetak figura oblikovan je kod naših figura redovito kao kružna ili ovalna stajna ploha. Figura t. sl. 4. čini se, da je stajala na

je podpuno nepoznato figuralno umjetničko izražavanje.

^{72a} Zanimljivo je mišljenje Vasićevo (nav. čl. u Starinaru NR III. 1908.) koje međutim, mislim, da nema nikakve stvarne

baze, što će se uostalom i kasnije vidjeti. On naime tvrdi, da te figure spadaju u votivne prikaze obrednog plesa. Kao analogije za to navodi figure iz Paleokastru, Olimpije i Chytroi.

četri kraće noge. Samo one najmanje naše figure nemaju nikako oblikovane stajne plohe. To znači, da su uglavnom skoro sve figure naše morale negdje stajati, izuzev one najmanje, koje nisu nigdje stajale, nego ih je čovjek vjerovatno sobom nosio.

Neke od naših figura imaju rupu kroz čitav trup. Takvu rupu imaju i neke sjedeće, kao i neke stojeće figure. Sve te figure mogu stajati na ravnoj plohi. Međutim, rupa, koja kod njih prolazi kroz čitav trup, navodi nas na misao, da je kroz tu rupu bila provučena uzica, pomoću koje je figura negdje bila obješena.

Veoma mnogo naših figura ima rupe na raznim dijelovima tijela. Te se rupe nalaze redovito na glavi, rukama i na bokovima. Hoernes, tumačeći jantarske figure iz Schwarzorta kaže: »Auch zur Abgliederung der Arme wurden Reihen durchgehender Löcher eingebohrt«. Stern⁷³ ne vjeruje, da je svrha tih rupica privezivanje posebno izrađenih ruku. Childe⁷⁴ misli, da te rupice postoje radi provlaćivanja uzica, kojima su figure bile obješene. Slično misli i Teutsch⁷⁵. Vasić je nekada⁷⁶ mislio, da su te rupice služile za provlaćenje ili privezivanje raznog nakita ili votivnih darova na figure. Kasnije je, međutim⁷⁷), promienio mišljenje i uztvrdio, da su rupice služile za provlaćenje veza, kojima je statueta bila vezana za mjesto, na kome se je nalazila. U vezi svoje teorije o uplivu jugoiztoka na kulturu dunavske doline, donosi nekoliko primjera takvog vezanja božanstva na iztoku: Artemida iz Efeza, Afrodita iz Afrodiasia, Zeus Stratios, Zeus Heliopolitanus i t. d.

Hoernesovo se mišljenje ne može prihvatiti. Jer ako i pretpostavimo, da su rupe na rukama i bokovima imale svrhu, da se pomoću njih vežu uz figuru pomične ruke i noge, čemu služe onda rupe na glavi? A onda, zašto za vezanje pomičnih ruku ne bi bila dovoljna samo jedna rupa: mi naime na mnogim patrljcima nalazimo i po dvie, pa čak i po tri rupe. A konačno, zašto nalazimo rupe na rukama jedne vinčanske antropomorfne posude⁷⁸? Childeovo je mišljenje donekle izpravno: neke su rupe mogle služiti za vješanje figure, ali tolike rupe, što ih nalazimo na figurama — posebice na glavi — nikako ne mogu služiti samo jednoj svrsi, vješanju figura. Vasićev najnoviji odgovor na to pitanje mislim, da nikako nije užpio.

Bez obzira na to, što su njegove analogije mnogo mlađe od pojave rupica na neolitskim figurama, ipak bi one mogle nositi na sebi tradiciju neolita. Ima međutim ovdje jedna druga stvar. Kad bi te rupice doista i služile za vezanje božanstva i kad bi se ovdje mogao nazrievati upliv jugoiztoka, kako onda to, da baš na jugoiztoku — u Grčkoj, Maloj Aziji, Palestini, na Cikladima, Kreti,

⁷³ Prämykenische Kultur in Südrussland, Moskva 1906. p. 67.

⁷⁴ Journal of Hellenic Studies, XLII. 1922. p. 264.

⁷⁵ Mitt. d. anthrop. Ges. in Wien, XXX. 1900. p. 196.

⁷⁶ Jablanica, p. 29.

⁷⁷ Vinča I. p. 120/21.

⁷⁸ Vinča I., tabla XVII.

Cipru i t. d. — ne nalazimo u idoloplastici nikad primjera za te rupice? To je jedan veliki upitnik, na koji ni Vasić ne može odgovoriti⁷⁹. Ako je u neolitu uobće i postojao ritus vezanja božanstva — što nije izključeno, ali za što nema dokaza — to se je vezanje vršilo pomoću trakova kože, užeta ili nečeg sličnog i to izravno, a da za to nije trebalo praviti na figurama rupe.

Moje je mišljenje, da je Vasićevo prvo tumačenje (Jablanica) izpravno t. j. da su te rupe služile, da se u njih umetne razni nakit, a možda i votivni darovi, kao što to još i danas vidimo kod primitivnih plemena na likovima njihovih božanstava. To je najjednostavnije tumačenje, a bit će da i najbolje odgovara činjenicama. Osim toga moram posebno naglasiti, da se te rupice nalaze na mjestima (glava, ruke, bokovi), gdje primitivac nosi najviše nakita: ako pogledamo suvremene fetiše primitivaca, vidjet ćemo, da su i oni baš na tim mjestima najviše ukrašeni i izkićeni. Udubljenja na glavi služila su sigurno, a tako i Vasić misli, za umetanje prave, prirodne kose. Na Kreti je nađena figura⁸⁰ iz slonove kosti s jamicama na glavi, u kojima je još i danas sačuvana prava kosa. Iz Egipta XII. do XVIII. dinastije ima u egipatskom odjeljenju Britanskog muzeja u Londonu glinenih dječjih lutaka s rupicama na glavi, gdje je također još do danas sačuvana kosa.

Što se tiče oblika tiela tih figura, moramo u prvom redu naglasiti, da neke od njih pokazuju dosta razvijene steatopigijske oblike. To su figure na t. sl. 1, 5, 15 i 54. Sve su te figure u isto vrijeme i ornamentirane⁸¹.

Ostale figure ne pokazuju takvih oblika. Trup im je obično sasvim shematski prikazan, s manjim ili većim izpupčenjima na bokovima, dok na nekim figurama bok uobće nije naglašen. To je redovito slučaj kod figura manjih dimenzija. Ruke su redovito prikazane kao dulji ili kraći vodoravni patrljci, koji završavaju šiljasto, okruglo ili s manjim udubljenjem u sredini. Izvjestne naturalističke natruhe imaju sjedeće figure (t. sl. 51. i 52.) i t. sl. 18., gdje su ruke plastički oblikovane i položene na grudi. Jedino figura u reliefu t. sl. 36. ima prikazane ruke u svoj dužini. Sličan jedan relief nalazimo na ulomku posude iz Tordoša na Marosu u Sedmogradskoj, samo što kod ove figure ruke nisu spuštene dolje, nego podignute u vis. U Vinči je nađen sličan relief, samo što su ruke te figure pružene u stranu. Taj je relief nađen u najdubljim slojevima Vinče. A nedavno je i u Sarvašu nađen jedan relief, također ukras glinene

⁷⁹ Sam Vasić tvrdi na temelju proučenog materiala, da se rupice nalaze samo na figurama iz Bugarske, Srbije, Rumunjske, jugozapadne Rusije, dosežući sve tamo do Baltičkog mora. Na jugu imamo samo dva primjera: jedan iz Sesklo, a drugi iz Heroneje.

⁸⁰ Evans, Palace of Minos, vol. III. p. 451. fig. 297s.

⁸¹ Za takve ženske oblike Hoernes misli, da su ih nekada ne samo cijenili, nego i uz-

gajali. Battaglia (L'Anthropologie, t. XXXIX. 1—5. 1929.) dieli steatopigijske figure na tri područja: 1. mediteransko i balkansko s Maltem, 2. egipatsko i etiopsko i 3. berbersko. A baš u tim su krajevima i Ksenofont, a i moderni putopisci zabilježili običaj umjetnog tovljenja žena. Uzrok je tom tovljenju seksualan i estetski, a onda i socialan (to je znak gospodskog sloja), te magički (izazivlje plodnost kod žene i rodnost zemlje).

posude, koji prikazuje žensku figuru. Na liku je izrazito iztaknuta vulva, a žena je digla ruke u vis: možda se radi o adorantskoj figuri ili opet o apotropejskom liku. Taj je relief odkopan u dosta velikoj dubini, te ga nalazimo uz Starčevo-keramiku, t. j. uz keramiku, koja je vremenski najstarija kod naših sriemskih nalazišta. Možda onda i surčinski relief, kao pandan ovom sarvaškom, moramo datirati u najstarije slojeve neolita kod nas. Noge skoro nikada nisu prikazane, nego ih zamjenjuje stajna ploha. Kao kratki konični patrljci prikazane su noge na figurama t. sl. 47, 50 i 85. Više realistički i razstavljene noge pokazuju figure t. sl. 43, 87, 86, a i relief t. sl. 36. (Slična jedna figurica, koja gotovo sasvim odgovara onoj s t. sl. 43., nađena je u Sisku i vlasništvo je g. M. Pavlečića iz Siska. Do danas nije objelodanjena.) Plastički dane noge imaju onda sve tri sjedeće figure, a t. sl. 60, 71, 74 pokazuju plastički oblikovane ulomke nogu figura.

Veoma su zanimljivo na tim figurama prikazane glave. One su sve od reda prikazane sasvim shematski, izuzev dvie glave t. sl. 77 i 81, koje su uostalom nađene u Srbiji, te pripadaju tipu vinčine plastike. Sve su ostale glave tako shematski prikazane, da je veoma teško razlikovati, radi li se kod njih o životinjskim ili ljudskim glavama. Izričito životinjske glave nalazimo na figurama t. sl. 40, 49, 70, 82, 75. (Kod figure t. sl. 70. po urezanim očima treba tražiti vezu s Vinčom.) Kod ovdje nabrojenih figura vidimo vjerojatno prikazane glave zeca ili srne. Kod drugih, naprotiv, figura — kao na primjer t. sl. 8. — vidimo jasno iztaknuti kljun, pa ih možemo smatrati ptičjim glavama. Mnoge druge, i ako također shematizirane glave možemo smatrati ljudskim glavama. Neke su od njih oblikovane kao trostrane prizme, koje imaju djelomice zaobljene rubove, neke su ćunjastog oblika, samo što se nos iztiče kao jače izpupčenje, neke su opet više valjčastog oblika. Usta su veoma riedko naznačena. A kad ih nalazimo, onda su dana sasvim ornamentalno (t. sl. 4, 79, 78 i 37). Oči redovito nisu posebno naglašene, nego ih možemo nazrievati samo u plitkim kružnim udubljenjima. Kod figure t. sl. 70. nalazimo urezane oči, kao i kod figure t. sl. 77. iz Srbije, a to nas upućuje na analogije iz Vinče i Jablanice. U isti taj krug spada i glava t. sl. 81. Figura t. sl. 80. ima posebno označene oči kao sitna plitka kružna udubljenja, a figura t. sl. 4. ima urezane oči označene jednom vodoravnom i jednom lučnom crtom, s čijeg oboda teku okomite crte — trepavice. Uši su kod životinjskih glava t. sl. 40, 49, 70. jako naglašene, dok su inače na drugim figurama iztaknute samo kao nešto jača izpupčenja. Veoma se često na ušima nalaze rupice. Na figuri t. sl. 87. i uši i nos sasvim su jasno naznačene.

Posebno poglavlje čine onda figure s grbom. Takvih figura, osim ovih ovdje objelodanjenih ima dosta malo. Poznate su nam iz Rumunjske (Vidra), Vinče i Jablanice. Značenje te grbe još je dosta nejasno. Wilke bi i kod te pojave, kao i kod mnogih drugih pojava prikazivanja tjelesnih abnormalnosti, pomislio na naturalističko oponašanje onoga, što su prehistorički ljudi vidjeli

u naravi. Ja mislim, da ta grba na tim figurama ima sasvim magičko, apotropejsko značenje.

XIII.

Sada na koncu možemo prieći i na ono zadnje pitanje, koje nas još ovdje može zanimati, a to je pitanje značenja odnosno namjene tih figura. Kühn⁸² govoreći o imaginativnom (za razliku od paleolitskog senzornog) karakteru tih figura misli, da je razlog geometrizaciji i shematiziranju tih figura tendencija prema što abstraktnijem prikazivanju božanstva. Međutim, sve te figure ne pokazuju isti način tretiranja, ne pokazuju isti karakter i iste forme. Neke od njih još i dalje pokazuju tendenciju spram naturalizma, kako smo to mogli liepo vidjeti kod mlađepaleolitskih figura. Ja držim, da je raznolikom tretiranju tih figura (naturalizam, shematiziranje) uzrokom njihova različita namjena.

Mnoge od tih figura figurno su prikazivale likove pređa. Schuchhardt⁸³, kad govori o figurama s Malte napominje, da svuda, gdje te figure ne možemo protumačiti kao likove pređa, da ih moramo tumačiti kao likove božanstva. Tako on i tumači lausselske reliefe ili kao likove pređa ili kao nadgrobne spomenike pokojnika. Dakako, da će biti jako teško povući oštru granicu između lika pređa i lika božanstva. Jer konačno i pređi su već zapravo deificirani, te prelaze u Olimp primitivca: on, ako nije bog, a to je polubog ili heroj. A dosljedno tome, i jedan i drugi lik može se na isti način prikazivati. Kod suvremenih primitivaca figuralna se plastika javlja pretežno u matriarhatskim kulturama: a najjača manifestacija religije tih kultura je kult mrtvih. Većina plastike tih sjedilačkih plemena, kako tvrdi i Vatter⁸⁴, prikazuje likove pređa. Veoma često (Pangwe) te figure imaju pernati ukras na glavi. Kod spomenutih Pangwa u zapadnoj Africi uzimaju prigodom svečanosti u počast pređa likove njihove i pomičući ih izvode s njima razne plesove. Na Uzkršnjim otocima prilikom svečanosti pređa vješaju uzicama oko vrata manje figurice. U Novom Mecklenburgu su veoma zanimljivi t. zv. Uli t. j. likovi pređa, koji su hermafroditski.

Australci, koji su još i danas odprilike na stupnju mezolita, ne poznaju gotovo uobće likove bogova. Vjerojatno će biti, da je tako bilo i kod mlađeg paleolita: Schuchhardt ima pravo, kad tvrdi, da su mlađepaleolitske figure likovi pređa odnosno pokojnika. Mislim, da bi se onda to isto moglo reći i za neolitske figure s naturalističkom tendencijom i steatopižkim formama (nala-

⁸² Die Kunst der Primitiven, München 1925. p. 82: »Das Transzedente dieser Formen ist ungeheuer. Nie wieder hat eine spätere Zeit gewagt, so klare, so kristalline scharfe Bildungen zu geben. Es ist nicht zufällig, dass diese Idole keine Tiefe haben. Die Aufhebung der dritten

Dimension ist die notwendige Folge des Willens zum Imaginativen. Hier hat er die letzte Möglichkeit erreicht.«

⁸³ Alteuropa, 1935. p. 106.

⁸⁴ E. Vatter, Religiöse Plastik der Naturvölker, Frankfurt 1926.

zimo ih na Balkanu, na primjer, u Moravskoj, Sedmogradskoj, Malti): one naime po mom dubokom uvjerenju vuku tradiciju bezuvjetno iz mlađeg paleolita.

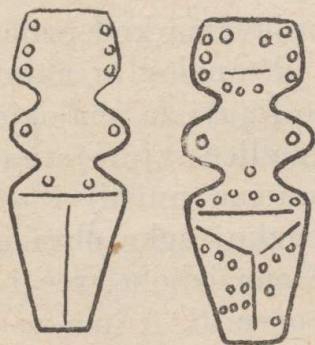
Sydow, govoreći o umjetnosti kod Crnaca u Africi⁸⁵, misli, da se je iz obožavanja pređa razvio kult mrtvih, a iz ovoga opet kult duše. Za kult pređa određuju se posebne kuće, u kojima su postavljeni likovi pređa. A kako su takve kuće redovito dosta daleko od naselja, zato se ovdje naprave male figure iz slonove kosti, koje prikazuju minijature likova pređa i koje se mogu pomoću vrpce ili uzice nositi negdje na tielu. Tako ćemo i kod mnogih sasvim malih neolitskih figura, koje su providene rupicom za vješanje, morati gledati minijature likova pređa.

Kad smo prije na jednom mjestu govorili o matriarhatu u vezi s našim figurama, onda smo spomenuli, da jedan dio neolitskih i kasnijih glinenih figura predstavlja sasvim sigurno likove božanstva. Naveli smo kod toga i mnoge kasnije poviestne analogije, koje nam mogu s dosta sigurnosti potvrditi mišljenje, da se kod tih nekih figura doista radi o likovima božanstava, te da za njih možemo upotriebiti naziv »idol«. Među te likove spadaju onda i figure, koje sjede na pri stolju (a nalazimo ih na pr. u Hrvatskoj, Srbiji, Bugarskoj, Trakiji, Tesaliji), kao i figure žene s djetetom u krilu (na primjer iz Ukrajine, Srbije, Tesalije, Prednje Azije), koje sve vjerojatno prikazuju likove kasnije Magnae Matris.

Međutim, ja držim, da gotovo sve figure, koje su sasvim shematski dane — bez nogu, a sa stajnom plohom, s rukama u obliku patrljaka i geometrijski danom glavom — moramo smatrati likovima izvjestnih božanstava. Te figure imaju zapravo oblik latinskog križa, gdje poprečna greda označuje ručne patrljke. Glave tih figura, koje skoro redovito imaju geometrijske oblike — prizmu, valjak — odaju sasvim jasno, da im podrijetlo trebamo tražiti u komadu drva ili balvanu. A izvjestnu analogiju ćemo naći u mezolitskoj istočnoj Australiji, gdje likovi božanstva znaju biti neobično primitivni: na crveno bojadisanom okomitom komadu drva nalazi se vodoravni komad drva, koji označuje u stranu pružene ruke. (Odprilike ovakva ista forma, kakvu još i danas nalazimo kod strašila protiv ptica u poljima.) Po svojoj arhitektonskoj strukturi, da se tako izrazimo, naše glinene figure s ručnim patrljcima i geometrijski oblikovanim glavama, nisu ništa drugo nego minijature najprimitivnijih likova božanstva, kako smo to vidjeli u istočnoj Australiji. Te su male figurice morale stajati negdje u kućnim svetištima, dok su velike figure, iz drva ili kojeg drugog materiala, stajale negdje vani i nisu nam se sačuvale do danas radi materiala, u kome su bile rađene. Hoernes⁸⁶ bio je već dosta blizu takvoj koncepciji. On naime tvrdi, da porijeklo plastike, jednako kod primitivaca, kao i u prehistoriji na Kreti, Cikladima, Bosni i Rumeliji, trebamo tražiti u

⁸⁵ Kunst der Naturvölker und der Vorzeit, Berlin 1925.

⁸⁶ Op. cit. p. 44.

Sl. 7.

primitivnim maskama: zato i dugački vratovi, koje nalazimo na pojedinim figurama označuju uspomenu na onaj drveni stup, koji je nosio masku. To može donekle vriediti za figure, na kojima vidimo tendenciju, da se lice, makar i sasvim dekorativno, što jasnije izradi (na primjer u Vinči). Ali većina neolitskih figura s čisto prizmatičnim ili valjčastim glavama nikako ne može imati porijeklo u maskama. Kod primitivnih plastika⁸⁷ sasvim se lepo vidi, kako ona teži za što jačim izticanjem glave. A baš toga nema kod većine naših figura. U svakom slučaju držim, da su ove geometrijske figure starije od onih, gdje lice dobiva oblik maske (na primjer Vinča).

Sličnog porijekla t. j. kao minijature većih drvenih likova božanstava, su sigurno i one koštane figure iz Sultana u Bugarskoj, a i druge njima slične (sl. 7.). One jasno odaju i obrisom svojim, a i donjim dielom, koji se sve više sužuje, da im porijeklo treba tražiti u likovima božanstava, koje je primitivac izradio iz daske: zato i Niemci nazivaju jedan tip tih sasvim plosnatih figura Brettidol. Takvih plosnatih figura u neolitu nalazimo osobito mnogo, osim već spomenutih, u Troji i na Cipru, a u brončano i halštatsko doba u Olympiji, Italiji i švajcarskim sojenicama. A takvih figura nalazimo još i danas kod primitivaca. Poštivanje stupa, grede ili balvana, što je očiti ostatak fešitizma, sačuvao se je još i u mnogo kasnija vremena⁸⁸. Nalazimo ga u Indiji, kod Germana, Slavena i drugih. Za Varege na primjer kaže Arapin Fadhlán, čim su se u kojem mjestu usidrili, odmah bi uzeli sobom luka, mlieka, kruha, mesa i opojnog pića i otišli do jednog uzpravnog stupa, koji je imao kao ljudsko lice i oko kojeg se nalazile brojne male statuete. Svaki bi se onda tom stupu poklonio i prinio žrtvu. Tragove tog poštivanja stupa nalazimo onda još i u jeziku, gdje na primjer u staroruskom búlvanŭ znači i kladu i stup i lik boga.

Međutim, da izvjestne prapoviestne figure mogu imati izrazito magički značaj, pokazao sam u jednom posebnom članku². Radi se o figuri za č a r a n j e. Ona je svojim oblikom sasvim slična ostalim glinenim geometrijskim figurama. Nego, kod nje je značajno, da ima urezane male strjelice na očima i na nekim drugim dielovima tiela. Analogijama prema mladžepaleolitskom

⁸⁷ Sydow, Kunst und Religion der Naturvölker, Oldenburg 1926.

⁸⁸ Schrader, Reallexikon d. indogerm. Altertümsskunde, s. v. Pflockverehrung.

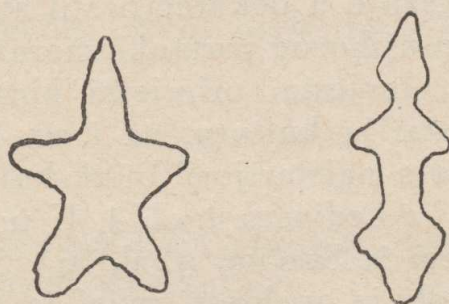
lovačkom čaranju, a i sličnim pojavama kod primitivaca, pa i kod mnogih kulturnih evropskih naroda — a tih analogija nalazimo još i danas — možemo sigurno utvrditi, da se tu radi o figuri za analogičko čaranje. Figura je, nakon što su na njoj bile urezane strjelice, vjerojatno bila bačena na simboličku lomaču (da se protivnik podpunoma uništi) i na taj način sačuvala. Wilke⁵⁸ piše, da mu je u Francuzkoj neka obrazovana dama pokazala slikopis jednog mužkarca, na kojem je ona izbola srce i oči, jer joj je bio nevjeran, pa mu se je na taj način htjela osvetiti. A ima za takvo osvetno čaranje stotine i stotine primjera. Takvo čaranje moralo je postojati i kod neolitičara, a dokazuje nam to i naša figura s Kormadina — jedina, meni dosada poznata figura za osvetno čaranje iz prapovijesti. — Potanjim iztraživanjem našlo bi se, međutim, sigurno još i drugih sličnih figura.

Možda je gdje koja od tih figura služila i kao dječja igračka, ali ne vjerujem. Nego neke su od tih figura služile i kao f e t i š i, koji imaju u sebi neku tajnovitu, nadnaravnu moć (to se redovito danas naziva mana), koja se kadkada zamišlja kao duh i koja čovjeku može škoditi ili koristiti. Loango-crnci na primjer prave posebne fetiše, u kojima nalazimo nekoliko rupa: u te se rupe meće posebna čarobna tvar (Ngilingili), a onda se rupe opet zatvore. Veličina tih fetiša varira od nekoliko centimetara do polovice visine čovjeka. Takve glinene neolitske figure s rupom na grudima poznajem iz Butmira, a i s Kormadina (t. sl. 33.). Te su velike rupe na njima vjerojatno služile za umetanje one tajanstvene, čarobne tvari, koja je čitavoj figuri davala vrijednost.

Međutim, glinene neolitske figure služile su sigurno i kao a m u l e t i, koji imaju apotropejsku moć. Mislim, da su to u prvom redu sve figure s grbom. Grba, kao i mnogi drugi tjelesni abnormiteti, nose prema vjerovanju nesreću⁵⁹. Grbavcima su se ljudi još u povijesnim razdobljima uklanjali, jer je njih Bog žigosao. Zato ljudi u srednjem vijeku, a još i danas vještice zamišljaju šepave i grbave. Ako grba nosi nesreću, onda se ona sasvim liepo može upotrebljavati u apotropejske svrhe. Tom emanizmu nalazimo tragova možda i kod jedne figure iz Kodža-Dermen⁵⁸, kod koje je tielo sasvim napried nagnuto, a stražnjica sasvim jako unatrag izpupčena. I taj stav, kao i mnogi drugi stavovi i kretnje čovjeka, služi kao apotropejon.

Sve one figure, dakako, kojima je namjena, da budu amulet, moraju biti po svojim dimenzijama malene, da se mogu lako nositi, odnosno moraju imati rupicu, kroz koju bi se provukla uzica za nošenje negdje na tielu, na primjer oko vrata. Osim već spomenutih figura služile su vjerojatno kao amuleti figure t. sl. 45, 41, 42, 44, 46. One su svojim dimenzijama tako malene, da im se ne može dati nikakvo drugo značenje. Te sasvim male figurice možemo smatrati minijaturama glinenih figurica, koje su vjerojatno prikazivale likove božanstava. Sličnih minijatura, samo u kremenu, nalazimo u Italiji u neolitskim nalazištima u lessinskim brdima blizu Lago di Garda (sl. 8.), a analogije za ove

⁵⁹ Hoffmann - Kraye, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, s. v. Buckliger.

Sl. 8.

nalazimo čak tamo daleko na sjeveru, na Bielom moru u okolici Arhangelska (objelodanio ih je Smirnov V. u jednom svom članku^{89a}). Možda su se figurice, budući, da nemaju rupicu za vješanje, nosile u nekoj vrsti bulle.

Neke od glinenih figura mogle su još služiti i kao votivne figure. Međutim, ni za jednu od ovdje objelodanjenih figura ne bih se usudio reći, da je služila u votivne svrhe. Na Kavkazu je nađeno nekoliko brončanih figurica mužkarca (njima odgovara sasvim sličan pećinski crtež iz Bohusläna), a iz Stěpanovica imamo jednu neolitsku glinenu žensku figuru: svi ti likovi imaju pod pravim kutem u vis podignute obe ruke s dlanovima napried okrenutima. Ti su dlanovi odviše veliki u odnosu spram čitavog tiela tako, da se vidi tendencija, da se te dlanove što više ili jače iztakne. Prema tome, na tim su figurama ti dlanovi najvažniji. Neki su mislili, da u tim figurama moramo gledati likove adorata, koji se uzdignutim rukama klanjaju nekom božanstvu. Wilke⁵⁸ gleda, međutim, u tim likovima božanstvo zore, grčku »ružoprstu zoru«. Ja se nikako s tim ne mogu složiti. Za mene te figure znače samo amulete, koji su napravljeni u čisto magičke svrhe i koji moraju uzdignutim rukama odbiti od vlasnika tog amuleta svako zlo. Prema tome, te su figure samo jedna varijanta prerasnih apotropaiona.

XIV.

Spomenuli smo već na jednom mjestu, da najbliže analogije našim figurama treba tražiti u Vinči i Jablanici. To vriedi posebice za relativno njihovo datiranje: ovdje moramo u prvom redu pozvati u pomoć Vinču, budući da su naše figure nesistematski izkapane, pa za njih nemamo nikakvih stratigrafskih podataka, dok ih za Vinču imamo.

Figure sa zečjom glavom i grbom, te jelenje glave (kao naše figure t. sl. 40., 49. i 70.) javljaju se u Vinči u dubini od oko 7,50 m. Keramika tih srednjih vinčinih slojeva pokazuje absolutne veze s kulturom Potisja u Mađarskoj, koju Tompa⁹⁰ datira odprilike između g. 3000. i 2500 pr. Kr. Uostalom, i keramika sa samog Kormadina, s kojeg potječu te figure (koja ali, nažalost, strati-

^{89a} Obzor arheol. pamjatnikov Belom. poberežja severnoi obl., u Sovetskaja arheologija, No 4., 1937.

⁹⁰ F. v. Tompa, Die Bandkeramik in Ungarn, Archaeologia Hungarica, V—VI, Budapest 1929.

grafski nije određena), pokazuje u dekoraciji stil starije kulture Potisja, što znači, da vremensku granicu njihovog postanka moramo radije približiti godini 3000., nego li godini 2500. Izvjestni primjerci kormadinske keramike podsjećaju na vremenski još stariju kulturu, na t. zv. Körösgrupu (= Vinča I.), koja je gotovo istovremena s najstarijom Bükk-kulturom⁹¹. Na ovu kulturu podsjeća uostalom i figura iz Ledinaca t. sl. 4. U tu najstariju grupu spadat će i relief s mužkom figurom iz Surčina (t. sl. 36.). Sličan relief nađen je i u Vinči u dubini od 8,5 m, dok je analogan relief iz Sarvaša nađen također u najdubljim slojevima zajedno sa starčevačkom keramikom.

Mlađe su od ovih figura one, koje pokazuju steatopigijske oblike, a suknja im je ornamentirana, najčešće meandrom i šahovskim motivom, gdje se tamna polja s ubodenim rupicama izmjenjuju sa svjetlim poljima. Takve se figure javljaju u Vinči odprilike od 6 do 4,5 m, a pojedinačno čak i do 2,5 m. Keramika tih slojeva u Vinči pokazuje karakteristiku mlađe kulture Potisja, koju Tompa datira nešto prije g. 2500. pr. Kr. Analogne figure kod nas nađene su na Kormadinu i u Hrtkovcima, a keramika hrtkovačka pokazuje jaku vezu i upliv kulture Potisja.

Odprilike u istoj razini nalazimo u Vinči i male figurice, koje su sasvim slične našima t. sl. 41., 42., 44. i 45., pa ih možemo datirati odprilike u isto vrijeme. Figure, koje sjede na zemlji, a odgovaraju našoj figuri t. sl. 54., javljaju se u Vinči odprilike u dubini od 5 do 4 m, te pripadaju mlađoj kulturi Potisja, dok će naša figura t. sl. 51., koja ima analogije u Vinči s figurom iz dubine od oko 6 m, pripadati starijoj kulturi Potisja.

Još mlađe od ovih su naše plosnate figure i figure, kod kojih je glava oblikovana kao ptičji kljun (na pr. figura t. sl. 8.). Takve se figure javljaju u Vinči u dubini od oko 3,5 m, te prema tome pripadaju najmlađoj kulturi Potisja. U još manjoj dubini nailazimo onda na one glinene tvorevine, koje smo spomenuli u vezi s Tesalijom, a koje Schuchhardt naziva »središtem duša«. Na njih nailazimo u Vinči u dubini od 2,5 m, neposredno pred slojem badenske kulture. Vjerojatno će i naše slične tvorevine s Kormadina biti isto tako posljednji izdanci čiste neolitske kulture. Jednako tako, dok naša figura iz Babske (t. sl. 31.) pada još u neolitsku vrpčasto-keramičku kulturu, kao i ona iz Samatovaca (t. sl. 19.), dotle hrnjevačka figura (t. sl. 61.) pada već u badenski stil. Pod konac čistog neolita padat će i naše figure t. sl. 47. i 50: analogne se figure javljaju i u Jablanici, a Vasić tvrdi, da se one ovdje nalaze u dubini od 1 m.

Čini se, dakle, da naše figure sa zečjim odnosno jelenjim glavama, zatim onaj relief iz Surčina zajedno s figurom iz Ledinaca čine najstarije proizvode naše vrpčaste keramike, dok će najmlađi proizvodi iste te kulture biti one valjčaste figure bez ruku s Kormadina. Vremenski razmak između tih najsta-

⁹¹ F. v. Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912.—1956., u 24./25.

Bericht der röm.-german. Kommission, 1954./55.

rijih i najmladih figura neće biti odviše velik: odprilike od 3000. do oko 2500. pr. Kr.

XV.

Kako smo gore spomenuli, najraniji primjerci naše, ovdje publicirane plastike pripadaju najstarijoj neolitskoj kulturi, koja je usko povezana sa starčevačkom keramikom ili ako hoćemo s kulturom Vinča I. Ta kultura, koja na jugu pokazuje jake veze s tesalskom kulturom, proširila se je na sjever preko Save sve tamo do Drave i Dunava. Istovremeno, ali bez etničke veze s njom razvija se u Ugarskoj linearno-keramička Körös-kultura, a nešto kasnije, ako ne možda i istovremeno i Bükk-kultura, čiji razvoj pada odprilike u isto vrijeme sa Sesklo-kulturom u Tesaliji. Iako se izvjestni uplivi tih dviju kultura (Starčevo i Körös) međusobno pokazuju, ipak se ne može govoriti o jačim uplivima ili možda čak i o etničkom miešanju.

Tek mlađa vrpčastokeramička kultura Potisja pokazuje jaču ekspanziju prema jugu tako, da i u Vinči i Jablanici osjećamo njen upliv, koji konačno počinje iznutra raztvoriti tu staru starčevačku neolitsku kulturu. Dok je tako kultura Potisja sve više potiskivala starčevačku, te se širila na jug, dotle je kao reakcija nadošla badenska kultura, koja već, čini se, poznaje metal: ona je veoma vjerojatno balkanskog porijekla ili se barem ovdje na Balkanskom Poluotoku mogu naći predstupnjevi njenog razvitka. Ona se preko Vinče širi i u međurječje Save, Drave i Dunava, da onda iznenada bude potisnuta od jedne nove i jače kulture, koja dolazi sa sjevera, od vučedolske.

U tom krugu starčevačke ili Vinča I.-kulture razvile su se onda i naše najstarije ljudske figure (Ledinci, relief iz Surčina) i figure sa zečjim i jele-njim glavama. A čini mi se, da su baš u tom sjeverobalkanskom krugu doživjele svoj cvat i t. zv. steatopigijske figure, kojih se put iz zapadne i istočne prema južnoj Evropi može sasvim liepo pratiti. U to sjeverobalkansko područje došao je onda sa sjevera u doba nadiranja kulture Potisja drugi oblik idoloplastike, onaj sasvim shematizirani, koji se je također mnogo razširio i u tom balkanskom krugu. Konačno treći tip figura, onaj s naturalističkim glavama i glavama poput maski (Butmir-Vinča, Jablanica) vjerojatno je potekao s juga, odakle se je proširio na sjever, ali nije prešao u međurječje Save i Dunava, da ga onda transformiranog nađemo u Bugarskoj i još na nekim drugim nalazištima.

*

Kad smo govorili o našim figurama i uspoređivali ih s jablaničkim i vinčinim, onda smo mogli ustanoviti, da se uzprkos identičnog inventara u Jablanici i Vinči javljaju mlađi tipovi figura (kao naše na t. sl. 77. i 81.), kojih u našim nalazištima nikako nema. Svakako je to čudna pojava, jednako tako čudna, kao i pojava plastično modeliranih glava na butmirskim figurama.

Očito se i u jednom i u drugom slučaju radi o mlađem kulturnom sloju, koji je ovdje sasvim stran, ali u isto vrijeme i zanimljiv.

Već sam prije iznio svoje mišljenje o postanku i porijeklu neolitskih ženskih figura, pa sam naglasio, da naturalističke figure vuku sigurno svoje porijeklo iz mlade paleolitskih figura, dok su one čisto shematski dane figure vjerojatno autohtone i nastale su negdje u sjevernom dielu Hoernesove »regije idola«, odakle su se širile u raznim pravcima na sve strane. Za treći tip figura, onaj sjedeći, izrekao sam mišljenje, da je vjerojatno nastao negdje u istočnom mediteranu. Međutim, što je s figurama, koje nalazimo u Butmiru, a onda i u Jablanici i Vinči, koje se od svih dosada navedenih razlikuju u oblikovanju lica: ovdje lice više nije ni valjak ni čunj ni prizma, nego ili sasvim naturalistički dano lice (Butmir) ili opet lice stilizirano poput maske (Jablanica, Vinča)? Kako ti tipovi figura, kao podpuno strani elemenat, ulaze u vrpčastokeramičku regiju idola?

Potica za rješavanje tog pitanja dao je Županić⁶⁷. On je, kako smo to već spomenuli, uspoređujući jednu glinenu glavu iz Vinče s likovnim prikazima Hetita, podupirući se još uz to i na filologiju i na antropologiju, došao do zanimljivih zaključaka. On naime tvrdi, da su Pelazgi (kao grupa unutar porodice Alarodijaca, u koje još spadaju i Etrušćani i Hetiti), koji ne spadaju niti u Indoeuropljane niti u Semite niti u Mongole, bili stanovnici Balkanskog Poluotoka prije dolazka Helena i Tračana. On pretpostavlja, da su prve migracije tih Pelazga ovamo na Balkan uslijedile u drugoj polovini trećeg tisućljeća prije Krista, kad su bili potisnuti od akadskog kralja Sargona. Tako su oni naselili Balkanski poluotok, gdje su ostali vjerojatno sve tamo do oko g. 1800., kad su ih potisnuli na jug Heleni i Tračani, koji su se spuštali prema jugu dolinom Dunava, Morave i Vardara.

Gledajući stvari ovako, mora se primjetiti sljedeće. Mlađi tip vinčinih, a i butmirskih figura bezuvjetno pokazuje jedan sasvim strani elemenat u neolitskoj plastici Balkanskog Poluotoka. Ali uz taj tip postoji i jedan drugi, mnogo primitivniji i jednostavniji. Prihvaćam mišljenje Županićevo s dodatkom, da su Pelazgi, naselivši Balkanski Poluotok i donoseći novi način likovnog gledanja i shvaćanja doprli na sjeveru najdalje do rijeke Save i tu su se zaustavili. Taj mlađi tip figura ne nalazimo naime, koliko mi je poznato, nigdje sjeverno od Save i Dunava. Na tom su području Pelazgi zatekli neka neolitska plemena, koja ćemo mi u nuždi nazvati Prepelazgijcima, koji su već prije dolazka Pelazga imali razvijenu svoju idoloplastiku. Tako sad ovdje nalazimo istovremeno dva likovna shvaćanja i dvie različite likovne realizacije. Nadiranje Helena i Tračana sa sjevera (mislim, da u to doba pada i utvrđivanje neolitskih naselja u Sriemu) prisili Pelazge, a možda i Prepelazgijce na uzmicanje prema jugu. Oni, a možda i sami Heleni, prenose odavde na jug svoje likovno shvaćanje, te tako onda nalazimo na jugu u likovnoj umjetnosti oblike, koji veoma

NALAZIŠTA FIGURA U HRVATSKOJ
i susjednoj Srbiji

- NEOLIT
- BRONČANO DOBA

*Boginja Chalchiuhtlicue
(Azteki u Mexiku)*

Grobne figure iz Nicaraguae

Sl. 10.

mного podsjećaju na one neolitske iz »regije idola«, bilo da se radi o steatopigijskim ili o čisto shematiziranim oblicima.

XVI.

ZAKLJUČAK

Glinene prapoviestne figure, objelodanjene u ovom članku, nisu još dosada bile nigdje objelodanjene, osim što su u dva članka bili doneseni svjetlopiši nekih od tih figura. Upotrebljavam izraz »figura« zato, što nisam našao drugog zgodnijeg izraza, a dosadašnji naziv »idol« čini mi se preuzkim, a da bi mogao zahvatiti sve mnoštvo tih raznolikih figura.

Pogledamo li kartu tih nalaza u Hrvatskoj i susjednoj Srbiji, možemo sasvim jasno vidjeti, kako su sva ta nalazišta najgušće posijana uz Dunav (sl. 9.). Od ovdje objelodanjenih figura najviše ih potječe s Kormadina u Sriemu. Ako za te figure tražimo analogije, nalazimo ih u prvom redu u Jablanici i Vinči u Srbiji. Uvjeren sam, da su neolitski stanovnici Sriema, baš na temelju pre mnogih sličnosti u nalazima, sačinjavali s onima u Srbiji jednu etničku cjelinu. Daljih analogija za naše figure možemo onda naći u čitavoj »regiji idola« (Hoernes). Za neke figure s Kiringrada ne mogu naći nigdje u prapoviesti sličnosti ili barem kakve takve srodnosti. Ja štaviše i sumnjam, da su te figure prapoviestne. Ukoliko jesu, spadaju svakako u metalna razdoblja. Neke daleke analogije nalazim u indijanskim plastikama Amerike (sl. 10.)

Mnoge naše figure sasvim nam liepo pokazuju onodobnu žensku nošnju u našim krajevima. Žene su do pojasa nosile haljetak, koji je izpod vrata imao izrez. Od bokova na niže nosile su suknu. Kadkada su imale i pregaču. Suknju drže često naramenice. Isto se je tako u to vrijeme nosila i dugačka haljina do

gležanja, s izrezom izpod vrata, koja se je na prsima odkopčavala. Čini mi se vjerojatnim, da je obična nošnja bila samo suknja, koja je osim naramenicama mogla biti pridržavana i remenom; gornji dio tiela ostao bi u tom slučaju otkriven. Samo iznimno nosio se je haljetak. Kao nakit možda su se nosile narukvice. Brončanodobna figura iz Babske imala je i ogrlicu, a vjerojatno i metalni nakit, koji je visio niz leđa s vrpce oko čela. Ovdje neobjelodanjeni ulomci figura s Vučedola iz kasnog neolita dokazuju, da su se u to vrijeme nosile i cipele, a i neke vrste ovijača iz tekstila.

Tatauiranju, mislim, da nema nigdje na tim figurama traga, iako na mnogim neolitskim figurama možemo sasvim točno ustanoviti tatauiranje. Na nekim našim figurama nalazimo, doduše, izpod nosa izvjestne ornamente, u kojima bi mogli na prvi pogled vidjeti ornamente tatauiranja. Međutim, ako se bolje pogleda i uspoređi s drugim našim figurama, onda se jasno vidi, da to nije tatauiranje, nego shematski prikaz usta na figuri.

O porijeklu tih figura mnogo se je dosada pisalo. Uglavnom su tu zastupane dvie hipoteze. Jedna (Déchelette, Franz, Hoernes, Vasić i drugi) tvrdi, da je poticaj i upliv za tu srednjoevropsku neolitsku plastiku došao s jugoiztoka, iz egejskog kruga. Druga opet (Schuchhardt, H. Schmidt i drugi) misli, da je upliv došao sa zapada na jugoiztok i da je poticaj dala mladepaleolitska plastika zapadne Evrope. Val. Müller koleba između te dvie mogućnosti i dopušta i jednu i drugu.

I značenje tih figura na razne se je načine tretiralo. Mladepaleolitskim figurama daje Antonielli erotsko-religiozno i magično značenje, Schuchhardt ih smatra likovima pokojnika i pređa, a Wilke se priključuje tom mišljenju. Za neolitske figure neki (Mosso, Milleker, Franz i drugi) misle, da prikazuju likove boginje plodnosti. Drugi opet (Schuchhardt, Vasić) kažu, da su to likovi pređa i pokojnika. Treći konačno (Evans, Wilke i drugi) gledaju u njima substituirajuće likove po grobovima.

Nema sumnje, da je pojavi pretežno ženskih figura uzrokom matriarhat kod nosilaca neolitske kulture. A što se tiče životinjskih glava na tim figurama, one su posljedica totemističkog shvaćanja. Analogijama u kasnijim poviestnim razdobljima može se sasvim liepo dokazati, da izvjestne figure prikazuju božanstvo plodnosti. Tu se, dakako, mora primietiti, da to nije jedina namjena tih figura.

Što se tiče porijekla neolitskih figura, mi možemo ustanoviti nekoliko središta, gdje su se pojedini tipovi razvili i odakle su se dalje širili. Prvi tip je figura, koja pokazuje naturalističku tendenciju. On se je bezuvjetno razvio iz mladepaleolitskih figura jednako tako, kao što su se i neolitski menhiri razvili izravno iz lausselskih reliefa. Jedan put takve naturalističke figure vodi nas Dunavom od Willendorfa preko Kormadina i Vinče u Novu Zagoru, odatle u Sesklo, srednju Grčku, Amorgos i Kretu. Drugi put ide iz južne Rusije preko Tripolja, Rumunjske i Trakije u Troju, jugozapadnu Malu Aziju i Cipar. Treći put vodi preko Italije i Malte do Šparte i dalje do Ciklada, Krete, Egipta, Pa-

Glinena figura iz Mikene
(1000 — 800 pr. Kr.)

Sl. 11.

lestine i daleke Mesopotamije. Kasnije, dakako, dolazi u Evropu i na Balkan također upliv s juga, kao što to neosporno svjedoče figure iz Dalja, Kličevca i Vršca. Jednako je tako s juga, po mom mišljenju, došao tip sjedeće figure i tip žene s djetetom. Treći tip neolitske figure, onaj čisto shematizirani s patrljcima mjesto ruku, ne vuče tradiciju mlađeg paleolita, a niti ne pokazuje upliv juga, nego je nastao u neolitu u Hoernesovoj »regiji idola«, odakle se je širio i dalje, pa ga mnogo kasnije srećemo i u Miken (sl. 11.).

O namjeni naših figura okolnosti nalaza ne mogu nam ništa reći, budući da nam nije poznato, da li su nađene u grobovima, kućama ili gdje drugdje. Zato će nam neke druge pojave na tim figurama morati poslužiti kod izpitivanja njihove namjene. U prvom redu dimenzije tih figura. Visina im varira između 270 mm i 40 mm. Prema tome, nisu mogle te velike i one sasvim male figure služiti istoj svrsi. Zatim ćemo moći ustanoviti, da su neke od tih figura mogle stajati na ravnoj plohi, dok druge to nisu mogle, pa su morale biti negdje obješene (kod nekih nalazimo uzduž čitave figure rupu), odnosno mogle su se nositi u neke vrste bullama. Što se tiče rupa na glavi, bokovima i drugim dielovima tiela tih figura, postoje razna i oprečna mišljenja. Hoernes misli, da su te rupe služile za pričvršćivanje posebnih pomičnih ruku i nogu. Drugi (Childe, Teutsch, Vasić) misle, da su se kroz te rupice provlačile uzice, pomoću kojih su te figure bile vezane za jedno određeno mjesto. Mislim, da se za te rupe ne može nikako povezivati običaj vezanja božanstva, i ako postoji mogućnost, da je već u neolitu postojao ritus vezanja božanskog lika. Bit će izpravno prvotno Vasićevo, a i nekih drugih mišljenje, da su te rupe služile, da se u njih utakne razni nakit, kao što je to još i danas slučaj kod figura primitivnih naroda (sl. 12.). Svakako se mora naglasiti, da se te rupice na figurama nalaze na mjestima (glava, bokovi i ruke), na kojima primitivac nosi najviše nakita.

Mnoge od naših neolitskih, a i kasnijih figura sigurno prikazuju likove pređa. Plastika naime suvremenih primitivnih sjedilačkih plemena najvećim

*Figure pređa Ngumba
(južna obala Kameruna)*

*Drvena figura pređa
plemena Makonde
(iztočna Afrika)*

*Lutka za igru naroda
Pima (jugozahod SDA)*

Sl. 12.

djelom prikazuje likove pređa. A s druge strane plemena, koja danas još stoje na stupnju mezolita (Australci) i paleolita (na primjer Eskimci), ne poznaju likovno prikazivanje božanstva. Prema tome se može s mnogo sigurnosti reći, da se je i paleolitska plastika odnosila uglavnom na likove pređa i pokojnika. A dosljedno tome možemo reći i za one neolitske figure, koje nose tradiciju mladedpaleolitskog naturalizma, da su vjerojatno likovi pređa i pokojnika. A mnoge manje figure, koje imaju rupice za provlačenje uzica, bit će minijature likova pređa: a i za to imamo analogija kod suvremenih primitivaca. Te, dakako, minijature nisu više naturalistički dane, nego su sasvim shematizirane.

Druge opet figure sigurno prikazuju likove božanstva. To su, po mom mišljenju, u prvom redu sjedeći ženski likovi i likovi žene s djetetom. Taj je tip figure morao doći u srednjoevropski neolit negdje iz egejskog kruga. Zatim će ovamo spadati i najveći dio većih figurica, koje su dane sasvim shematski, geometrijskim oblicima i s patrljcima mjesto ruku. Taj tip figure ne vuče tradiciju mladed paleolita, a niti ne pokazuje upliv egejskog kruga. Za te figure mislim, da su minijature (za kućnu upotrebu) većih likova, koji su bili napravljani iz drva, a najjednostavniji oblik takvih likova božanstva sačuvan je još u mezolitskih Australaca: okomita, crveno bojadisana greda, a na njoj druga vodoravna, koja označuje ruke. Naše neolitske figure absolutno odaju, da im porijeklo treba tražiti u drvenim figurama. Sličan, samo već nešto razvijeniji oblik pokazuju neke drvene plastike suvremenih primitivaca (sl. 13.)⁹².

⁹² Kulturni lik sa Sumatre ne samo što je formalno razvijeniji, nego je valjda i nastao pod uplivom kršćanstva. Međutim,

ipak se i u njemu još osjećaju tragovi najprimitivnijeg likovnog prikazivanja božanstva.

*Drveni lik božanstva
(Acra, Afrika)*

*Drveni kulni lik
(Battak, Sumatra)*

Sl. 13.

A drvena figura božanstva nije bila prauzor za glinene figure samo u »regiji idola«, nego i drugdje, kako nam to na primjer sasvim liepo ilustrira jedna figura iz Perua (sl. 14.). Sličan, drveni prauzor imaju onda i plosnate koštane figure iz Bugarske, a i mnoge druge plosnate figure s drugih nalazišta. Zajednički izvor za sve njih je poštivanje grede ili balvana, koje se kod Germana, Slavena i drugih naroda odražuje i u jezičnom pogledu, a može se dokazati i pisanim izvorima.

Neke od tih figura služe i kao likovi za osvetno čaranje po analogiji, kako sam to u jednom svom članku pokazao. Druge opet služe kao fetiši, koji su posjedovali nadnaravnu snagu: to su one figure (Kormadin, Butmir), koje imaju u trupu veliku rupu. U tu se je rupu vjerojatno — analogijom prema primitivcima danas — metala ona čarobna tvar (Ngilingili), koja je tim figurama davala njihovu nadnaravnu moć. Sasvim male odnosno manje figure služile su kao amuleti, kao apotropaion. Sigurno su u tu svrhu bile napravljene one figure s grbom, a i one figure s otvorenim dlanovima i uzdignutim rukama, za koje Wilke misli, da prikazuju božanstvo zore. Mnoge od tih figura imaju rupice za uzicu, na kojoj je figura visjela; druge manje figurice, koje nemaju rupice, nosile su se sigurno u nekoj vrsti bulle. Kao amuleti mogle su služiti i minijature glinenih figurica božanstava, koje su već bile minijature većih likova iz drva ili nekog sličnog prolaznog tvoriva.

Ne bih mogao ni za jednu od naših figura sigurno uztvrditi, da je bila votivna figura. Isto tako ne mogu sa sigurnošću reći, da li je koja figura služila kao dječja igračka. Činjenica jest, da na primjer Eskimci, koji ne poznaju likovno prikazivanje božanstva, imaju dječjih lutaka. Možda bi se, velim, i kod naših figura mogla naći koja ta, koja je služila kao dječja igračka odnosno lutka. Vjerujem, da je toj svrsi služila figura t. sl. 86.

Za kronološko određivanje naših figura najviše će nam pomoći analogije s Vinčom i susjednom mađarskom vrpčastokeramičkom kulturom. Vrieme

*Ahajska glinena figura
(Chancaj, Peru)*

Sl. 14.

nastanka naših figura kretat će se odprilike između 3000. i 2500. g. pr. Kr. Najstarije će biti figure sa zečjom glavom i grbom, te jelenja glava, zatim relief iz Surčina. Analogne figure s drugih nalazišta javljaju se redovito sa starčevačkom, dakle našom najstarijom neolitskom kulturom, koja odgovara mađarskoj Körös-kulturi. Nešto mlađa bit će figura iz Ledinaca, koja pokazuje neospornih veza s mađarskom Bükk-kulturom.

Mlađe od ovih su figure sa steatopigijskim oblicima i suknjama, ornamentiranim meandrastim ili šahovskim motivom. One pripadaju mlađoj kulturi Potisja, koja se redovito datira nešto prije g. 2500. Istoj kulturi i razdoblju pripadaju onda i one naše najmanje figurice. Još mlađe su one sasvim plosnate figure s ptičjom glavom, a pripadaju najmlađoj kulturi Potisja, dakle oko g. 2500 pr. Kr. Najmlađe su, čini se, tvorevine one figure, koje Schuchhardt naziva »sjedištima duša« i valjčaste figure bez ruku, koje će biti vjerojatno najmlađi izdanci čiste neolitske kulture.

Prema tome su naše najstarije figure nastale u krugu starčevačke kulture, a u tom istom sjeverobalkanskom krugu doživjele su svoj cvat, čini se, i figure sa steatopigijskim oblicima. U doba nadiranja kulture Potisja dolazi onda u taj krug i novi tip figura, a to su one sasvim shematizirane. Konačno posljednji tip figura (a poznajemo ga iz Butmira, te Vinče, Jablanice i Zlokućana) potekao je vjerojatno s juga, te se je širio prema sjeveru, ali nije prešao granicu Save.

Pojava tog najmlađeg tipa mora se absolutno dovesti u vezu s etničkim promjenama na ovom području. Županić je pokušao to pitanje riješiti i doveo u vezu pojavu tih figura s dolazkom Pelazga na Balkanski Poluotok. S izvjestnom korekturom ta se pretpostavka može prihvatiti. Prve pojave Pelazga na Balkanu mogu se staviti možda već oko polovine trećeg tisućljeća prije Krista. Međutim, oni su na tom području naišli na neka plemena, koja ćemo nazvati Prepelazgijcima, koja su već imala razvijenu svoju idoloplastiku. I zato se sad odjednom javljaju na tom području (ali ne i preko Save) dva likovna shva-

ćanja, mlade pelazgijsko i starije prepelazgijsko. Oko 1800. pr. Kr. počinju sa sjevera nadirati Heleni i Tračani, pa polagano potiskuju na jug Pelazge. Oni, a možda i sami Heleni s tog područja prenose na jug starije likovno shvaćanje iz »regije idola«, kojemu onda nalazimo tolike odjeke baš u idoloplastici juga.

ZUSAMMENFASSUNG

Die hier veröffentlichten urgeschichtlichen, neolithischen und bronzezeitlichen Tonfiguren wurden bisher nie systematisch behandelt. Für diese Tongebilde verwende ich den Ausdruck »Figur«, da ich keinen besseren finde. Der Ausdruck »Idol« erscheint mir als etwas zu eng, um all die verschiedenen Figuren einschliessen zu können.

Wenn wir den Blick auf die Fundkarte dieser Figuren (Textabb. 9.) in Kroatien und im benachbarten Serbien werfen, sehen wird ganz deutlich, dass die Fundstätten am dichtesten am Donaulaufe sind. Die meisten der hier veröffentlichten Figuren stammen aus Kormadin in Syrmien. Wenn wir für diese Figuren die nächsten Analogien suchen, finden wir diese zunächst in Jablanica und Vinča in Serbien. Ich bin überzeugt, und zwar auf Grund so grosser Ähnlichkeiten im Fundmateriale, dass die neolithischen Bewohner Syrmiens mit denen in Nordserbien eine ethnische Einheit gebildet haben. Weitere Analogien für unsere Figuren finden wir dann in der ganzen »Idolregion« (Hoernes). Für einige Figuren aus Kiringrad kann ich keine Analogie oder irgendwelche Ähnlichkeit bei anderen urgeschichtlichen Figuren anführen. Ich bezweifle sogar ihre urgeschichtliche Abstammung. Wenn sie überhaupt der Urgeschichte angehören, dann gehören sie einer Metallperiode an. Ganz ferne Analogien finden wir in den indianischen Plastiken Amerikas (Textabb. 10.).

Viele der hier veröffentlichten Figuren zeigen ganz deutlich die damalige Frauentracht im östlichen Kroatien. Die Frauen trugen eine Bluse, die am Halse einen Ausschnitt hatte. Bei den Hüften beginnt der Rock. Manchmal findet man als die einzige Kleidung eine Schürze. Ebenso trugen die Frauen in einigen Fällen auch ein langes Kleid, das am Halse ausgeschnitten war und vorne an der Brust zugeknöpft wurde. Mir scheint, dass die tägliche oder gewöhnliche Kleidung nur im Rock bestand, der mit Hältern oder mit einem Riemen gehalten wurde. In diesem Falle war der Oberkörper ganz frei. Nur ausnahmsweise trugen die Frauen eine Bluse. Als Schmuck trugen sie vielleicht Armbänder. Die bronzezeitliche Figur aus Babska zeigt auch eine Halskette und vielleicht auch eine gewisse Art von Metallschmuck, der an einer Stirnbinde befestigt war und bis zum Rücken hinunterhing. Die hier nicht veröffentlichten Fragmente aus Vučedol aus dem späten Neolithikum zeigen, dass man

in dieser Zeit auch Schuhe und eine Art Wickelgamaschen (falls das nicht Strümpfe sind) trug.

Auf unseren Figuren finde ich keine Spur von Tätowierung, obwohl solche auf anderen neolithischen Figuren nicht fehlen. Zwar sieht man an einigen Figuren unter der Nase gewisse Ornamente, welche uns auf den ersten Blick als Tätowierung erscheinen könnten. Bei näherer Analyse muss aber festgestellt werden, dass es sich hier nicht um Tätowierung, sondern nur um schematische Darstellung des Mundes handelt.

Über die Abstammung dieser Figuren hat man bisher schon sehr viel geschrieben. Hauptsächlich werden zwei Hypothesen vertreten. Die eine (Déchelette, Hoernes, Franz, Vasić u. a.) behauptet, der Antrieb für diese neolithische Plastik in Mitteleuropa wie der Einfluss auf sie sei aus dem Südosten, aus dem ägäischen Kreise gekommen. Die andere (Schuchhardt, H. Schmidt u. a.) dagegen behauptet, der Einfluss sei aus dem Westen gekommen und habe sich nach den Südosten verbreitet; den Antrieb dazu habe die jungpaläolithische Plastik Westeuropas gegeben. Val. Müller schwankt zwischen diesen beiden Möglichkeiten.

Auch die Bedeutung dieser Figuren hat man auf verschiedene Weise aufzuklären versucht. Antonielli nimmt für die jungpaläolithischen Figuren eine erotisch-religiöse und magische Bedeutung an. Schuchhardt betrachtet sie als Figuren der Verstorbenen und Ahnen; Wilke vertritt dieselbe Meinung. Was die neolithischen Figuren anbelangt, so meinen einige Forscher (Mosso, Mil-leker, Franz u. a.), es handle sich hier um figürliche Darstellungen der Fruchtbarkeitsgottheiten. Die anderen (Schuchhardt, Vasić) hingegen betrachten sie als Darstellungen der Verstorbenen und Ahnen. Die dritten (Evans, Wilke u. a.) sehen darin substituierende Grabfiguren.

Es besteht kein Zweifel, dass das Vorkommen eben weiblicher Figuren in den meisten Fällen seine Ursache in der Matriarchatkultur der neolithischen Menschen hat. Und was die Tierköpfe an diesen Figuren anbelangt, ist zu sagen, dass diese ihre Wurzel sicher in der totemistischen Auffassung haben. Viele Analogien aus den geschichtlichen Epochen beweisen uns, dass ein Teil dieser weiblichen neolithischen Figuren wirklich Fruchtbarkeitsgottheiten darstellen. Natürlich, muss man da gleich hinzufügen, dass das nicht die einzige Bestimmung der Figuren ist.

Über die Abstammung dieser Figuren können wir folgendes sagen. Man kann einige Mittelpunkte bestimmen, in denen sich verschiedene Typen entwickelt und von dort weiter verbreitet haben. Der erste Typus zeigt eine ganz klare naturalistische Tendenz. Meiner Meinung nach hat er sich aus den jungpaläolithischen Figuren, wie auch die neolithischen Menhire aus den Reliefs von Laussel, entwickelt. Ein Weg dieser naturalistischen Figur führt uns der Donau abwärts aus Willendorf über Kormadin und Vinča nach Nova Zagora und von da weiter nach Sesklo, Mittelgriechenland, Amorgos und Kreta. Der zweite Weg geht von Südrussland aus über Tripolje, Rumänien und Thrakien

nach Troja, dem südwestlichen Kleinasien und Cypern. Der dritte Weg führt durch Italien und Malta nach Sparta und weiter nach Kykladen, Kreta, Ägypten, Palästina und Mesopotamien. Später kommt natürlich auch aus dem Süden ein starker Einfluss nach Europa und nach dem Balkan: ihn sehen wir ganz deutlich an den Figuren von Dalj, Kličevac und Vršac. Ebenso ist, meiner Meinung nach, der Typus der sitzenden Figur und der Mutter mit dem Kinde aus dem Süden gekommen. Der dritte, ganz schematisierte Typus der neolithischen Figur mit Armstümpfen statt Händen führt weder eine jungpaläolithische Tradition, noch zeigt er einen Einfluss aus dem Süden: er ist in der Hoernesschen »Idolregion« entstanden und hat sich von da aus weiter verbreitet; noch viel später finden wir ihn auch in Mykenä (Textabb. 11.).

Die Fundumstände unserer Figuren können uns über die Bestimmung derselben gar nichts sagen, da uns unbekannt ist, ob sie in Gräbern, Häusern oder anderswo gefunden worden sind. In dieser Hinsicht müssen uns die Figuren selbst eine Erklärung geben. In erster Linie die Grösse der Figuren. Ihre Höhe variiert zwischen 270 mm und 40 mm. Demnach könnten die ganz grossen und die ganz kleinen Figuren nicht demselben Zwecke dienen. Wir sehen weiter, dass einige von diesen Figuren auf einer ebenen Standfläche stehen konnten, andere aber nicht; diese letzteren mussten irgendwo aufgehängt werden (einige von ihnen haben der Länge nach ein Loch), bzw. man konnte sie in einer Art bulla tragen. Was die Löcher am Kopfe, an den Hüften und anderen Körpertheilen dieser Figuren betrifft, so werden auch da verschiedene Meinungen vertreten. Hoernes meint, es handle sich um Löcher, in die man bewegliche Hände und Füsse befestigen konnte. Die anderen (Childe, Deutsch, Vasić) sind der Meinung, dass man durch diese Löcher Bänder durchzog, mit denen die Figuren an etwas angebunden waren. Ich persönlich bin nicht dieser Meinung, obwohl doch eine Möglichkeit besteht, dass schon im Neolithikum der Ritus bestand, Götterfiguren anzubinden. Viel richtiger und reeller erscheint die frühere Meinung Vasić' und anderer, wonach diese Löcher dazu verwandt wurden, um in sie verschiedenen Schmuck einzustecken, wie wir das noch heute an den Figuren primitiver Völker sehen (Textabb. 12.). Jedenfalls muss man betonen, dass die Löcher sich an solchen Stellen (Kopf, Hüften, Hände) befinden, an denen der Primitive den meisten Schmuck trägt.

Viele unserer neolithischen, aber auch späteren Figuren stellen sicher Ahnenfiguren dar. Die Plastik der zeitgenössischen primitiven sesshaften Völker stellt grösstenteils Ahnenfiguren dar. Andererseits kennen die Stämme, die noch heute auf der mesolithischen (Australier) und paläolithischen (z. B. Eskimos) Stufe stehen, keine plastische Darstellungen der Gottheiten. Eben deswegen können auch wir ziemlich bestimmt sagen, dass auch die paläolithische Plastik grösstenteils nur Figuren der Ahnen und Verstorbenen hervorgebracht hat. Dann aber können wir auch für die neolithischen Figuren, die diese jungpaläolithische Tradition weiter führen, sagen, dass sie wahrscheinlich Figuren

der Verstorbenen und Ahnen darstellen. Viele kleinere Figuren aber, die Löcher haben, stellen Miniatur-Ahnenfiguren dar: dafür finden wir viele Analogien bei den heutigen Primitiven. Diese Miniaturen sind natürlich nicht mehr naturalistisch, sondern ganz schematisch dargestellt.

Andere Figuren stellen sicher Gottheiten dar. Das sind meiner Meinung nach in erster Linie sitzende weibliche Figuren und Figuren der Mutter mit dem Kinde. Dieser Typus sollte irgendwo aus dem ägäischen Kreise in das mitteleuropäische Neolithikum eingedrungen sein. Zu dieser Gruppe gesellen sich auch die Figuren, die ganz schematisch in geometrischen Formen und mit Armstümpfen statt mit Händen dargestellt sind. Dieser Typus führt keine jungpaläolithische Tradition und zeigt keinen Einfluss des ägäischen Kreises. Mir scheint, es seien für den Hausbedarf hergestellte Miniaturen grösserer Figuren, die vielleicht aus Holz gefertigt waren. Die einfachste Form solcher Götterfiguren ist noch heute bei den mesolithischen Australiern erhalten: ein vertikaler, rotgefärbter Balken mit einem horizontalen Balken, der die Hände darstellt. Die meisten unserer neolithischen Figuren beweisen absolut ihre Abstammung von hölzernen Figuren. Eine ähnliche, nur etwas fortgeschrittenere Form zeigen einige Holzplastiken der heutigen Primitiven (Textabb. 13.). Die Holzfigur war ein Vorbild für die Tonplastik nicht nur in der »Idolregion«, sondern auch anderswo, wie uns das ganz schön eine Figur aus Peru illustriert (Textabb. 14.). Ein gleiches Vorbild zeigen auch die flachen Knochenfiguren aus Bulgarien und viele andere flache Figuren anderer Fundstätten (sog. Brettidole). Die Urquelle all dieser Figuren ist die Pflockverehrung, die sich bei den Slawen, Germanen und anderen Völkern philologisch, aber auch an Hand der geschichtlichen Quellen beweisen lässt.

Einige unserer Figuren dienen auch als Analogiezauber-Figuren, wie ich das in einem anderen Artikel gezeigt habe. Manche sind aber zu Fetischen bestimmt, die eine übernatürliche Kraft besitzen. Das sind Figuren (aus Butmir und Kormadin), die im Rumpfe ein Loch haben: darin steckte einst — nach Analogien bei den Primitiven — die Zaubersubstanz (Ngilingili), die den Figuren eben ihre Zauberkraft gibt. Die ganz kleinen Figuren hatten ihre Bestimmung als Amulette, als ein Apotropaion. Als solche betrachte ich die Figuren mit Buckel und auch jene, die erhobene Hände und offene Handflächen aufweisen; Wilke betrachtet sie als Darstellungen der Götter der Morgenröte. Viele dieser Figuren haben Löcher für die Fäden, mit denen die Figuren aufgehängt waren. Andere Figuren ohne Löcher konnte man ganz gut in einer bulla tragen. Als Amulette könnten auch Miniaturen der tönernen Götterfiguren, die auch schon Miniaturen grösserer Holzfiguren waren, dienen.

Für keine unserer Figuren könnte ich mit Sicherheit behaupten, dass sie eine Votivfigur war. Ebenso kann ich nicht sicher sagen, ob eine dieser Figuren Kinderspielzeug war. Es ist zwar Tatsache, dass zum Beispiel Eskimòs, die keine plastische Darstellung der Götter kennen, doch Kinderpuppen besitzen.

Vielleicht könnte man auch bei unseren Figuren einige finden, die als solches gedient haben (Abb. 86.).

Für die Zeitbestimmung unserer Figuren müssen wir Analogien in Vinča und in der benachbarten ungarischen Bandkeramik suchen, da uns für unsere Fundplätze stratigraphische Einzelheiten fehlen. Die absolute Chronologie der Entstehung unserer Figuren ist zwischen 3000. und c. 2500. v. Chr. anzusetzen. Die ältesten Figuren sind jene mit Hasenkopf und Buckel, ferner der Hirschkopf, dann das Relief aus Surčin. Analoge Figuren von anderen Fundstätten kommen fast immer zusammen mit der Starčevo-Kultur vor, d. h. mit unserer ältesten neolithischen Kultur, die der ungarischen Körös-Kultur entspricht. Etwas jünger wird dann die Figur aus Ledinci sein, die ganz eng mit der ungarischen Bükk-Kultur verbunden ist.

Jünger sind dann die steatopygen Figuren mit Rücken, die ein Mäander- oder Schachbrettmuster aufweisen. Sie gehören der jüngeren Theisskultur an, die man gewöhnlich etwas vor 2500. v. Chr. datiert. Derselben Kultur gehören dann die kleinsten unserer Figuren an. Noch jünger sind die Figuren mit Vogelkopf; sie sind hinten ganz flach und gehören der jüngsten Theisskultur an, sind also etwa um 2500. v. Chr. zu datieren. Ganz jung erscheinen mir die Figuren, die Schuchhardt als »Seelenthron« bezeichnet, und die zylindrischen Figuren ohne Arm: die sind wahrscheinlich die jüngsten Sprosse der reinen neolithischen Kultur.

Die ältesten unserer Figuren haben sich demnach im Kreise der Starčevo-Kultur entwickelt. Wie uns scheint, haben in demselben nordbalkanischen Kreise auch die Figuren mit steatopygen Formen ihre Blüte erreicht. In der Zeit der Verbreitung der Theisskultur dringt in diesen Kreis ein neuer Typus ein: die ganz schematisierte Figur. Der jüngste Typus endlich (wir kennen ihn gut aus Butmir und Vinča, aus Jablanica und Zlokućani, er zeigt naturalistische oder maskenartige Gesichter) stammt wahrscheinlich aus dem Süden und hat sich nach Norden verbreitet, ohne dass er die Grenze des Savaflusses überschritten hätte.

Das Auftauchen dieses jüngsten Typus muss man absolut in Verbindung bringen mit ethnischen Veränderungen auf diesem Territorium. Županić hat versucht, dieses Rätsel zu lösen. Er brachte diesen Typus (ein ganz naturalistischer Kopf aus Vinča) in Verbindung mit dem Auftreten der Pelasger auf der Balkanhalbinsel. Mit einer gewissen Korrektur kann ich diese Hypothese annehmen. Die erste Erscheinung der Pelasger auf dem Balkan kann man vielleicht schon um die Mitte des dritten Jahrtausends v. Chr. ansetzen. Sie haben aber da die Urbewohner gefunden, die wir als Präpelasger bezeichnen können; diese haben schon eine entwickelte Idoloplastik besessen. Eben deswegen finden wir in derselben Zeit auf diesem Territorium (aber nicht nördlich des Savaflusses) zwei verschiedene Auffassungen der Plastik, die ältere präpelasgische und die jüngere pelasgische. Um 1800. v. Chr. dringen schon vom Norden

die Hellenen und Thraker ein. Sie drängen die Pelasger nach den Süden zurück. Diese, wenn nicht auch die Hellenen selbst, verbreiten dann da im Süden die ältere Auffassung der Plastik aus der »Idolregion«. Darum finden wir eben in der Idoloplastik des Südens so viele Nachklänge der mitteleuropäischen Idoloplastik.

ZAGREB

MIRKO ŠEPER

1 a

1 b

2

3

5

6

7

23

12

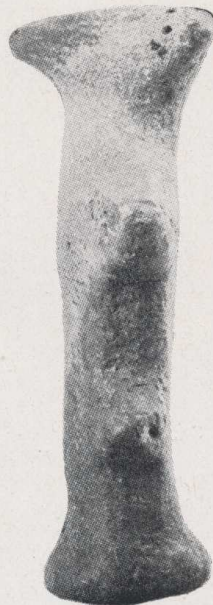
4 a

4 b

8 a

8 b

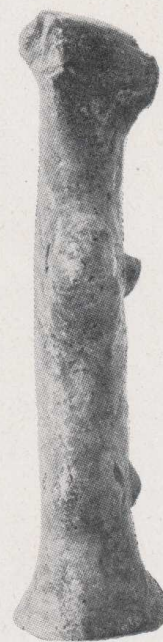
10

14

9 a

9 b

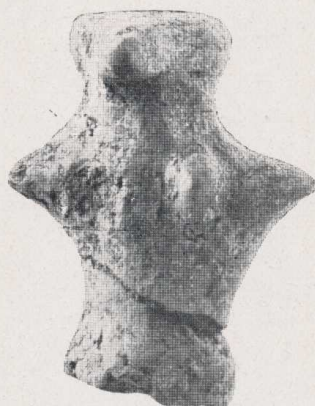
11

16 a

16 b

17

18 a

33

25

32

18 b

15

19

13

20

21

22

26

27

28

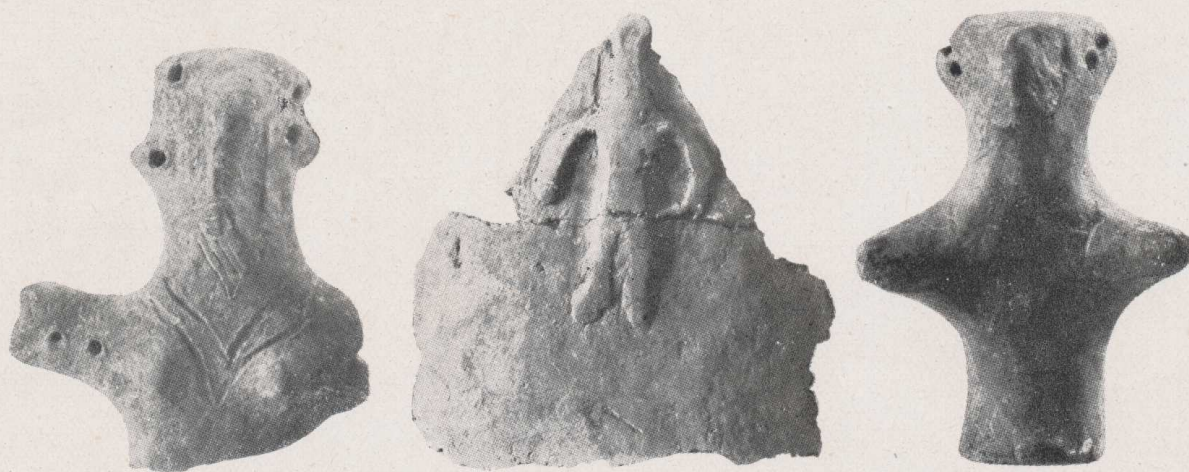
24

29

30

31 a

31 b

37

36

35

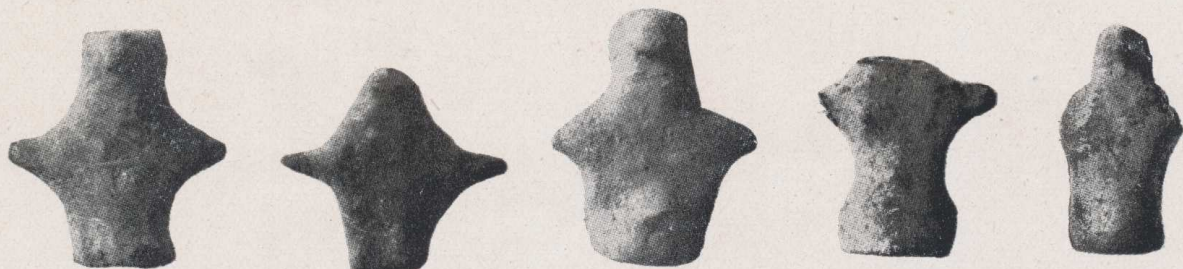
34 a

34 b

38 a

38 b

39

41

42

44

45

46

40 b

48

43

49

40 a

47 a

47 b

52 a

50 a

50 b

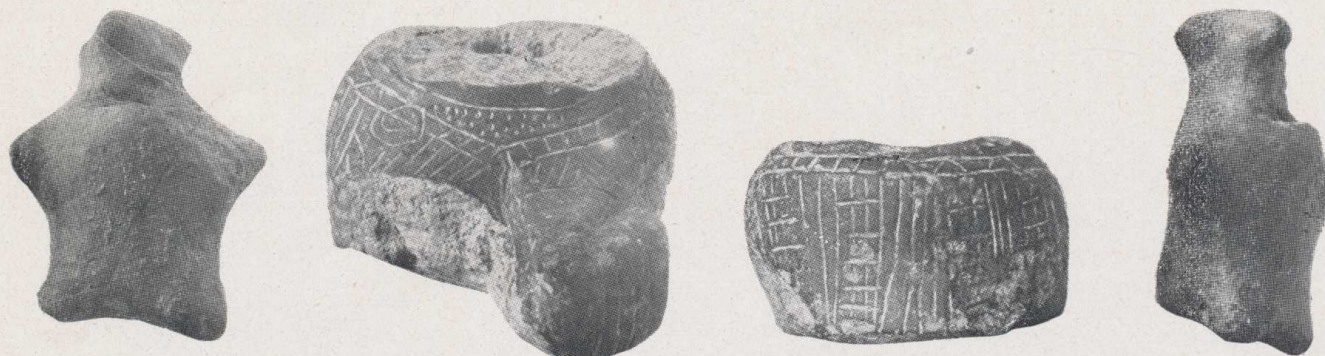

51 a

52 b

51 b

51 c

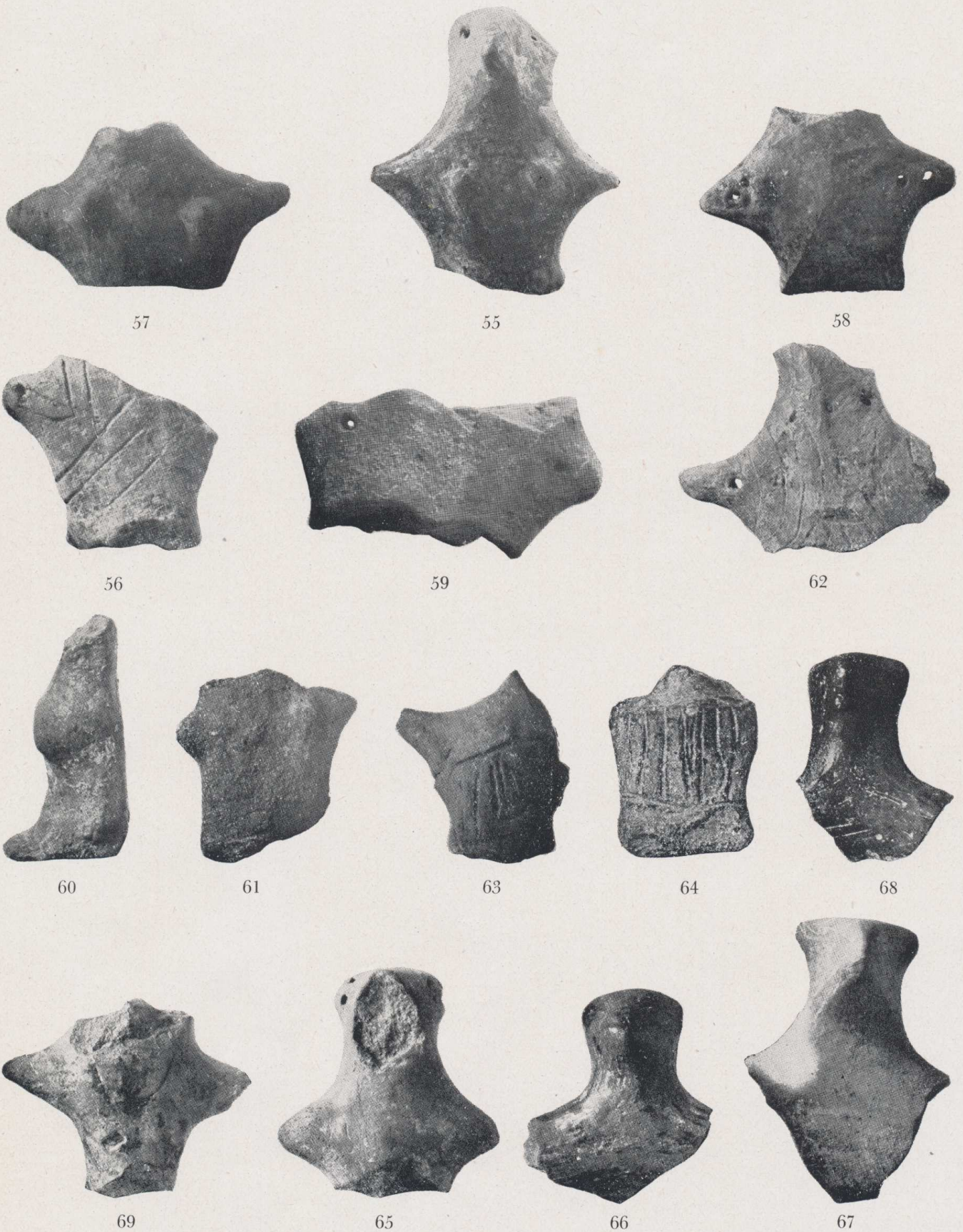

53 a

54 a

54 b

53 b

Mirko Šeper: Prapoviestne figure

70

71

74

75

72

73

76

82

77 a

78

77 b

80

81 a

81 b

79

83 a

83 b

83 c

84 a

84 b

85 a

88

85 b

Mirko Šeper : Prapoviestne figure

87 a

86 a

86 b

87 b

89 a

91

89 b

90

PREŠTAMPANO IZ
„VJESTNIKA HRVATSKOGA
ARHEOLOŠKOG DRUŽTVA”
N.S. SV. XXIV—XXV. 1943—1944.